

શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહનમાળા
પુષ્પ ૭૨ મું.

શ્રાવકો ને શ્રાવિકાઓનાં પ્રતિક્રમણો

[પ્રતિક્રમણ ઉપરનાં વિવિધ લેખોનો સંગ્રહ]

લે.

પ્રો. શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા
(એમ. એ.)

ક્ર

સંપાદક અને વ્યવસ્થાપક
આચાર્યશ્રી યશોદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ
—સાહિત્ય કલારત્ન

પ્રથમાવૃત્તિ.

વીર સં. ૨૫૦૭

વિ સં. ૨૦૩૭

ઇ. સં. ૧૯૮૧

મૂલ્ય રૂ. ૬

શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહનમાળા
પુસ્તક ૭૨ સું.

શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓના પ્રતિક્રમણો

[લેખોના સંગ્રહ]

લે.પ્રો. શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.

સંપ દક:- આચાર્યશ્રી યશોદેવસૂરીરથરણ મહારાજ
—સાહિત્ય ક્ષારત્ન

પ્રથમાવૃત્તિ.

વીર સં. ૨૫૦૭

વિ. સં. ૨૦૩૭

ઇ. સ. ૧૯૮૧

મૂલ્ય રૂ. ૬

પ્રકાશક:-

પનાલાલ લાલચંદ

મુક્તિકમલ જૈન મોહનમાળા, કાર્યાધિકારી

શવપુરા કોઠીપોળ, નંદકુંજ સુ. વડોદરા

મુદ્રક:-

સુરતસીટી પ્રિં. પ્રેસ

સુરત

પ્રકાશકનું નિવેદન

શ્રી મુક્તિકમલ જૈન-મોહનભાણા (વડોદરા) પ્રકાશન સંસ્થાના ૭૨ નંબરના પુસ્તકરૂપે 'શ્રાવકોનાં અને શ્રાવિકાઓનાં પ્રતિક્રમણો' આ નામથી અંકિત ૧૨૦, પાનાંની નાનકડી પુસ્તિકા પ્રગટ કરતાં આનંદ થાય છે.

આ પુસ્તિકા એ જાણીતા વિદ્વાન પ્રો. શ્રી હીરાલાલ ર કાપડીયાના પ્રતિક્રમણસૂત્રાદિ ઉપર લખાએલા પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ લેખોની છે. જૈન સંઘના ચાર વિભાગો સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકાઓને, પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા રૂપે પાછું હઠવારૂપ 'પ્રતિક્રમણ' નામની એક કલાકની ક્રિયા નિત્ય કરવાની હોય છે. અને લાખો જૈનો તે ક્રિયા આજે પણ કરે છે. દિવસ દરમિયાન જે કાંઈ પાપ દોષોનું સેવન થયું હોય તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી આત્માને તે દોષોથી મુક્ત કરવા સાંજનું અને સૂર્યાસ્તથી સૂર્યોદય એટલે રાત્રિ દરમિયાન લાગેલાં પાપોનાં ક્ષય માટે સવારનું પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે.

આ પુસ્તકમાં આ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર અને આચાર-એના સમ્પ્રદાય વગેરે ઉપર વિવિધ પ્રકારે સમજણ આપી છે. આ વિષયના રસિક સાહિત્યકારોને અવનવી માહિતી જાણવા મલશે.

આ પુસ્તકનું મેટર વીશથી પચીસ ફર્મા થાય તેટલું હતું પણ તે આડું અવળું થઈ જતાં માત્ર ૭૫ ફર્મા જેટલું જ હપાવા પામ્યું અને તેથી એટલું જ પ્રગટ કરી દેખાઈ ગયું. ભવિષ્યમાં મેટર ઉપલબ્ધ થશે તો તે પ્રગટ કરવા વિચારી રાખ્યું છે. વિશેષ માટે સંપાદકીય વગેરે લેખો વાંચો.

રાવપુરા, કોઠીપોળ (નંદકુંજ)

પ્રકાશક—

મું. વડોદરા

પનાલાલ લાલચંદ શાહ

તા. ૧-૧૧-૮૧

સંપાદકીય નિવેદન

પૂજ્યપાદ, પરમગીતાર્થ, શ્રુતજ્ઞાનના ઉંડા અભ્યાસી, જૈન-અજૈન અનેક ધર્મશાસ્ત્રો અને વિવિધ સાહિત્યના સતત સહવાસી, માનિક કક્ષાના અનોખા વક્તા, મારા પ્રત્યે અકારણ આત્મીય લાભે પરમકૃપા વરસાવનાર, પરમઉપકારી પૂજ્યદાદા ગુરુ શ્રી આચાર્ય વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજની ઇચ્છા રૂપ ફાર્મ જેટલા આ પ્રતિક્રમણના લેખોનું લખાણ જલદી પ્રગટ થાય તેની હતી. પણ કમનસીબે આજે તેમની ગેરહાજરીમાં પચીસને બદલે માત્ર ૭ા ફાર્મ જેટલા જ લખાણની નાનકડી પુસ્તિકા પ્રગટ થાય છે.

શ્રી કાપડીઆએ આ લખાણ લખ્યું, પ્રેસવાળાએ તેમનું મેટર અનેક સુધારા વધારા વગેરેથી ભરપુર હોવાથી આવાચ્ય હતું એટલે કંપોઝ કરવાની ના પાડી એટલે કાપડીઆ ઉપર પત્ર લખી બધું મેટર પાલીતાણા મંગાવી લીધું. અને ત્રણ ચાર સાપ્તીકઓ અને ખીજા લેખકદ્વારા ફરી લખાવરાવી કાપડીઆને મોકલાવ્યું. તેઓએ સુરત છાપવા આપ્યું. ૬ થી વધુ ફાર્મ છપાયા બાદ કાપડીઆનું અવસાન થયું, પાછળથી દોઢ ફાર્મ પાલીતાણુ છપાવ્યો હતો. હવે અંદાજે બાકીના ૧૮-૧૯ ફાર્મ જેટલું મેટર કાપડીયા પાસે કે એમના હસ્તક ગમે ત્યાં રહી ગયું. તતકાલ તે પ્રાપ્ત

થાય તેવી શક્યતા ન હોવાથી હાલ તો જા શર્મ જેટલું છાપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. અતિ ખેદની વાત છે કે મારા પૂજ્ય દાદાગુરુજીનો સ્વર્ગવાસ થવાથી મારી કેટલી વ્યવસ્થા અવ્યવસ્થિત બની હતી. કેટલાંક કારણો પણ બન્યાં. જેથી આ પ્રતિક્રમણનું મેટર, તથા ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપ રેખાનું મેટર અને પ્રતિક્રમણ સૂત્રનો શબ્દકોશ, આ ત્રણેય મેટર કબજે કરવા તરત જ પગલાં લેવા જોઈએ. પણ તે બાબત બહાર સ્મૃતિ ચાલી જતાં ભઈ શક્યો નહિ. હવે એ મેટર ક્યાં હશે કોની પાસે હશે ? તે જાની જાણે. ગુજરાતી રૂપરેખા અને શબ્દકોશ આ બે અતિ ઉપયોગી રચનાઓ હતી. શબ્દકોશ પાછળ તો ઘણી મહેનત ઉઠાવી હતી.

અન્તમાં ૧૨૦ પાનાંની આ પુસ્તિકા (સામાન્ય વાંચકોને ઉપયોગી ન હોવાથી) પણ વિદ્વાન વાંચકોને કાંઈક નવું જ્ઞાન-સમજ આપી રહેશે.

—યશોદેવસૂરિ, પાલીતાણા

અતિક્રમણુનું પ્રતિક્રમણુ દર્શાવતી
નાનકડી પ્રસ્તુત કૃતિનો અદ્ય પરિચય

—યશોદેવસૂરિ પાલીતાણા

સં. ૨૦૩૬

શાસ્ત્રકારોએ આત્માએ પોતે કેવું જીવન જીવવું જોઈએ ?
જેથી ઓછામાં ઓછો પાપનો બંધ પડે. તે માટે સુરેખ અને
સુરપષ્ટ માર્ગદર્શન આપ્યું છે. પણ આવું જીવન જીવવું
બંધાયથી શક્ય નથી હોતું. આત્મા રાત દિવસ જાતજાતના આરંભ
સમારંભાદિ વિવિધ કૃત્યો દ્વારા, મન, વચન કાયાનો સાથ મેળવીને,
પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષય સુખો તેમજ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ
રૂપ કષાયોથી પોતાના મૂલ્યમાર્ગથી ચલિત બનીને પાપને માર્ગે
અતિક્રમણુ કરી જાય છે. પાપને માર્ગે દોડી ગએલા આત્માઓએ
અતિક્રમણુથી પાછું ફરીને પોતાના મૂલ્યસ્થાન-માર્ગ પર આવી
જવું જોઈએ. એ પાછું આવવા માટેની કરવાની જે ક્રિયા તેને જ
પ્રતિક્રમણુ કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ કે અતિક્રમણુને જે શુભક્રિયા
દ્વારા પ્રતિક્રમણુ કરવું તેને જ આવરચક્ર ક્રિયા કહેવામાં આવે છે.
અવશ્ય એટલે રોજે રોજ કરવાની જે ક્રિયા તે. જે પ્રતિક્રમણુને જ
ખીણું નામ છે, આ ક્રિયા સવારે અને સાંજે બે વખત કરવાની
હોય છે. જેમાં એક કલાકનો સમય લાગે છે. પંદર દિવસે ક્રિયાનું

પ્રમાણુ વધારે એટલે બે કલાક લાગે છે. ચાર મહિને તેથી વધુ એટલે લગભગ સવા બે કલાક અને બાર મહિને સંવચ્છરીએ ત્રણેક કલાકની ક્રિયા હોય છે. પાપનું પ્રાપશ્ચિત કરવાની અને ક્ષમા માંગવાની ક્રિયા ઈતર ધર્મોમાં પણ સારી રીતે બતાવી છે. આટલું અવતરણ કરી મૂળ બાબત ઉપર આવું.

શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓનાં પ્રતિક્રમણો:- આનામની આ પુસ્તિકામાં તપાગચ્છીય શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ સવારની અને સાંજની આવશ્યક-પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં જે સૂત્રોનો ઉપયોગ કરે છે તે સૂત્રોને લગતા લગભગ ચાર લેખો પ્રો. શ્રી હીરાલાલ કાપડીઆએ ભૂતકાળમાં લખેલા. તે જ લેખોને અહીં મુદ્રિત કર્યા છે. આજે ફક્ત માત્ર સાડા સાત ફોર્મ એટલે ૧૨૦ પાનાં જેટલું જ મેટર મુદ્રિત થઈ શક્યું છે. બાકી મેટર ૨૫ ફોર્મ જેટલું એટલે ૪૦૦ પાનાં જેટલું થવા પામત, પણ મારા નિવેદનમાં જણાવ્યા મુજબ એ મેટર મારા હાથમાં ઉપલબ્ધ નહીં હોવાથી તે બદલ ધણો જ ખેદ થાય છે. જે પુરૂં મેટર પ્રકાશિત થવા પામ્યું હોત તો ઘણી ઘણી બાબતો, માર્મિક હકીકતો જણાવવાની મલી શકત.

ભારતના જૈન સંઘમાં ભગવાન શ્રી મહાવીરના ૨૫૦૦ વર્ષના શાસનમાં પડતા કાળના વિષમ પ્રભાવે, ઉભા ચએલા ભુદ્ધિ ભેદોના કારણે સાધનોમાં મતભેદો ઉભા થતાં અનેક ગચ્છો સંપ્રદાયો ઉગ્યા અને આથમ્યા. એમાં આજે મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયમાં તપાગચ્છ, ખરતરગચ્છ, અચલગચ્છ, પાયચંદ્રગચ્છ આ ચાર ગચ્છો આસ

જાણીતા છે. આર્ય ગચ્છના પ્રતિક્રમણના સૂત્રો અને તેની ક્રિયામાં
 ભિન્નતા છે. અહીંયા ખીજ ગચ્છોની વાત છોડીને માત્ર વિજયવંતા
 ગાજતા તપાગચ્છના પ્રતિક્રમણને લગતા સૂત્રો અંગે અને તેની
 સાથે સબંધ ધરાવતી બાબતો અંગે ચાર લેખો દ્વારા ધણી છણાવટ
 કરી છે. ને ધણી સમજુતી આપી છે. જેનું ઉડતું અવલોકન કરીએ.
 લેખાંક : ૧ ૮ પૃષ્ઠ ૧ થી ૫૮ પાનામાં સૂત્રના વિવિધ નામો
 અને તેમાં શું આવે છે તેની ડુંકી નોંધ છે.

લેખાંક ૨ :- ૫૮ થી ૮૪ માં પાકૃત, સંસ્કૃત, ગુજરાતી ભાષા પૈકી
 કયા સૂત્રો, કષ્ટ સ્તુતિઓ વગેરે કષ્ટ ભાષામાં છે તે, તેમજ વ્યાકરણ
 વિકાકિતઓની ડ્રઘિએ છણાવટ કરવા સાથે કયાંક કયાંક ઇતિહાસની
 વિશિષ્ટ બાબતો પણ નોંધી છે.

આ વિભાગમાં લેખક પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક, અને સંવચ્છરી
 પ્રતિક્રમણમાં ખોલાતા 'અતિચાર'ના પાઠમાં આવતા ગુજરાતી ભાષાના
 અપ્રચલિત-ઓછા પ્રચલિત શબ્દોના અર્થો આપ્યા છે. જે બાબત
 ધણી ઉપયોગી બની રહેશે.

લેખાંક ૩ :- આ વિભાગમાં પ્રસ્તુત સૂત્રો કયા જન્દમાં છે તેનો
 વિશાલ ખ્યાલ આપ્યો છે.

લેખાંક ૪ :- ૮૫ થી ૮૬ પૃષ્ઠમાં શબ્દો કે અર્થદ્વારા જ્યાં જ્યાં
 ચમત્કૃતિ અર્થાત્ મનને રમ્ય, રમ્ય, આકર્ષક બાબતો લાગી જેને

સાહિત્યની ભાષામાં શબ્દાલંકાર અને અર્થાલંકાર કહેવાય છે. આ અલંકારો કથા કથા પદ્ય, વાક્યદ્વારા સ્ખલિયા છે. તેનું સુંદર નિમિત્ત રજૂ કર્યું છે.

તે પછી કયા સૂત્રના આધાર માટે કયા શાસ્ત્ર ગ્રન્થો છે ? તે અને તેની રચના કયારે થઈ ? તે જણાવીને એને અંગે કેટલોક ઉદાહરણો પણ કર્યા છે.

આ વિભાગમાં વિવિધગચ્છના આચાર્યોએ બનાવેલાં કેટલાંક પ્રાચીન ચૈત્યવંદનોની નોંધ આપી છે. એને તેના કરતાં કવિઓનો પરિચય આપવો શરૂ કર્યો છે, પણ આગળનું મેટર અનુપલબ્ધ થતાં આપણને તે અધુરો જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પુસ્તિકામાં જાણેલા લેખોનું આ સામાન્ય દિગ્દર્શન છે.

તાર્કિક બુદ્ધિના અનોખા શંકાકાર, આ શતાબ્દિના એક અનોખા શોધક, અને સંગ્રહકાર લેખક શ્રી કાપડીયાજીએ આ લેખોમાં પોતાના વિશાળ વાંચન, વ્યાપક વિદ્વતા, અસાધારણ યાદદાસ્ત અને તર્કશક્તિની સુંદર ઝાંખી કરાવી છે. એ બદલ શતશ્લઃ અક્ષિતંદન.

* શુદ્ધિપત્રક આપ્યું નથી તો સુધારીને વાંચવું.

ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપરેખા અને પ્રતિક્રમણ સૂત્રના શબ્દોના પ્રાકૃતકોશ અંગે એક જરૂરી ખુલાસો

પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડીયાએ વરસો અગાઉ (પ્રાકૃત) ભાષા અને સાહિત્ય આ પુસ્તક દ્વારા પ્રાકૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખી પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. એ પછી મને થયું કે વ્યાપક રીતે ઉપયોગી થાય એ મટિ 'જૈન શબ્દકૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ' તેના અન્ય પરિચય સાથે લખાય તે ખૂબજ જરૂરી છે. જેથી વિકાનેત્ર, સંશોધકો, પી. એચ. ડી. થવાવાળાઓ, આ બધાયને અતિ ઉપયોગી થઈ શકે. કાપડીયા આ કાર્યના એક અધિકૃત વિદ્વાન હતા. એટલે એક અનુભવી બહુશ્રુત જેવા વિદ્વાનને જે આ કાર્ય સોંપાય તો સારો ન્યાય આપી શકે અને કાર્ય પણ જલદી થઈ શકે. કોને ખબર છે કે આજના વિષમ કાળમાં ફરી આવો પરિશ્રમી અને માર્મિક વિદ્વાન ક્યારે જન્મે. વળી આવી રચના માટે કેટલુંક સાહિત્ય બહાર પડી પણ ચૂક્યું હતું તેના સહારાથી આ કાર્ય સફળતાથી પાર પડે તેવી શક્યતાઓ પણ હતી એટલે આ કાર્ય તેમને સુખત કર્યું.

આ કાર્ય એમણે મને ૬૦ થી ૪૦ ફર્મા સુધીયાં થઈ જશે એમ કહેલું પણ પરિશિષ્ટો વગેરે સાથે ૧૨૫ ફર્મા જેટલું, લગભગ ૨૦૦૨ પાના જેટલું લખી નાંખ્યું. પ્રકાશન વાજું ખરચાળ બન્યું પણ વિવિધ દુરદોષો મદદ કરવાથી આ કાર્યનું પ્રકાશન પણ

ભાગે થયું. વિદ્વાનોને, અભ્યાસીઓને, અજ્ઞેન વિદ્વાનોને તો ખુબજ મળી ગયું કોષપણુ વિષયના કોષપણુ અન્યની ટુંકી માહિતી જાણવી હોય ત્યારે તમો આ અન્યો હાથમાં લ્યો એટલે તરતજ મળી આવે. જૈનધર્મની લગભગ હિપલબ્ધ તમામ શાખા પ્રશાખાઓના પુસ્તકોના ટુંકા પરિચયને આમાં આવરી લેવાયો છે.

ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપરેખા—

પાકૃત, સંસ્કૃત અન્યોનો પરિચય પુસ્તકાકારે અગત થયા બાદ હવે અન્તિમ પરિચય ગુજરાતી સાહિત્યનો બાકી રહેતો હતો. તે તેમની સ્વભાવની વિષમ પરિસ્થિતિ અને વિષમ પ્રકૃતિના કારણે મારા મનમાં જન્મેલી ભાવનાને હું જલદી સાકાર ન કરી શક્યો. વિદ્વાન લેખક શ્રી અગરવંદજી નાહટા મને વારંવાર લખતા કે આટલું બાકીનું કાર્ય ગમે તેમ કરીને કરાવી લો. આપના વિના આ કાર્ય કોષ નહીં કરાવે, છેવટે કાપડીયાઓને એ કામ સોંપ્યું અને તેમને જે જે પુસ્તકો જોઈતા હતાં તે પૂરા પાડ્યાં. અમોએ એ કાર્ય કઈ રીતે કરવું એની મર્યાદાઓ શું રાખવી ? ગુજરાતી તરીકે કયા કયા સાહિત્યનો-અન્યોનો સમાવેશ કરવો? એ એ અંગે અમો બંનેએ પરસ્પર વિચાર વિમર્શ કરીને કાગળ ઉપર રૂપરેખા નક્કી કરી અને બધી એમને કામ શરૂ કર્યું. શરૂઆતમાં એ લખાણ મને બતાવતા રહ્યા અને મારી દ્રષ્ટિએ કરવા જેવા સૂચનો સુધારા પણ સૂચવતો પરિણામે આમળના કામ મારેનું એક માળખું તૈયાર થવા પામ્યું. મુબઈની મારી હાજરી દરમિયાન કાર્ય પુરું

કર્ચું. મેટર આપી પણુ ગયા. પદ્યાત્રા સંધ સાથે હું મુંબઈથી પાલીતાણા જનાર હોવાથી મેં એમને પાછું સોંપ્યું. અને કહ્યું ફરી નજર કરી લેજો. પાલીતાણા પહોંચ્યા બાદ મેટર મંગાવી લઇયું. મેટર પાલીતાણા આવ્યું. મેટર એટલું વધુ વિચિત્ર રીતે લખ્યું હતુ કે કોઇ પ્રેક્ષ એનુ કામ કરવા તૈયાર થાય જ નહીં. છેવટે ત્રણચાર સાધ્વીજીઓને અને એક લેખકને આ કામ સોંપ્યું ખૂબ મહેનત કરી. ધણું ખર્ચ મેટર ફરી લખાવરાવ્યું. સમય નહીં છતાં સમય કાઢીને પાછું તપાસી લીધું. અને એ મેટર મુંબઈ કાપડીયાને ત્યાં છાપવામાટે મોકલાવી આપ્યુ સુરત છપાવવું શરૂ કર્યું પહેલા ફર્માના પ્રુફે પણ શરુ થમા હતા તે પછી કાપડીયાનું અવસાન થયું. હું પણ થોડો વખત આ વાત વિસરી ગયો અને સમય વધુ વીકળ્યો તેથી મેટરનો પત્તો ન લાગ્યો. હવે તે કોની પાસે હશે તે જાની નાણે ! મને અત્યંત ખેદ દુઃખ છે કે આવું સુંદર, ઉપયોગી અને જૈન ગુર્જર સાહિત્યનો ગૌરવ વધારે તેવું મેટર ગુમ થવા પામ્યું. હવે તે ક્યારે મળે તેની રાહ જોવી રહી !

‘ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપરેખા’ના મેટર અંગે ખુલાસો જણાવીને હવે ‘પ્રતિક્રમણ શબ્દકોશ’ ઉપર આવું.

પ્રતિક્રમણ સૂત્રનો શબ્દકોશ—

સંવચ્છરી પ્રતિક્રમણની સૂરસ અને સચિત્રવિધિ-નેનું સંપાદન મેં કર્યું છે. આ પુસ્તકની અંદર હું પ્રતિક્રમણના વધુ

કઠીન અંપરિચિત શબ્દનો કોશ આપવાનો હતો પણ આ કાર્ય મારાથી સમયના અભાવે થઇ ન શક્યું આ માટે કાપડીઆએ વારંવાર મને કહ્યું. પણ છેવટે હું કાપડીઆને જ વળગ્યો. હવે આ કામ તમે જ કરી આપો. મારાથી થાય તેમ દેખાતું નથી. તમારી ઉંમર ચર્ષ છે. આખો દુર્બળ થતી જાય છે મરિ તેમો આ કાર્ય શરૂ કરે તે જલ્દી પૂરું કરે, પૂ. મારા દાદાગુરૂજીનો પ્રાયઃ મારા વિચારો સાથે સંમત જ હોય એટલે એમને પણ ખુશાલી વ્યક્ત કરી. અને શ્રી કાપડીઆએ મારી જોડે ચર્ચા કરીને કામ શરૂ કર્યું. વચ્ચે તેઓએ દાદાગુરૂજી અને મારી જોડે શબ્દના અર્થની ખાખતમાં કેટલીક ચર્ચા પણ કરેલી છેવટે આ મેટર પણ મારે ત્યાં ન મળવાથી મારા આજી પતલા ખ્યાલ મુજબ કાપડીઆને જ પહોંચાડ્યું હોવું જોઇએ. આ ધારણા ઉપર આવ્યો છું તે હાલમાં આ કોશ ધણા શ્રમ પૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. હવે તે એ ન્યારે મલે ત્યારે છાપી શકાય. આજે એ ડોના હાથમાં હશે તે જાની જાણે!

લે. યશોદેવસૂરિ

શ્રાવકોનાં અને શ્રાવિકાઓનાં પ્રતિક્રમણો

વિભાગ ૧ : દ્વિજા

[૧]

તપા-શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો :

નામાન્તરો અને વિષયવૈવિધ્ય

‘ પ્રતિક્રમણ ’ એ આત્મોન્નતિ માટેનું અનુપમ સાધન છે. એ ક્ષમાપના, પ્રાયશ્ચિત્ત, અતિચારો, ગુરુની સાથેનો વ્યવહાર ઇત્યાદિ મહત્વની બાબતો સાથે સંકળાયેલું ધાર્મિક અનુષ્ઠાન છે. જૈનોને માટે તો એ આવશ્યક-દૈનિક ક્રિયા છે. આમ હોઇ મહાવીરસ્વામીના સમયથી એ આવશ્યકતાં સૂત્રો રચાયાં છે. એની સાથે નિમ્નલિખિત પાંચે આવશ્યકો એક યા બીજી રીતે સમ્પન્ન છે :—

(૧) સામાયિક, (૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ, (૩) વન્દન, (૪) કાયોત્સર્ગ અને (૫) પ્રલાખ્યાન.

‘ પ્રતિક્રમણ ’ એ એથું આવશ્યક છે. એ ‘ વન્દન ’ પછી ઉમેરતાં છ આવશ્યકો થાય છે.

મહાવીરસ્વામીનાં શ્રમણો અને શ્રમણીઓનો ધર્મ સપ્રતિક્રમણ છે. એથી સૌથી પહેલાં એમને લક્ષીને પ્રતિક્રમણુનાં - છ આવશ્યકોનાં

સૂત્રો રચાયાં અને એમાં જરૂરી પરિવર્તન કરાતાં શ્રાદ્ધોનાં-શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓનાં સૂત્રો ઉદ્દભવ્યાં છે. દા. ત. સામાયિક સૂત્ર.

જૈનોના એક સમયે શ્વેતાંબર, દિગંબર અને યાપનીય એમ ત્રણ વર્ગો હતા. આથી ત્રણેનાં કેટલાંક સૂત્રો તો ભિન્ન ભિન્ન હશે તો એ સ્વાભાવિક છે. આજે તો પહેલા બે જ વર્ગ મોજૂદ છે. અહીં શ્વેતાંબરો પ્રસ્તુત છે. એના મૂર્તિપૂજક, સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથી એમ ત્રણ ભેદો છે અને મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબરોના વિવિધ ગ્રંથો છે. આમ હોષ જાતજાતનાં પ્રતિક્રમણસૂત્રો રચાયાં છે. એ બધાં મારી સામે નથી. આથી અહીં તો તપાગચ્છીય શ્રાવકોનાં જ સૂત્રો પ્રસ્તુત છે.

શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રોનું વિવિધ દષ્ટિએ પરિશીલન થઇ શકે છે. એથી એને અંજે મેં કેટલાક ભેગો અને ઉપોદ્ધાતો લખ્યા છે. એ પૈકી જે પ્રકાશિત થયા છે તે હું નીચે મુજબ સૂચવું છું :-

નામ	સામયિકાદિ
૧. અજિયસંતિથય (અજિત-શાન્તિ-સ્તવ) અને એનાં અનુકરણો	આત્માનંદ પ્રકાશ (પુ. ૪૯, અં. ૪-૫)
૨. અતિચારની આઠ ગાથાઓ	જૈન સલ્ય પ્રકાશ (વ. ૩, અં. ૧૦-૧૧)
૩. આગારોનું અવલોકન	જૈન ધર્મ પ્રકાશ (પુ. ૮૧, અં. ૧૨)
૪. ઉવસગહરથોત્તઃ એક અધ્યયન	શ્રી મોહનલાલજી અર્ધ સતાબ્દી રમારક ગ્રન્થ (વિ. સં. ૨૦૧૮)
૫. ઉવસગહરથોત્તની એક લઘુવૃત્તિના કર્તાનું નામ પૂર્ણચન્દ્રચાર્ય કે ચન્દ્રચાર્ય ?	જૈ. સ. પ્ર. (વ. ૩, અં. ૮)

નામ	સામયિકાદિ
૬. 'ઉવસગહરં સ્તોત્રસ્વાધ્યાય'- નો ઉપોદ્ધાત	જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડળ (વિ. સં. ૨૦૨૭)
૭. ખમણુ, અભતદ્દે, ચઉત્થ, છદ્દ, અદ્દમ ધસાદિ [અદ્દમનું કોણક કિંવા ઉપવાસાદિની ગણતરી]	જૈન (પર્યુષણાંક; વિ. સં. ૨૦૦૫)
૮. 'ચત્તારિ અદ્દ દસ' ગાથાની ચૌદ પરિપાટીઓ	જૈ. ધ. પ્ર. (પુ. ૭૮, અં. ૬-૭)
૯. 'જય તિહુયણુ'થોત કિંવા થંલણુપાસથોત	જૈન (તા. ૧૩-૧-૧૭૩)
૧૦. તપા અને ખરતર ગચ્છોનાં પ્રતિક્રમણુનાં સૂત્રોનાં ભેદ	અર્પણુ (વ ૧, અં. ૮)
૧૧. 'નમુત્યુણુ'ને અંગે	જૈ. સ. પ્ર. (વ. ૨, અં. ૧૨)
૧૨. પ્રતિક્રમણુનાં સૂત્રો દ્વારા પ્રાકૃતનું શિક્ષણુ	જૈન (તા. ૧૩-૧૧-૧૭૧)
૧૩. પ્રતિક્રમણુનાંસૂત્રોનું પર્યા- લોચન	જૈ. ધ. પ્ર. (પુ. ૫૧, અં. ૧૨) અને જૈન (તા. ૨૩-૨-૧૩૬)
૧૪. પ્રાર્થનાસૂત્ર યાને જય વીયરાય	જૈ. સ. પ્ર. (વ. ૩, અં. ૨-૩)
૧૫. ભદ્રબાહુગણિરચિત ચઉક્કસાય	જૈ. સ. પ્ર. (વ ૩. અં. ૧૨)
૧૬. ભરહેસર-બાહુબલિ-સજ્જાય અને એમાં નિર્દિષ્ટ સો વ્યક્તિઓનું વર્ગીકરણુ	અર્પણુ (વ. ૧, અં. ૬ અને ૭)
૧૭. 'ભતે' શબ્દના અર્થ ધર્યાદિ	જૈ. ધ. પ્ર. (પુ. ૭૬, અં. ૩-૪)
૧૮. મિચ્છા મિ દુક્કડં	જૈન (પર્યુષણાંક; ઇ.સ. ૧૯૬૫)

૧. આ લેખ બે સામયિકોમાં છપાયો છે. તેમાં નહિ જેવા જ ફેરફારો છે.

નામ	સામયિકાદિ
૧૯. યાત્રા, યાપનીય, અવ્યાખ્યાધ અને પ્રાસુક આહાર	જૈ. સ. પ્ર. (વ. ૧૦, અં. ૭)
૨૦. લલિતવિસ્તરાકાર અને ચૈત્યવન્દનનાં સૂત્રો	જૈ. ધ. પ્ર. (પુ. ૮૪, અં. ૪-૫ અને ૬)
૨૧. 'લોગરસ' સુત્રતુ વિહંગા-વલોકન	જૈન (તા. ૧૧-૩-'૬૧)
૨૨. 'લોગરસ સૂત્ર સ્વાધ્યાય'નો ઉપોદ્ધાત	જૈ. સા. વિ. મં. (વિ. સં. ૨૦૨૨)
૨૩. વિકૃતિ અને વિકૃતિમત	આ. પ્ર. (પુ. ૫૯, અં. ૧૦)
૨૪. શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો: છંદો	અર્પણ (વ. ૧, અં. ૩-૪)
૨૫. શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણનાં સૂત્રો : નામાન્તરો અને વિષયવૈવિધ્ય	આ. પ્ર. (પુ. ૭૦, અં. ૮, ૯; પુ. ૭૧, અં. ૧, ૨, ૧૦; પુ. ૭૨, અં. ૩, ૪)
૨૬. શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો : લાષા અને અર્થવિચાર.	અર્પણ (વ. ૧, અં-૬)
૨૭. શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્રો : સ્તુતિઓ, સ્તવો અને સ્તોત્રો	જૈ. ધ. પ્ર. (પુ. ૯૧, અં. ૮)
૨૮. શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્રોમાં અંકાંકિત તેમ જ અંક-ગર્ભિત ઉલ્લેખો	અર્પણ (વ. ૨, અં. ૨)
૨૯. શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રોમાં તીર્થકરો	આ. પ્ર. (પુ. ૭૦, અં. ૫-૬)
૩૦. શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણનાં સૂત્રોમાં દેવીઓની સ્તુતિ	અર્પણ (વ. ૨, અં. ૯)
૩૧. સમણેવાસગ-પરિક્રમણસુત્ર યાને 'વંદિતુ' સૂત્ર	જૈ. સ. પ્ર. (વ. ૩, અં. ૭)

ચાર અપ્રકાશિત લેખો પૈકી જે જે લેખ જે જે સામયિકના તંત્રી મહાશય ઉપર મેં મોકલ્યો છે તે તે લેખ અને સામયિકનું નામ નીચે પ્રમાણે છે :—

૧. તપા, નાગોરી બૃહત્ (પાયચંદ), ખરતર અર્પણ અને અચલ ગચ્છોનાં શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનાં પ્રતિક્રમણસૂત્રોનાં નામે।
૨. તપા-શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રોની પ્રાચીનતા આ૦ પ્ર૦
૩. તપા-શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રોમાં દેવો અને દેવીઓ અર્પણ
૪. " " " " શ્રમણો જૈન

તૈયાર લેખો ઓનાં શીર્ષકો નીચે મુજબ છે :—

૧. તપા-શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો : અઠ્ઠાત્તર નિકાય
૨. " " " " : જ્ઞાનમત કિવા આગમ યાને શ્રુત
૩. " " " " : પ્રકીર્ણક વાનગીઓ.
૪. " " " " : મન્ત્રો અને મન્ત્રખીળો.
૫. " " " " : લઘુ અને ગુરુ અક્ષરો તેમ જ સંપદાઓ અને આલાપકો.
૬. તપા-શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો : વિશિષ્ટ શબ્દો, રૂપો અને પ્રયોગો.
૭. " " " " : શબ્દાલંકારો અને અર્થાલંકારો.
૮. તપા-શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો અને ઓની વિધિ અંગે પુરુષો અને મહિલાઓમાં ભેદ.
૯. ' સામાધ્ય-પારણ્ય ' સૂત્રનું અવલોકન.

પદ્માત્મક અનુવાદો (પ્રકાશિત)

૧. અતિચારોની આલોચના દિગંબર જૈન (વ. ૪૬, અં. ૧૦)
૨. ઉવસગ્ગહરથોત (ઉપસર્ગ-
હરસ્તોત્ર) આ. પ્ર. (પુ. ૭૦, અં. ૪)
૩. 'સંસારદાવાનલ' સ્તુતિ દિ. જૈન (વ. ૪૬, અં. ૩ ;
તા. ૨૦-૧-૫૩), આ. પ્ર.
(પુ. ૫૦, અં. ૭), ગુજરાત-
મિત્ર તથા ગુજરાતદર્પણ
(તા. ૫-૧-૫૩)
૪. „૧” આ. પ્ર. (પુ. ૫૦, અં. ૮, ૯)
તેમ જ ગુ. મિ. તથા ગુ. દર્પણ
(તા. ૬-૨-૫૩).
૫. 'સકલાહંત' સ્તોત્ર^૨ દિ. જૈન (વ. ૪૬, અં. ૭)

વિશેષર્થા શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો પરત્વે મેં મારી નિમ્નલિખિત પ્રકાશિત કૃતિઓમાં કેટલીક માહિતી આપી છે :—

આહંત જીવન જ્યોતિ (કિરણાવલી ૨-૬).

૨ D C G C M (Vol. XVII, pt. 3, pp. 132-325).

૧-૨. આ બંને સમશ્લોકી અનુવાદ છે.

3. Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts.

આના ૨૦ ખંડો પૈકી ખંડ ૧૭ના પાંચે ભાગો આગમોને અર્જેના છે અને એ કચારના છપાઈ ગયા છે. ૧૮મા ખંડના સાત ભાગો પૈકી એક ભાગ અને ૧૬માના પાંચ ભાગોમાંથી ત્રણ પ્રસિદ્ધ કરાયા છે. આમ નવ ભાગો પ્રકાશિત છે અને દસમો છપાય છે. ભા. ૧૧-૧૭ હવે પછી છપાશે.

યશોદોહન (પૃ. ૧૨૧-૧૨૩ અને ૩૦૨-૩૦૬) અને એનો ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૮૨-૮૩).^૧

નામકરણ — ‘તપા’ ગરજનાં તો શું પણ મેં જે અન્ય ગરજાદિનાં પ્રતિક્રમણસૂત્રો જોયાં છે તેમાં એકમાં એના પ્રણેતાએ પોતાની કૃતિનું નામ દર્શાવ્યું નથી. કહે છે કે ઋગ્વેદમાં ઋગ્વેદનું નામ નથી. જૈન ગ્રન્થોમાં પણ એવા કેટલાયે ગ્રન્થો છે જેમાં તેનાં નામ નથી. ઉદ્ધારકને નામ યોજવાની આવશ્યકતા જણાય. સંકલનાકારને તેમ જ વિશેષતઃ જે કૃતિઓ અનુષ્ઠાનમાં કામમાં લેવાતી હોય તેની વિધિ સૂચવનારને તો નામનિર્દેશ કરવો જ પડે એમ સામાન્ય રીતે કહી શકાય. કેટલીક વાર કૃતિની નકલ કરનારે-એ ઉતારનાર લહિયાએ તે કૃતિનું નામ લખ્યું હોય છે. પ્રસ્તુતમાં કયા સૂત્ર માટે કોણે પ્રથમ નામ પાડ્યું તે જણવા માટે કોઈ સાધન મને તો મળ્યું નથી. જે સૂત્રનું પાછળ નામ હોય એનું સંસ્કૃત નામ જેને યોજવું હોય તે યોજે છે. આમ પ્રાકૃત સૂત્રોનાં બખ્ખે નામો જોવાય છે. જેમણે સૂત્ર ઉપર વિવૃત્તિ, વૃત્તિ, વિવરણ. ટીકા કે ખાલાવખોષ જેવું લખાણ કર્યું હોય તેમને પણ તે સૂત્રનું નામ યોજવું પડે આને લઈને કેટલાંક સૂત્રોનાં વિવિધ નામો યોગ્યયાં છે. એ પૈકી જે જે મારા જાણવામાં આવ્યાં તેનો આ લેખમાં મેં નિર્દેશ કર્યો છે. કયું નામ કેટલું પ્રાચીન છે — સૌથી પ્રથમ કઈ કૃતિમાં છે તે ખાખત અહીં નહિ વિચારતાં ઉપોદ્ધાતમાં તેમ કરવાની મારી ધરજ છે.

૧. આ લેખ ૧તા શીર્ષકને બાદ કરતાં બાકીનું આટલે સુધીનું લખાણ ‘અર્પણ’ (વર્ષ ૧, અં. ૩-૪)માં છપાયેલા મારા લેખનો પ્રારંભિક અંશ છે.

શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો પ્રસંગોપાત વિવિધ વિષયોની વાનગીથી વિભૂષિત છે. એથી એની પણ નામાન્તરોની સાથે સાથે આછી રૂપરેખા હું નીચે મુજબ આલેખું છું :—

હું સૂત્રનો ક્રમાંક અને એ સૂત્રનું નામ (નામાન્તર હોય તો તે સહિત) પ્રથમ પંક્તિમાં સૂચવું છું જ્યારે એના વિષયનો નિર્દેશ ત્યાર પછીની પંક્તિમાં કરું છું.

૧. ^૧નવકાર = જુમોક્કાર = જુમોસુત = નમુક્કાર = નમસ્કાર = નમસ્કારમંત્ર = નવકારમંત્ર = પંચનમુક્કાર = પંચનમોક્કાર = પંચનમક્કાર = પંચમંગલ = પંચમંગલમહાસુયદ્ગ્રખંધ = પંચમંગલમહાશ્રુતરકન્ધ = મંગલિગ = મહાત્રન્ત.

તીર્થંકરો, સિદ્ધો, આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો અને સાધુઓ એ પાંચે ચરમેષ્ટીઓને નમસ્કાર, એની ફલશ્રુતિ અને સર્વેત્કૃષ્ટ મંગલતા.

૨. ^૨પંચિદ્વિય = ગુરુસ્થાપના.

ગુરુનું અર્થાત મુખ્યત્વે ^૩આચાર્યનું પાંચે ધન્દ્રિયો ઉપરનું

૧. આને કેટલાક 'નોકાર' તો કેટલાક 'નૌકાર' કહે છે. 'નૌકાર' નામ નવકારના અશુદ્ધ ઉચ્ચારણને આભારી છે.

૨. અહીં તેમ જ હવે પછી 'સત્ર' શબ્દ જતો કરાયો છે.

૩. તીર્થંકરના ૧૨, સિદ્ધના ૮, આચાર્યના ૩૬, ઉપાધ્યાયના ૨૫ અને સાધુના ૨૭ ગુણો ગણાય છે. એ હિસાબે મેં 'આચાર્ય' શબ્દ વાપર્યો છે. આચાર્યના ૩૬ ગુણો માટે જેમ પંચિદ્વિય છે તેમ આ બાકીના મઠે એકે પ્રતિક્રમણસૂત્ર નથી.

પ્રભુત્વ, 'બ્રહ્મચર્ય'ની નવવિધ ગુપ્તિનું પાલન અને ચારે કષાયોથી મુક્તતા એ ૧૮ ગુણો ઉપરાંત પાંચે મહાવ્રતોનું પાલન, પાંચે પ્રકારના આચારોનું પાલન તેમ જ પાંચે સમિતિઓ અને ત્રણે ગુપ્તિઓનું સેવન એમ ૧૮ ગુણો અર્થાત્ કુલે ૩૬ ગુણો. આ આચાર્ય-૨ગુરુ કોણુ ગણાય તેનું સૂચન કરે છે.

પ્રતિક્રમણ કરતી વેળા મહારાજશ્રી હોય કે એમના સ્થાપનાચાર્ય હોય તો આ સૂત્રની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

આ સૂત્રમાં ગુરુના ૩૬ ગુણો એ કટકે ગણાવાયા છે તો તેનું શું કારણ છે એ બાબત કોઈ પ્રાચીન કૃતિમાં હોય તો તે જાણવામાં નથી. શ્રીવિજયભુવનભાનુપૂરિણએ 'પ્રતિક્રમણ સૂત્ર - ચિત્ર આદ્યમ' (પૃ. ૬)માં નીચે મુજબના પહેલા ૧૮ ગુણોને 'નિવૃત્તિ-ગુણુ' કહ્યા છે :—

'નિવૃત્તિ' શબ્દ જોડીને ૫ ઇન્દ્રિય, ૯ બ્રહ્મચર્યાવલંગ અને ૪ કષાય.

૧. આને 'બ્રહ્મચર્ય'ની-શીલની નવ વાડ' કહે છે. આચાર્ય લીઅણુજી સ્વામીએ 'શીલ કી નવ વાડ' નામની કૃતિ રચી છે. તે શ્રીચંદ્ર રામપુરીયાના અનુવાદ અને વિવેચન સહિત 'જૈન શ્વેતાંબર તેરાપંથી મહાસલા' તરફથી કલકત્તાથી ઇ. સ. ૧૯૬૧માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

૨. જૈન દર્શનમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મને 'તત્ત્વત્રયી' કહેલ છે. 'ગુરુ'તત્ત્વ અંગેની પુષ્કળ અને મનનીય માહિતી માટે ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિકૃત ગુરુતત્ત્વચિહ્નિચ્છય (ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય) અને એની સ્વોપદ્ય વૃત્તિ જોવી.

૩. આ સચિત્ર કૃતિ દિવ્ય દર્શન કાર્યાલય, અમદાવાદથી વિ.સં. ૨૦૨૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

એવી રીતે ' પ્રવૃત્તિ ' શબ્દ જોડીને નીચે મુજબના ૧૮ને ' પ્રવૃત્તિ-ગુણુ ' કહ્યા છે :—

૫ મહાવ્રત, ૫ આચાર, ૫ સમિતિ અને ૩ ગુપ્તિ.

આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે આ સૂરિજી ૪૬ ગુણુ ખે કટકે શા કારણથી ગણાવાયા છે તે દર્શાવે છે.

૩. ખમાસમણુ=થેભવન્દણુ=સ્તોભવન્દન=પ્રણિપાત.

ક્ષમાશ્રમણુને પ્રણિપાત-વન્દન કરવાની ઇચ્છાની અભિવ્યક્તિ અને ભસ્તક દ્વારા વન્દન.

૪. સુખશાતા=સુગુરુ-સુખ-શાતા-પૃચ્છા.

ગુરુને શાતાદિ વિષે પાંચ પ્રશ્નો દ્વારા પૂછપરછ અને આહાર માટે તેમને વિનતિ.

૫. ઇરિયાવહી = ઐર્યાપથિક.

ઐર્યાપથિક પ્રતિક્રમણુ માટે અનુસ્તા, ઐર્યાપથિકી વિરાધના-ગમનાગમન પરત્વેની વિરાધના, વનસ્પતિકાયાદિ એકેન્દ્રિયોથી માડીને પંચેન્દ્રિયો સુધીના જીવોને વિવિધ રીતે કરાયેલી પીડા અને એ જીવોનો વધ તેમ જ દુષ્કૃત્યની મિથ્યતા.

૬. તરસ ઉત્તરી = ૧કાઉરસગ્ગ = ઉત્તરીકરણુ.

શુદ્ધિકરણુ અને તેના ઉપાયો.

૭. અન્નતથ = કાઉરસગ્ગ = કાયોત્સર્ગ.

૧. આથી તરસ ઉત્તરી અને અન્નતથ ખે સૂત્રોનો નિર્દેશ છે.

કાયોત્સર્ગને અંગેના ચાર અપવાદો સમેતનું એનું સ્વરૂપ અને સમય તેમ જ પ્રતિજ્ઞા. તીર્થંકર ભગવાનોને નમસ્કાર કરાય ત્યાં સુધીની સમયમર્યાદા.

૮. ૧ લોગરસ=ઉજ્જ્વલ=ઉજ્જ્વલગર=ચઉવીસય-૬'૩૫=ચઉવીસ-ત્યય = ચતુર્વિંશતિસ્તવ.

તીર્થંકરોના ચાર વિશેષણો, ઋષભદેવાદિ ૨૪ ધર્મ-તીર્થંકરોનું નામપૂર્વક કીર્તન-વન્દન, નવમા તીર્થંકરનાં જે નામો, સિક્કોનું સ્વરૂપ અને તેમની પાસે આરોગ્ય, સમ્યક્ત્વ અને સમાધિની યાચના.

ઉપર્યુક્ત ચાર વિશેષણો દ્વારા ચાર અતિશયો અને વિજ્ઞાનાદ્વૈત-વાદીના મતનું અને શાક્યાદિનાં મંતવ્યોનું નિરસન સૂચવાયેલ છે.

૯. કરેમિ ભંતે=સામાધય=સામાયિક=સામાયિક-૬'૩૬.

સામાયિક અંગેની સમયના નિર્દેશપૂર્વકની પ્રતિજ્ઞા, અશુભ પ્રવૃત્તિનું પ્રત્યાખ્યાન અને તેની નિન્દા તથા કષાયાત્માનો ત્યાગ.

પ્રતિક્રમણ કરનાર જેમ સામાયિક લે છે તેમ એ અન્તર્મા પારે છે. આથી એને અંગેનું નિમ્નલિખિત સૂત્ર પણ હું સાથે સાથે રજૂ કરું છું.

૧૦. સામાધયવયજુતો=સામાયિકપારણ સૂત્ર.^૨

સામાયિકનું ક્ષણ અને એને વારંવાર કરવાની આવશ્યકતા.

પ્રતિક્રમણ કરનાર ચૈત્યવન્દન કરે છે. એથી હું એનાં સૂત્રો રજૂ કરું છું.

૧. સૂત્ર ૫-૮ એ ધર્યાપય-પ્રતિક્રમણને અંગેનાં છે.

૨. આ સૂત્રના અન્તર્મા ગુજરાતીમાં લખાણુ છે અને ૩૨ દોષોની વિચારણા છે.

૧૧. જગચિન્તામણિ=પ્રભાત-૧ ચૈત્યવન્દન.

આ સૂત્ર રાત્રિક પ્રતિક્રમણ કરતી વેળા બોલાય છે. 'ચૈત્ય' એટલે જિનની પ્રતિમા. એને લક્ષીને એને અંગેના દેવને કરાવું વન્દન તે 'ચૈત્યવન્દન'. પ્રસ્તુત ચૈત્યવન્દનના વિષયો નીચે યુજ્ય છે :-

ચોવીસે તીર્થંકરોને અંગે દસ સંબોધનપૂર્વક તેમના જયતું ઉચ્ચારણ, તીર્થંકરોની જન્મભૂમિ, એમનાં સંહનન, એમની, ક્વલીઓની તેમ જ સામાન્ય સાધુઓની સમકાળે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા દર્શાવી તેમની કરાયેલી સ્તુતિ તથા અષ્ટાપદ, શત્રુજય, ગિરનાર, સત્યપુર, ભરૂચ અને મથુરા અંગેની જિનપ્રતિમાઓનો નિર્દેશ, અન્ય તીર્થંકરોને નમસ્કાર, ત્રિભુવનનાં ચૈત્યો અર્થાત્ જિનાલયોની તથા શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓની નોંધપૂર્વક તેને પ્રણામ.

આમ આ ચૈત્યવન્દનમાં વિવિધ વન્દનોને સ્થાન અપાયું છે.

૧૨. જંકિંચિ=તીર્થવન્દન.

ત્રણે લોકમાંનાં તીર્થોનું અને જિનપ્રતિમાઓનું અભિવાદન.

૧૩. નમુ(મો)ત્યુ ણું=પ્રણિપાતદંડક=શકસ્તવ=સક્કથય.

૩૪ વિશેષણોથી વિભૂષિત તીર્થંકરોને વન્દન. એ પૈકી અમુક અમુક વિશેષણ દ્વારા અમુક અમુક અજ્ઞૈન મંતવ્યનું નિરસન સૂચવાયું છે. આ સંબંધમાં લલિતવિસ્તરામાં અને એને આધારે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ (પૃ. ૧૯૭, ૧૯૬, ૩૨૯ અને ૩૩૫)માં મેં વિવેચન કર્યું છે

૧૪. જવન્તિ એધયાદિં=સર્વચૈત્યવન્દન.

ત્રણે લોકમાંનાં ચૈત્યોને-જિનબિમ્બોને વન્દન.

૧. પાક્ષિક, ચાર્તુમાસિક અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણોમાં 'સકલાહર્ત'નો ચૈત્યવન્દન તરીકે ઉપયોગ કરાય છે.

૧૫. જ્ઞવન્ત કે વિ સાહૂ=સર્વ-સાધુ-વન્દન.

ત્રિવિધ સાવધ પ્રવૃત્તિઓથી મુક્ત એવા સર્વ સાધુઓને પ્રણામ.

૧૬. નમોડહૃત્=પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કાર.

તીર્થકરાદિ પાંચે પરમેષ્ઠીઓને વન્દન.

૧૭. ^૧ઉવસગ્ગહર=^૨ઉપસર્ગહર.

ચાર વિશેષણોપૂર્વાક પાર્શ્વનાથને વન્દન, 'વિસહરકુલિગ' મંત્રનો ઉલ્લેખ, પાર્શ્વનાથને પ્રણામ કરવાતું ક્ષણ, સમ્યકત્વનું મહત્ત્વ અને એની યાચના.

આ સ્તોત્ર પાર્શ્વનાથ ઉપરાંત પાર્શ્વ યજ્ઞ, ઊદ્ધરજ્ઞેન્દ્ર અને પદ્માવતીની પણ સ્તુતિરૂપ છે. આમ આ સ્તોત્ર અનેકાર્થી છે.

૧. અત્ર 'શૈત' શબ્દ અધ્યાહત છે.

૨. અત્ર 'સ્તોત્ર' શબ્દ અધ્યાહત છે.

૩. આ ઇન્દ્રનો પરિચય મેં 'ધૃરણુ નાગેન્દ્ર તેમ જ વૈરાટચા દેવી અને પદ્માવતી દેવી' નામના મારા લેખમાં આપ્યો છે. આ લેખ જૈ. ધ. પ્ર (પૃ. ૮૮, અં. ૧૨, પુ. ૮૯, ૧, ૨, ૩ અને ૪-૫)માં છપાયો છે.

૪. પદ્માવતીનું અપર નામ 'વૈરાટચા' છે એમ દેવવિમલગણિએ હીરસૌભાગ્ય (સર્ગ ૧, શ્લો. ૪૧)ની સ્વોપસૃષ્ટ વૃત્તિ (પૃ. ૨૫, નવીન આવૃત્તિ)માં કહ્યું છે. 'પદ્માવતી તે કોણુ ?' નામનો મારો લેખ 'જૈન' (પચુર્ષણાક 'તા. ૨૯-૮-૭૦)માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે. એમાં પૃ. ૩૯૩માં ખીજ કોલમમાંથી ત્રીજી લીટીના અન્તમાં 'નથી' છપાયું છે તેને બદલે 'છે' જોઈએ.

૧૮. જય વીયરાય=પણિહાણુ=પ્રાણુધાન.

તીર્થકરનાં વીતરાગ, જગદ્ગુરુ અને લગવાન એમ ત્રણ સંબોધનો, એમના પ્રતાપે લવબ્રમણનો નિવેદ, માર્ગાનુસારિતા, ધ્રુવ ઇળની સિદ્ધિ, લોકવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ, ગુરુજનોની પૂજા, પરોપકાર, શુભ ગુરુનો યોગ અને તેમના વચન પ્રમાણેનું વર્તન લવોલવ મને હો એવી અભિ-
લાષા. નિદાનની મનાઇ છતાં લવોલવ પ્રભુતા ચરણની સેવાની યાચના, તીર્થકરને પ્રણામ કરવાના ઇળ તરીકે દુઃખનો ક્ષય અને કર્મોનો ક્ષય. સમાધિમરણ અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો ઉલ્લેખ તેમ જ જૈન આસનનું કીર્તન.

૧૯. અરિહંત-એષ્યાણુ=એષ્યથય=ચૈત્યસ્તવ.

જિનચૈત્યો-જિનમૂર્તિઓ સંબંધી કાયોત્સર્ગ, એને અંગેનાં વન્દન વગેરે છ નિમિત્તો અને એની સિદ્ધિ મારેના શ્રદ્ધા ઇત્યાદિ પાંચ હેતુઓ.

૨૦. કલ્લાણુકંદ્યુષ=પંચજિનસ્તુતિ.

ઋષભદેવ, શાન્તિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને વર્ધમાન (મહાવીરસ્વામી) એ પાંચ તીર્થકરોને વન્દન, ત્રણ વિશેષણોથી વિભૂષિત સર્વ જિનેશ્વરોનું કીર્તન, ચાર વિશેષણોથી યુક્ત જિનમતને પ્રણામ, વાગીશ્વરીનાં વર્ણ અને આસન, એના હસ્તમાં કમળ અને પુસ્તકનું ધારણ તેમ જ એ દેવી પાસે સુખની યાચના.

૧. આ ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવન્દનમાંનાં પાંચ દંડકોમાં ખીજું છે. બાકીનાં ચાર તે શકસ્તવ, નામસ્તવ (લોગરસ), શ્રુતસ્તવ અને સિદ્ધસ્તવ છે.

૨૧. 'સંસારદાવાનલ' સ્તુતિ.

ચાર વિશેષણોથી અલંકૃત મહાવીરસ્વામીને નમસ્કાર, દેવાદિવન્ધ અને અલિલાષાપૂરક જિનેશ્વરોનાં ચરણોને પ્રણામ, મહાવીરના આગમને સાગર કહી એનું એ રીતે વર્ણન તેમ જ પાંચ વિશેષણોથી મંડિત (શ્રુત-)દેવી પાસે મોક્ષના વરદાનની યાચના.

૨૨. પુક્રખરવર=શ્રુતસ્તવ=શ્રુતધર્મ-ભગવત્-સ્તુતિ.

અઠી દ્વીપમાનાં ભરત, ઐરવત અને વિદેહ ક્ષેત્રોમાં (શ્રુત-)ધર્મનો પ્રારંભ કરનારા તીર્થંકરોને નમસ્કાર, અજ્ઞાનના નાશક ઇત્યાદિ ચાર વિશેષણોથી અલંકૃત શ્રુતધર્મને વન્દન, ત્રણ વિશેષણોથી યુક્ત શ્રુતધર્મનું સેવન, દેવાદિ વડે પૂજાયેલા સંયમની વૃદ્ધિ કરનારા તેમ જ સમગ્ર જગત્નો ખોધ કરાવનારા જૈન મત-જૈન દર્શનની અને એ દ્વારા પ્રાપ્ત વિજયની પરંપરા વડે ચારિત્ર-ધર્મની પણ વૃદ્ધિ થાઓ એવું કથન.

' સુતધર્મસ્ત ભગવતો શુદ્ધ '.

૨૩. સિદ્ધાણું યુદ્ધાણું = સિદ્ધથય = સિદ્ધસ્તવ.

સિદ્ધ ઇત્યાદિ ઇપાંચ વિશેષણોથી યુક્ત સર્વ સિદ્ધોને નમન,

૧. આ 'સમસંસ્કૃત' સ્તુતિ છે. આનાં આઠ ત્રણ પદોનો ઉપયોગ તપાગચ્છીય સાધ્વીઓ અને શ્રાવિકાઓ દૈવસિક પ્રતિક્રમણમાં વર્ધમાનસ્તુતિને બદલે અને રાત્રિક પ્રતિક્રમણમાં પ્રાભાતિક સ્તુતિને બદલે કરે છે, કેમ કે એ એ સ્તુતિઓ પુવ્વ(પૂર્વ)માંથી ઉદ્ભૂત કરાયાનું અને એથી તે એનો નિષેધ કરેલો મનાય છે.

૨. આ નામ મેં આવસ્સયની સુષિણ અને ટીકામાંના નિમ્ન-લિખિત ઉદ્દેખ ઉપરથી યોજ્યું છે :-

૩. આ વિશેષણો દ્વારા વિવિધ મન્તવ્યોનું નિરસન કરાયું છે.

દેવાધિદેવ અને દેવોના પૂજ્ય મહાવીરસ્વામીને વન્દન, મહાવીરસ્વામીને કરાયેલા એક જ નમસ્કારના કૃણ તરીકે મોક્ષની પ્રાપ્તિ, જેમનાં ગિરનાર ઉપર ત્રણ કદ્યાણુકો થયાં છે એવા ધર્મચક્રવર્તી અરિષ્ટનેમિને-નેમિનાથને નમસ્કાર, $૧૪+૮+૧૦+૨=૨૪$ જિનપ્રતિમાઓ દ્વારા વંદાયેલ ૨૪ તીર્થંકરો અને કૃતકૃત્ય સિદ્ધો પાસે મુક્તિની યાચના.

ઉપર્યુક્ત ૪ ઇત્યાદિ ચાર અંકોનો ઉલ્લેખ પ્રસ્તુત સૂત્રની અન્તિમ-પાંચમી ગાથામાં છે. એના ૧૨ અર્થો છે એમ ભાવપ્રલસરિએ જૈનધર્મવરસ્તવન (શ્લોકો. ૨૩)ની સ્વોપસૃષ્ટિ (પૃ. ૭૯)માં કહ્યું છે. આ ૧૨ અર્થો તો મારા જોવા-જાણવામાં નથી. વિનયવિજયગણિએ પરિપાટી-ચતુર્દશકમ્ (ચઉદસપરિવાડીઓ)માં સંઘદાસગણિએ વસુ-દેવહિણ્ડીમાં ૧૪ પરિપાટી કહી છે એવો ઉલ્લેખ પોતાની પાષ્ટય કૃતિ પરિવાડી-ચઉદસય (પરિપાટી - ચતુર્દશક) યાને જાણુએષ્યથવણુની ગા. ૨૬માં કર્યો છે એટલું જ નહિ પણ ગા. ૩-૨૫માં ૧૪ પરિપાટીઓ દર્શાવી છે. આ કૃતિ તેમ જ દેવેન્દ્રસૂરિકૃત 'ચત્તારિ અદ્દ દસ'ના વિવરણરૂપ પાષ્ટય થય (ગા. ૧-૧૫) મેં કરેલી સંસ્કૃત છાયા સહિત 'જૈનધર્મવરસ્તોત્ર-ગોધૂલિકાર્થ' - સભાયમસ્કારેતિકૃતિત્રિતય'માં પૃ. ૧૩૯-૧૪૮માં છપાયેલ છે. જાણુએષ્યથવણુનો સારાંશ મેં વિનયસૌરભ (પૃ. ૬૫-૬૮)માં આપ્યો છે. વિશેષમાં એ કૃતિ તેમ જ ઉપર્યુક્ત દેવેન્દ્રસૂરિની કૃતિને લક્ષ્યમાં રાખી મેં સન્તુલનપૂર્વકનો શ્લેષ નામે 'ચત્તારિ અદ્દ દસ' ગાથાની ચૌદ પરિપાટીઓ લખ્યો છે.

માનવિજયે પર્યુષણુની ગાથા (કડી ૨)માં "ચત્તારિ અદ્દ દસ હોય" ઉપવાસ કરી ૨૪ જિનેશ્વરોને પૂજવા એમ કહ્યું છે.

૧. આ ચારથી એ સુધીની સંખ્યા 'અષ્ટાપદ' પર્વત ઉપર દક્ષિણાદિ દિશામાં આવેલી જિનપ્રતિમાઓને અંગેની છે.

૨. આ લેખ જૈ. ધ. પ્ર. (પુ. ૭૮, અં. ૬-૭)માં છપાયો છે.

સોમવિજયના શિષ્ય સુમતિસુન્દરસૂરિએ તેમ જ જિનપ્રભસૂરિએ અપભ્રંશમાં 'ચૈધયપરિવાડી' રચી છે. એ બંને ચૈધયપરિવાડી પ્રસ્તુત વિષય પરત્વે છે? શું દેવેન્દ્રસૂરિકૃત ચૈત્યપ્રતિકૃતિસ્તવ માટે પણ એમ જ છે?

૨૪. વૈયાવચ્ચગર=વૈયાવૃત્ત્યકર.

વૈયાવૃત્ત્ય અને શાન્તિ કરનારા તેમ જ સમ્યગ્દષ્ટિઓને સમાધિ કરનારા (શાસન)દેવોના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ અને એ દ્વારા તેમનું આરાધન.^૧

૨૫. ભગવાનહં=ચક્રિરાધય-ખમાસમણ.

૨ભગવાનોને, આચાર્યોને, ઉપાધ્યાયોને અને સર્વ સાધુઓને (સ્તોભવન્દન).

૨૬. સંવસ વિ = પ્રતિકમણ-સ્થાપના-સૂત્ર.

મારાં સર્વ દૈવસિક દુશ્ચિન્તિત, દુર્ભાષિત અને દુશ્ચેષ્ટિતનાં પાપ મિથ્યા હો એ અભિલાષા.

૨૭. અપ્રયારાલોચણા = અતિયારાલોચના.

દૈવસિક આલોચના માટે પણ શુરુની અનુસા માટે યાચના-દૈવસિક કાયિકાદિ ત્રણ અતિયાર. સૂત્ર, માર્ગ, કલ્પ અને કર્તાવ્ય અંગેના અનુસરણમાં તેમ જ ધ્યાન અને ચિન્તનમાં પરખલનાઓ.

૧. એ દેવો વિરતિ વિનાના હોઈ તેમને વન્દન ન હોઈ શકે એમ એક સ્થળે ઉલ્લેખ છે.

૨. ભગવાનથી તીર્થકર અભિપ્રેત છે કે ધર્માચાર્ય કે અન્ય કોઈ?

૩. પહેલી ચાર મુખ્યત્વે કાયિક અને વાયિક છે તો બીજી એ માનસિક છે.

આચરવા અને ઇચ્છવા માટે અયોગ્ય તેમ જ શ્રાવક માટે અતિશય અયોગ્ય ગણાય એવા અતિચારો. વળી જ્ઞાન, દર્શન, દેશવિરતિ, શ્રુત અને સામાયિક અંગેની રખણનાઓ તેમ જ ત્રણ ગુપ્તિઓ અને શ્રાવકનાં બાર વ્રતોનું ચાર કષાયોને લઇને કરેલ ખંડન અને એ વ્રતોની વિરાધના. આ બધાં દુષ્કૃત્યો મિથ્યા હો એવી લાવના.

૨૮. અષ્ટચાર-વિચારણુ = અતિચાર-વિચારણુ = પંચાચાર.

જ્ઞાનાચારના ૮, દર્શનાચારના ૮, ચારિત્રાચારના ૮, તપાચારના ૬ + ૬ = ૧૨ તેમ જ આ આચારોનાં વિધિપૂર્વકનાં ગ્રહણુ અને પાલન માટેના પ્રયાસરૂપ ૩ વીર્યાચાર.

૨૯. સુગુરુવન્દણુ = સુગુરુવન્દન = વાંદણાં = વંદન.

ગુરુને ઠ વન્દન કરવા માટેની ઇચ્છા અને અનુજ્ઞા. શરીર, સંયમ અને સામર્થ્ય-યાત્રાઓને અંગે ગુરુને પૂજા તેમ જ દૈવસિક વ્યતિક્રમ, ગુરુ પ્રત્યેની આશાતના તથા વિવિધ કારણોથી કરાયેલ સર્વ પ્રકારના ધર્મનું અતિક્રમણુ એમ જાતજાતના અપરાધોની ક્ષમાપના. અહીં ૩૩ આશાતનાનો બાંધેલારે ઉદ્દેશ્ય છે.

૩૦. સાત લાખ = જીવહિંસાલોચના.

વનસ્પતિકાયના પ્રત્યેક અને સાધારણુ એવા બે પ્રકારો તેમ જ

૧. આ ઉપાસ્ય સાથે સંબંધ ધરાવે છે જ્યારે એની પહેલાની રખણનાઓ ઉપાસના સાથે.

૨. શું આના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર અને રત્નાધિક એવા પાંચે પ્રકારો અત્ર અભિપ્રેત છે ?

૩. આ 'દ્વાદશાવર્ત' વન્દન છે.

પૃથ્વીકાયાદિ ચાર પ્રકારો એમ છ પ્રકારના જીવોનાં તેમ જ એકેન્દ્રિયોં, દ્વાન્દ્રિયો, ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોનાં તથા દેવાદિ ચાર પ્રકારના પંચેન્દ્રિયોના એમ બધા જીવોનાં મળીને ૮૪ લાખ ઉત્પત્તિસ્થાનો. એમાં જન્મેલા જીવોનાં વધ, મારણ્ય અને અનુમોહનથી ઉદ્ભવેલાં પાપો મિથ્યા હો એવો ઉદ્દગાર.

૩૧. અઢાર (અરાઢ) પાપસ્થાન.

પ્રાણ્યાતિપાતથી માંડીને મિથ્યાત્વશલ્ય સુધીનાં ૧૮ પાપસ્થાનકોનો ઉલ્લેખ અને એનાં સેવન, સેવાપન અને અનુમોહન કરવાથી થયેલાં પાપો મિથ્યા હો એવી અભિલાષા.

૩૨. વન્દિત્તુ = સડ્ઢપડિક્કમણ્ય = શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ્ય = શ્રમણોપાસક-પ્રતિક્રમણ્ય = ગૃહિ-પ્રતિક્રમણ્ય

સર્વ સિદ્ધો, ધર્માચાર્યો અને સર્વ સાધુઓને વન્દન. શ્રાવકધર્મને અંગેના અતિચારોનું પ્રતિક્રમણ્ય કરવાની ઇચ્છા. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધનાથી કરેલાં પ્રતોમાં લાગેલા સૂક્ષ્મ તથા સ્થૂળ દોષોરૂપ અતિચારોની આત્મસાક્ષીએ નિન્દા અને યુરુની સમક્ષ તેની ગર્હા. દ્વિવિધ પરિગ્રહનું અને દુષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ કરતાં અને કરાવતાં લાગેલા અતિચારોનું પ્રતિક્રમણ્ય તેમ જ રાગ અને દ્વેષ વડે ઇન્દ્રિયો અને કષાયોના

૧. આ પ્રત્યેકનાં પ્રતો કયાં કયાં છે ?

૨. પરિગ્રહોના ૨, ૬, ૯ અને ૬૪ પ્રકારો છે. તેમાંના બે તે બાહ્ય અને આંતર છે. બાહ્યના નવ ઉપપ્રકારો નીચે મુજબ છે :-

ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વસ્તુ, રૂપ, સુવર્ણ, કુપ્ય, દ્વિપદ અને ચતુષ્પદ, આ પૈકી કુપ્ય સિવાયના બધા પ્રકારોનું એક યુગલ ગણી અહીં પાંચ પ્રકારો દર્શાવાયા છે.

અપ્રશસ્ત પ્રવર્તનથી જે અશુભ કર્મ બંધાયું હોય તેની નિન્દા અને ગર્હાં. અભિયોગ-દબાણથી અને નિયોગ-પરવશતાથી કરવા પડેલાં ગમનાગમનને ક્ષીણે, ઊભા રહેવાથી તેમ જ વારંવાર ચાલવાથી લાગેલા દોષોનું પ્રતિક્રમણ. સમ્યક્ત્વને અંગેના શંકાદિ પાંચ અતિચારોનું પ્રતિક્રમણ. આત્માથે, પરાથે કે ઉભયાથે પૃથ્વીકાયાદિ છ કાયના જીવોની વિરાધના કરવાથી તેમ જ રાધતાં અને રંધાવતાં લાગેલા દોષોની નિન્દા.

પાંચ આણુવ્રતો, ત્રણ ગુણુવ્રતો અને ચાર શિક્ષાવ્રતોના અતિચારોનું પ્રતિક્રમણ.

અપ્રશસ્ત ભાવોનો ઉદય થતાં તેમ જ પ્રમાદના પ્રસંગથી વર્તતાં સ્થૂલ પ્રાણ્યાતિપાતાદિની નિવૃત્તિના ઉલ્લંઘનરૂપ પાંચ પાંચ દુષ્ટ આચરણોનું પ્રતિક્રમણ.

પ્રથમ ગુણુવ્રતના પાંચ અતિચારો અને ખીજના મઘાદિ ૧૭ની નિન્દા, ત્રીજા ગુણુવ્રતના ૫ અતિચારનું પ્રતિક્રમણ, અંગાર આદિ પંદર રૂકર્માદોનોના ઉલ્લેખપૂર્વક તેનું વર્જન, શસ્ત્રથી માંડીને ઔષધ આપવા અને અપાવવારૂપ અતિચારોનું તથા સ્નાનથી માંડીને આલૃષણ અંગેના અતિચારોનું અર્થાત્ અનર્થદંડ-વિરમણ નામના ત્રીજા ગુણુવ્રતના અતિચારોની નિન્દા.

‘સામાયિક’ નામના પ્રથમ શિક્ષાવ્રતના મનોદુષ્ટપ્રશ્નિધાનાદિ પાંચ અતિચારોની, ‘દેશાવકાશિક’ નામના દ્વિતીય શિક્ષાવ્રતના આનયનપ્રયોગાદિ પાંચ અતિચારોની તથા ‘પૌષધોપવાસ’ નામના તૃતીય શિક્ષાવ્રતના

૧. આ પૈકી પહેલી ચાર વસ્તુઓ અંતર્ભોગની છે તો ખીજ એ બાહ્ય પરિભોગની.

૨. આમાં અંગારાદિ ૫, દંત-વાણિજ્યદિ ૫ અને યન્ત્રપીલનાદિ ૫ એમ ૧૫ કર્મ ગણવાયાં છે.

સંસ્તારકાદિની વિધિ અને ભોજનાદિની ચિન્તા અંગેના પાંચ અતિયારોની તેમ જ 'અતિથિસંવિભાગ' નામના ચતુર્થ શિક્ષાવ્રતના સચિતનિદેશપાદિ પાંચ અતિયારોની નિન્દા.

૧ સુહિતાદિ સાધુઓની રાગ અને દ્વેષપૂર્વકની ભક્તિની તેમ જ સુસાધુઓને પ્રાસુક (અચિત) વસ્તુઓ હોવા છતાં નહિ અપાઠ તેની નિન્દા અને ગર્હા. ઇહલોકાદિની ઇચ્છા ઇત્યાદિ સંલેખનાના પાંચ અતિયારો મૃત્યુના સમયે ન હો એવી અભિલાષા તેમ જ કાયાદિના અશુભ પ્રવર્તનોથી બારે વ્રતો અંગે લાગેલા અતિયારોનું કાયાદિ ત્રણે યોગથી પ્રતિક્રમણ.

વન્દનથી માંડીને સમિતિ સુધી કરણીય અંગે ન કરવાથી અને અકરણીય અંગે કરવાથી લાગેલા અતિયારોની નિન્દા.

સમ્યગ્દષ્ટિની પ્રતિક્રમણ કર્યા બાદની પાપમય ક્રિયાથી રમણ કર્મબંધ.

પ્રતિક્રમણ કરનાર સમ્યગ્દષ્ટિના અલ્પ બંધનો પશ્ચાત્તાપાદિ દ્વારા નાશ. જેમકે સુશિક્ષિત વૈષ દ્વારા વ્યાધિનો.

વ્રત કરનાર શ્રાવકનાં આલોચનાદિ વડે આઠે કર્મેતિ નાશ. દા. ત. મન્ત્ર અને મૂળમાં વિશારદ દ્વારા મન્ત્ર વડે શરીરવ્યાપી વિષનો.

પાપીની ગુરુ સમક્ષ આલોચનાદિનું ફળ. ભાર ઉતારી નાંખવાથી હળવો બનનાર મજૂરનું દષ્ટાન્ત.

સાવલ પ્રવૃત્તિઓ કરવાથી શ્રાવકને કર્મબંધ થાય છતાં આવશ્યક વડે ટૂંક સમયમાં તેની દુઃખથી મુક્તિ. પ્રતિક્રમણ કરતી વેળા મૂળ

૧. સુહિત એટલે સુખી.

૨. એ ક્રિયા નિર્દયતારૂપ અધ્યવસાય વિનાની હોવાથી આમ કહ્યું છે.

ગુણ અને ઉત્તર ગુણને અંજેની જે અનેક પ્રકારની આલોચના યાદ ન આવી તેની નિન્દા અને ગર્હાં.

કેવલજ્ઞાનીએ જણાવેલા ધર્મની આરાધના માટે તત્પર તેમ જ વિરાધનાથી વિરત થઈ ત્રિવિધ અર્થાત્ મન, વચન અને કાયા વડે પ્રતિક્રમણ કરનારનું ૨૪ જિનેશ્વરોને વન્દન.

ભૂર્વાદિ ત્રણે લોકામાંનાં સર્વે ચૈત્યોને અહીં રહી કરાયેલ વન્દન.

ભરતાદિમાંના ત્રિદંડથી મુક્ત એવા સમસ્ત સાધુઓને વન્દન.

એવીસ જિનેશ્વરોએ પ્રરૂપેલી કથાઓ કે જે લાંબા સમયના પાપની નાશક છે અને લાંબ લવોને મટાડનારી છે તેના સ્વાધ્યાય દ્વારા મારા દિવસો પસાર થાઓ એવી લાવના.

તીર્થકરો, સિક્કો, મુનિઓ, શ્રુત અને (ચારિત્ર)ધર્મને મંગળ ગણાવી સમ્યક્દષ્ટિ દેવો પાસે સમાધિ અને સમ્યક્ત્વની યાચના. નિષિદ્ધ ખાખતોનાં આચરણોનું, વિધેય ખાખતોના ત્યાગનું, જિનમતમાં અશ્રદ્ધાનું અને વિપરીત પ્રરૂપણાનું એમ ચારેનું પ્રતિક્રમણ.^૧

સર્વે જીવો મને ક્ષમા કરે તેમ જ હું સર્વેને ક્ષમા કરું એવી વૃત્તિ. સર્વે જીવો સાથે મારે મૈત્રી અને કોઈની પણ સાથે વેરવૃત્તિનો અભાવ.

નિન્દા, ગર્હાં અને જુગુપ્સાપૂર્વક રૂઢી રીતે આલોચના અને ત્રિવિધે પ્રતિક્રમણ કરનારનું ૨૪ જિનોને વન્દન.

૩૩. અબ્હુદ્ધિઓ = ખામણા = ગુરુખામણા = ગુરુક્ષમાપના.

દૈવસિક અપરાધોની ક્ષમાર્થે અનુચા. અપ્રીતિથી કે વિશેષ અપ્રીતિથી આહાર, જળ, વિનય, વૈયાવૃત્ય, આલાપ, સંલાપ, ઉચ્ચ

૧. આ દ્વારા પ્રતિક્રમણ કરવાનાં ચાર કારણો દર્શાવાયાં છે.

અને સમાન આસન, વચ્ચે ખોલવું અને વાત પૂરી થતાં તરત (વિશેષ) ખોલવું એ દસ ખાખતો અંગે જે અપરાધ થયો હોય તે તેમ જ વિનય-રહિત જે સૂક્ષ્મ કે સ્થૂળ આચરણ થયું હોય તે દુષ્કૃત્યો મિથ્યા થાઓ એવી યાચના.

આ સૂત્રનો ઉપયોગ પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક એમ ત્રણ પ્રતિક્રમણોમાં પણ કરાય છે. એ વેળા 'ધરુછાકારેણ સંદિસહ લગવં! સંયુક્તા! ખામણેણ અબ્ભુદ્ધિઓ મિ અબ્ભાન્તર' ઇત્યાદિ કહી ખમાવવાની વિધિ કરાય છે. એ જ રીતે 'સંયુક્તા! વગેરેને બદલે 'પત્તેય-ખામણેણ' અને 'પજ્જતિય-ખામણેણ' ખોલીને ખમાવવાની પણ વિધિ છે. હાલ 'પજ્જતિય'ને બદલે 'સમત્ત-ખામણેણ' એમ ખોલાય છે. કેટલાક 'સમત્ત'ને બદલે 'સમાત' ખોલે છે.

આ મહત્વનું વિનયસૂત્ર છે. 'વિનય' એ જીન ધર્મનું મૂળ છે અને આર્ય સંસ્કૃતિનો પ્રાણ છે.

૩૪. આચરિયઉવજ્જાએ = આચરિયાધખામણા = આચરિયાધખાહાતિગ = આચાર્યદિક્ષમાપના.

આચાર્ય, ઉપાધ્યાય. શિષ્ય, સાધર્મિક, કુળ અને ગણ પ્રત્યે કરાયેલા કષાયયુક્ત વર્તનની ત્રિવિધ ક્ષમા તેમ જ સમસ્ત લગવાનું શ્રમણસંઘને મસ્તકે હાથ જોડી અને ધર્મમાં ચિત્ત સ્થાપી તેને ખમાવીને સમગ્ર જીવરાશિને ક્ષમા.

૩૫. સુયદેવયાથુધ = શ્રુતદેવતારતુતિ.

૧. આના બે અર્થ સંભવે છે: (અ) શ્રમણોનો સંઘ અને (આ) શ્રમણોની પ્રધાનતાવાળો ચતુર્વિધ સંઘ.

શ્રુતસાગરને વિષે ભક્તિ ધરાવનારનાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષય માટે ભગવતી શ્રુતદેવતાને પ્રાર્થના.

૩૬. રખિતદેવીથુષ્ઠ = ક્ષેત્રદેવતારત્નિ.

દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રથી યુક્ત સાધુઓ જે ક્ષેત્રમાં મોક્ષ-માર્ગની સાધના કરે છે તેની અધિષ્ઠાયિકા ક્ષેત્રદેવીને પાપો દૂર કરવા અભ્યર્થના.

૩૭. કમલદલસ્તુતિ = શ્રુતદેવતારત્નિ.

કમલાક્ષી; કમલમુખી, કમળના ગર્ભ જેવી સ્વેતવર્ણી અને કમળ ઉપર રહેલી ભગવતી શ્રુતદેવતાને સિદ્ધિ માટે પ્રાર્થના.

૩૮. ઇનમોડસ્તુ વર્ધમાનાય = તિથુષ્ઠ = વર્ધમાનસ્તુતિ.

૧. આવરસયની બૃહદ્ વૃત્તિમાં સમભાવી હરિભદ્રસૂરિએ શ્રુત-દેવતાને વન્દન કર્યું છે.

૨. 'યશ્યાઃ ક્ષેત્રં'થી શરૂ થતી ક્ષેત્રદેવતાની સ્તુતિ માટે શુઓ સૂત્રાંક ૫૦.

૩. આ સૂત્રને બદલે શ્રીઓ 'સંસારદાવાનલ'નાં આઠ ત્રણ પદો બોલે છે. આ ત્રણ પદવાળું સૂત્ર અનુક્રમે અનુપ્રાસ, અર્થાન્તરગભિત ઉત્પેક્ષા અને ઉપમા અલંકારથી અંકિત છે.

૪. આ કૃતિમાં ત્રણ નહિ પણ ચાર પદો છે. એ ચાર સ્તુતિઓ 'અપરાણ્ડ-નન્દિ' પ્રસંગમાં બોલાય છે એમ વિક્રમના ૧૩મા શતકમાં વિદ્યમાન તિલકસૂરિએ પોતે રચેલી સૂત્રસામાચારી (પૃ. ૩-૪)માં કહ્યું છે. આવું ચતુર્થ પદ D C G C M (Vol. XVII, pt. ૩, p. ૩૨૩)માં મેં આપ્યું છે. 'ગન્ધાલુબ્ધ'ને બદલે 'ગન્ધાલીઢ' પાઠાન્તરપૂર્વકનું એ પદ ખરતરગચ્છીય 'શ્રી પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર તથા સપ્તરમરણ' (પૃ. ૧૮૧)માં છે.

કર્મ સાથે સ્પર્ધા કરી તેના ઉપર વિજય મેળવી મોક્ષે સંચરેલા અને કુતીચિકેને-મિથ્યાત્વીઓને પરોક્ષ એવા વર્ધમાનની-વીર પ્રભુની સ્તુતિ. જિનેશ્વરો ચરણે! દેવનિર્મિત નવ કમળો ઉપર મૂકી ચાલે છે. એ ચરણકમળોને દેવનિર્મિત કમળોએ જાણે એમ કહ્યું કે સરખાની સાથેનો સમાગમ પ્રશંસનીય છે. એ જિનેશ્વરો મોક્ષ માટે થાઓ એવી ભાવના. જિનેશ્વરના સુખરૂપ મેઘમાંથી પ્રકટ થયેલો વાણીનો સમૂહ કષાયરૂપ તાપથી પીડિત વ્રાણીઓને શુક (જેઠ) માસમાં થયેલી (પહેલી) વૃષ્ટિની જેમ શાન્તિદાયક છે. એ સમૂહ મને તુષ્ટ કરો એવી ઇચ્છા.

દ્વિતીય પદમાં 'સદૃશૌ: સક્કમં પ્રશસ્યમ્' રૂપ એક સુભાષિત છે.

૭૯. વિશાલલોચનદલ=તિથુષ્ઠ=પ્રાભાતિકસ્તુતિ=પ્રાભાતિકવીરસ્તુતિ.

વિશાળ નેત્રરૂપ પત્રવાળું અને પ્રકાશતા દ્વાંતના કિરણરૂપ પુસ્કરવાળું એવું વીર જિનેશ્વરનું સુખપદ્મ તમને પ્રભાતમાં પાવન કરો એવી ભાવના.-૧

જેમનો અલિપેક કરી ઇન્દ્રો સ્વર્ગને પણ તૃણ સમાન ગણે છે તે તીર્થકરો મોક્ષ માટે થાઓ એ અલિલાપા.-૨

કલકથી સુક્ત, પૂર્ણ, કુતકરૂપ રાહુને અસનાર, સદા ઉદય પામેલ, અપૂર્વ તીર્થકરોની વાણીથી નિર્મિત અને વિષ્ણુદો વડે વન્દિત એવા આગમરૂપ ચન્દ્રની પ્રાતઃકાળે સ્તુતિ.-૩

૪૦. અડ્ડામજ્જેસુ = સાધુવન્દન.

૧. ફૂલની અંદર વચ્ચે ઊગતો સુગંધીદાર રેસો-તન્તુ-તાંતણો.

૨. આ ત્રણ પદની સ્તુતિ છન્દની બાબતમાં વર્ધમાનસ્તુતિ સાથે સર્વથા સામ્ય ધરાવે છે. એ રૂપક, અનુપ્રાસ અને વ્યતિરેક અલંકારોથી અનુક્રમે યુક્ત છે.

રત્નેહરણ્ય, ગુચ્છક અને (કાષ) પાત્રને ધારણ્ય કરનારા, પાંચ મહાવ્રતોથી મંડિત, ૧૮૦૦૦ શીલાંગને ધારણ્ય કરનારા તેમ જ અખંડિત આચાર અને ચારિત્રવાળા એમ ચાર વિશેષણોથી યુક્ત એવા જોટલા મુનિઓ અઠી દ્વીપમાંની પંદર કર્મભૂમિમાં હોય તેમને ત્રિવિધ પ્રણ્યામ.

૪૧. વરકનક=સમ્પતિશત-જિન-વન્દન.

સુવર્ણ, શંખ, પરવાળા, નીલમ અને મેઘ જેવા વર્ણુવાળા, નિર્મોહ તેમ જ દેવોથી પૂજ્યેલા ૧૧૭૦ તીર્થંકરોને વન્દન. આ સૂત્ર 'પાંસઠિયા' યન્ત્રથી અલંકૃત તિજવપહુતની ૧૧મી ગાથાની છાયાની મરજ સારે છે.

૪૨. લઘુશાન્તિ = શાન્તિસ્તવ.

શાન્તિના સદનરૂપ, શાન્ત, અશ્વિવથી-ઉપદ્રવોથી મુક્ત તેમ જ સ્તુતિ કરનારની શાન્તિના નિમિત્તરૂપ એમ ચાર વિશેષણોથી યુક્ત શાન્તિનાથને વન્દન કરી શાન્તિ માટે મન્ત્રનાં પદો વડે એ શાન્તિનાથની સ્તુતિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા. પદ ૨-૫ નામમન્ત્રમય સ્તુતિરૂપ છે. એ દ્વારા

૧. અજિતનાથના સમયમાં સમકાળે આટલા તીર્થંકરો હતા. આ તીર્થંકરોની ઉકૃષ્ટ સંખ્યા છે.

૨. 'શાન્તિનિશાન્ત'ના શાન્તિના સદન એ અર્થ ઉપરાંત શાન્તિ દેવીના આશ્રયરૂપ એવો અર્થ પ્રયોધટીકા (ભા. ૨, પૃ. ૪૬૩)માં કરાયો છે. અહીં એ દેવીને શાન્તિનાથની શાસનદેવી કહી છે તેમ જ એ દેવી પોતાની બે મૂર્તિઓ ખનાવી અમારા (વિજયા અને જયાના) મિષથી તેમને વન્દન કરે છે એ મતલબનું પ્રભાવક-ચરિત્રમાંના માનદેવસરિપ્રગ્નધગત ૬૬મું પદ અપાયું છે.

શાન્તિનાથના ૧૬ વિશેષણો રજૂ કરાયાં છે. જેમકે (૧) ઝાંકાર(ઝં)-સ્વરૂપી, (૨) નિશ્ચિત વચનવાળા, (૩) ભગવાન, (૪) પૂજ્ય માટે યોગ્ય-અર્હત, (૫) વિજયવન્ત, (૬) યશસ્વી, (૭) યોગીશ્વર, (૮) સમસ્ત અતિશયોરૂપ મહાસમ્પત્તિથી યુક્ત, (૯) પ્રશસ્ત, (૧૦) ત્રિભુવનથી પૂજ્યેલા, (૧૧) ઇન્દ્રો દ્વારા પૂજ્યેલા, (૧૨) અજિત, (૧૩) વિશ્વના પાલનાર્થે તત્પર, (૧૪) સર્વ દુરિતોના-પાપોના નાશક, (૧૫) અશિવોના ઉપશમક અને (૧૬) દુષ્ટ ગ્રહાદિના સંહારક.

આ પૈકી પહેલાં ૭ વિશેષણો દ્વિતીય પદમાં છે અને પછીનાં ત્રણ ત્રણ અનુક્રમે તૃતીય, ચતુર્થ અને પંચમ પદોમાં છે. ૩૦ ટી. (ભા. ૨, પૃ. ૪૭૮-૪૭૯)માં ઉપર્યુક્ત સોળ વિશેષણોને લક્ષ્યમાં લઈ સોળ નામમન્ત્રો અપાયાં છે. અહીં પૃ. ૪૮૦માં એમ પણ કહ્યું છે કે દ્વિતીય પદમાં નિમ્નલિખિત 'ષોડશીમન્ત્ર' છુપાયેલો છે :—

“ ઝં ભગવત્તેઽર્હતે શાન્તિજિનાય નમો નમઃ ”.

નામમન્ત્રની પ્રધાનતાવાળા વાક્યપ્રયોગોથી તુલ્ય કરાયેલી અને હવે પછી સ્તવાયેલી વિજયા દેવીનો લોકોત્તું કલ્યાણ કરનાર તરીકે નિર્દેશ. શ્લો. ૫માં 'શાકિની' શબ્દ વપરાયો છે. શાકિની દેવીનું સ્વરૂપ મેં 'કાકિની, રાકિની, લાકિની, કાકિની, શાકિની, હાકિણી અને યાકિની' નામના ૧૨ેખમાં દર્શાવ્યું છે.

શ્લો. ૭-૧૩નો 'વિજયા-જયા-નવ-રત્ન-માલા'ના પ્રથમ વિભાગ તરીકે પ્ર. ટી. (ભા. ૧, પૃ. ૪૫૬)માં ઉલ્લેખ છે. એ દ્વારા

૧. આ લેખ જી. ધ. પ્ર. (પુ. ૮૪, અં. ૯)માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે.

ઉપર્યુક્ત દેવીનાં ૨૪ વિશેષણો-નામો રજૂ કરાયાં છે એમ પૃ. ૫૩૬માં કહ્યું છે. એ નીચે મુજબ છે :—

(૧) ભગવતી, (૨) વિજયા, (૩) સુજયા, (૪) અજિતા,
 (૫) અપરાજિતા, (૬) જયવહો, (૭) ભવતી, (૮) રભદ્રા,
 (૯) કલ્યાણી, (૧૦) મંગલા, (૧૧) શિવા, (૧૨) તુષ્ટિદા,
 (૧૩) પુષ્ટિદા, (૧૪) સિદ્ધિદાયિની, (૧૫) ઃનિર્વૃત્તિ,
 (૧૬) પનિર્વાણી, (૧૭) અભય, (૧૮) ક્ષેમંકરી, (૧૯) શુભંકરી,
 (૨૦) સરસ્વતી, (૨૧) શ્રીદેવતા, (૨૨) રમા, (૨૩) કીર્તિદા
 અને (૨૪) યશોદા.^૧

આ નામો વડે દેવીની સ્તુતિ કરવાની સાથે ‘જગ્ન-મંગલ’ કથનની રચના કરાયાનું પ્ર. ટી. (ભા. ૨, પૃ. ૫૩૮-૫૩૯)માં કથન છે.

બારમા પદમાં અતિવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ આઠ ભય તેમ જ રાક્ષસ વગેરેથી કરાતા સાત ઉપદ્રવોનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. ‘શ્વાપદાદિગત

૧. જયા, વિજયા, અજિતા અને અપરાજિતા એ નામની ચાર દેવીઓ પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓનાં દ્વારોનું અને કૃટલાકને મતે ચાર ખૂણાઓનું રક્ષણ કરે છે. જુઓ નિર્વાણકલિકા.

૨. આ સૂર્યની પત્ની રત્નાની પુત્રીનું નામ હોવાનું મનાય છે.

૩. આ પાર્વતીનું નામાન્તર છે.

૪. આનો અર્થ ‘શાન્તિ દેવી’ કરાયો છે.

૫. આ શાન્તિનાથની શાસનદેવીનું નામ છે.

૬. આ વિશેષણો પૈકી સાતમા પદમાં ૭, અઠમામાં ૬, નવમામાં ૫, દશમામાં ૨ અને અગિયારમાં ૪ વિશેષણો વપરાયાં છે.

‘આદિ’થી જૂતાદિનો ઉપદ્રવ સૂચવાયાનું પ્ર. ટી. (ભા. ૨, પૃ. ૫૪૨)
જોતાં જણાય છે.

ચૌદમા પદનો ‘વિજયા-જયા-નવ-રતન-માલા’ના દ્વિતીય
વિભાગ તરીકે નિર્દેશ કરી એને ‘અક્ષરસ્તુતિ’ કહી છે.

ચૌદમું પદ નિમ્નલિખિત ‘ષોડશી’ મન્ત્રથી વિભૂષિત છે :—

“ ॐ नमो नमो ह्रीं ह्रीं हूं हूं यः क्षः ह्रीं फट् फट्
स्वाहा ”.

ઉપર્યુક્ત મન્ત્ર વડે જયા (વિજયા)દેવીની સ્તુતિનું ફળ અને
શાન્તિનાથને વન્દન.

૧૬ મા પદમાં કહ્યું છે કે આ સ્તવ પૂર્વકાલીન સૂરિએ દર્શાવેલા
મન્ત્રનાં પદોથી વિદ્ભિત છે.

૧૭ મા પદમાં કર્તાએ પોતાનો ‘માનવદેવસુરિ’ તરીકે ઉલ્લેખ
કર્યો છે.

પદ ૧૬-૧૭ દ્વારા ફલશ્રુતિ, પદ ૧૮ દ્વારા જિનેશ્વરની પૂજનું
ફળ અને અન્તે અજય મંગળ.

પ્રથમ પદમાં ‘શ્ય’નો આઠ વાર ઉપયોગ કરાયો છે. આનું એક
દૃષ્ટાન્ત તૈત્તિરીય ઉપનિષદની શિક્ષાવલી પૃ ૨૦ પાડે છે.

૪૩. અઉક્કસાય=પાસનાહજિજ્જુથુષ=પાર્શ્વનાથ-જિન-સ્તુતિ.

ચારે કષાયોના નાશક, કામદેવને પરાસ્ત કરનાર, પ્રિયંયુ નામની
લતાના જેવા વર્ણુવાળા, હાથીના જેવી ચાલવાળા અને ત્રિભુવનના સ્વામી
એમ પાંચ વિશેષજ્ઞોથી મંડિત પાર્શ્વનાથના વિજયની ઉદ્દોષણા.-૧

શરીરના મનોરમ તેજેમંડળવાળા, (ધરણેન્દ્ર) નાગના મસ્તકમાં રહેલા મણિનાં કિરણોથી યુક્ત અને વીજળીથી અલંકૃત મેઘના જેવી શોભાવાળા એમ ત્રણ વિશેષણોથી વિભૂષિત પાશ્વનાથ તીર્થંકર પાસે મનોવાંછિત ફળની યાચના.-૨

આ સૂત્રનું દ્વિતીય પદ ' ઉત્પ્રેક્ષા ' અલંકારથી યુક્ત છે.

આ સૂત્રનો ઉપયોગ સાતમા—અન્તિમ ^૧ચૈત્યવન્દન વખતે કરાય છે.

૪૪. ^૨ભરહેસર - સજ્ઞાય = ભરહેસર - આહુપલિ - સજ્ઞાય = ભરતેશ્વરસ્વાધ્યાય.

૧. સાધુઓને તેમ જ બે વાર પ્રતિક્રમણ કરનાર શ્રાવક-શ્રાવિકાને અહોરાત્રમાં સાત વાર ચૈત્યવન્દન કરવાનાં હોય છે. એ સાત વાર તે કયા તે મહાનિસીહના ભાસમાં નીચે મુજબ જણાવાયું છે :-

(૧) રાત્રિક પ્રતિક્રમણમાં, (૨) જિનમન્દિરમાં, (૩) ભોજન કરતાં પહેલાં (પ્રસાખ્યાન પારતી વેળા), (૪) દિવસના અન્તે (આહાર કર્યા પછી), (૫) દૈાસિક પ્રતિક્રમણમાં, (૬) શયનના સમયે (સૂતી વેળા) અને (૭) જગીને.

બે વાર પ્રતિક્રમણ ન કરનાર શ્રાવકને પાંચ વાર અને સવાર, બપોર અને સાંજ એમ ત્રિકાળ પૂજન કરનાર શ્રાવકને ત્રણ વાર ચૈત્યવન્દન કરવાનું હોય છે.

ચૈત્યવન્દનના જ્ઞાન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારો છે તેો ઉપર્યુક્ત ચૈત્યવન્દનો કયા પ્રકારનાં છે ઇત્યાદિ બાબતો અન્યત્ર વિચારાશે.

૨. આનો ઉપયોગ રાત્રિક પ્રતિક્રમણમાં પ્રભાતે કરાય છે.

મુનિવરાદિ ૧૫૩ મહાપુરુષોનો અને સાધ્વીઓ ઇત્યાદિ ૨૪૭ મહાસતીઓ-શીલસંપન્ન સન્નારીઓનો એમ ૧૦૦નો ઉલ્લેખ. મહાપુરુષો પાસે પાપનાશક સુખની યાચના અને મહાસતીઓના જ્યનો નિર્દેશ. મહાપુરુષોમાં ભરત ચક્રવર્તીનો અને મહાસતીઓમાં સુલસાનો સૌથી પ્રથમ ઉલ્લેખ છે. મહાસતીઓમાં અંજનાસુન્દરી (હનુમાનની માતા અને પવનજયની પત્ની), કુંતી, જમ્બૂવન્તી, દમયન્તી, દેવકી, દ્રૌપદી, રુકિમણી, સત્યભામા અને સીતા એ નામની-સન્નારીઓનો ઉલ્લેખ વૈદિક હિન્દુઓમાં પણ જોવાય છે.

આ સજ્જાયને અંગે મેં નિમ્નલિખિત શ્લોક લખ્યો છે :—

‘ ભરહૈસર-ગાહુઅલિ-સજ્જાય અને એમાં નિર્દિષ્ટ સો વ્યક્તિ-ઓનું વર્ગીકરણ ’.

આ સજ્જાય રાત્રિક પ્રતિક્રમણ અંગેની છે.

૪૫. ‘ મન્નહ જિજ્ઞાણુ ’ સજ્જાય = સર્વ-ભિચર-દિણ-કિચર = શ્રાદ્ધ-નિત્ય-દિન-કૃત્ય.

શ્રાવકે સુચુરુના ઉપદેશથી ૯+૯+૭+૮+૩=૩૬ કૃત્યો કરવાનાં છે તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ.

૧. ૮+૧૦+૧૦+૮+૯+૮=૫૩. આ પૈકી શતવર્ષી આર્ય મહાગિરિસૂરિ તેમ જ શતવર્ષી આર્ય સુહસ્તિસૂરિનો સંક્ષિપ્ત પરિચય મેં ‘ શતવર્ષી મુનિવરો ’ નામક લેખમાં આપ્યો છે. આ લેખ ઐ. ધ. પ્ર. (પુ. ૯૧, અં. ૧૨) માં પ્રકાશિત કરાયો છે.

૨. ૧૦+૧૦+૧૨+૮+૭=૪૭. આ પૈકી આઠ તો કૃષ્ણની પટરાણીઓ છે જ્યારે સાત સ્થૂલભદ્રની બેનો છે અને સાત ચેટક નૃપતિની પુત્રીઓ છે.

૩. આ લેખ અર્પણ (વ. ૧, અં. ૬ અને ૭) માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે.

૩૬ કૃત્યોની રૂપરેખા:—

૧. જિનેશ્વરોની આજ્ઞાનો સ્વી-કાર અર્થાત્ જૈન આગ્રમો વગેરેમાં જે સત્કૃત્યો અને જે દુષ્કૃત્યોની સમજણ અપાઇ હોઇ તે સત્કૃત્યો કરવા રૂપ અને તે દુષ્કૃત્યો વર્જવારૂપ આજ્ઞાનું પાલન.
૨. મિથ્યાત્વનો ત્યાગ.
૩. સમ્યક્ત્વનું ધારણ અર્થાત્ સાચી શ્રદ્ધા કેળવવી.
૪. ૯ સામાયિકાદિ છ આવશ્યકોનું પ્રતિદિન સેવન.
૧૦. પર્વોમાં પૌષધ કરવો.
- ૧૧-૧૪ દાન દેવું, શીલ પાળવું, તપ કરવો અને ભાવના ભાવવી.
૧૫. સ્વાધ્યાય.
૧૬. નમસ્કારમન્ત્રનો જ્ઞપ.
૧૭. પરોપકાર.
૧૮. યતના-ઉપયોગ-સાવધાની
૧૯. જિનેશ્વરોનું પૂજન.
૨૦. જિનેશ્વરોનું ગુણોત્ક્રીતન

૨૧. ગુરુની સ્તુતિ કરવી
૨૨. સાધર્મિક વાત્સલ્ય.
૨૩. વ્યવહારની શુદ્ધિ સાચવવી.
૨૪. રથયાત્રાની ઉજવણી.
૨૫. તીર્થયાત્રા કરવી.
- ૨૬-૨૮ ઉપશમ, વિવેક અને સંયમનું સેવન.
૨૯. ભાષાસમિતિનું પાલન કરવું.
૩૦. જીયે કાચના જીવોનું રક્ષણ કરવું.
૩૧. ધાર્મિક જનોનો સંસર્ગ કરવો.
૩૨. ધનિયો ઉપર કાણુ મેળવવો.
૩૩. ચારિત્ર લેવાની ભાવના રાખવી.
૩૪. સંધનું બહુમાન કરવું.
૩૫. ધાર્મિક પુસ્તકો લખવાં-લખાવવાં અને એનો પ્રચાર કરવો.
૩૬. તીર્થની જૈન શાસનની પ્રભાવના થાય તેવાં કૃત્યો કરવાં.

૪૬. સકલતીર્થવન્દના.

પાર સ્વર્ગો, નવ ગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તર પૈકી પ્રત્યેકમાં રહેલાં જિનચૈત્યોની અર્થાત્ જિનેશ્વરોનાં ભવનોની સંખ્યા તેમ જ કુલ સંખ્યાનો નિર્દેશ અને બધાં જિનચૈત્યોને વન્દન. એ સર્વે જિનભવનોની એકસરખી લાંબાઈ, ઊંચાઈ અને પહોળાઈનાં માપ, દરેક જિનભવનમાં અથવા ચૈત્યમાં ૨ સભા સહિત ૧૮૦ જિનપ્રતિમાઓનો અને તમામ જિનપ્રતિમાઓની સંખ્યાનો ઉલ્લેખ અને એને ત્રિકાળ પ્રણામ.

ભવનપતિના આવાસોમાંનાં જિનચૈત્યો અને જિનપ્રતિમાઓની સંખ્યા દર્શાવી તેને નમન.

તિર્થલોકમાંનાં અર્થાત્ મનુષ્યલોકમાંનાં શાશ્વત જિનચૈત્યોની અને જિનપ્રતિમાઓની સંખ્યાનો નિર્દેશ અને એને ૨ જુહાર એટલે કે નમસ્કાર.

વ્યન્તરો અને જ્યોતિષ્કાના આવાસોમાંનાં શાશ્વત જિનપિમ્બોને પ્રણામ.

૧. દરેક દેવલોકમાં પાંચ પાંચ સભાઓ હોય છે પરંતુ એકે ગ્રૈવેયકમાં કે એકે અનુત્તર વિમાનમાં એકે સભા નથી.

૨. આ શબ્દ નવમી અને પારમી કડીમાં વપરાયો છે. 'જુહાર' અંગે મેં 'જુહાર અને જહાર' નામના મારા લેખમાં કેટલુંક કથન કર્યું છે. આ લેખ જી. સ. પ્ર. (વ. ૯, અં. ૭)માં છપાયો છે. સાથે ગૂજરાતી જોડણીકોશમાં 'જુહાર પું (વે. જોહર) નમસ્કાર' ઉલ્લેખ છે.

સદાયે સ્વપલ, ચન્દ્રાનન, વારિષેણુ અને વર્ધમાન 'નામવાળા ચાર તીર્થ' કરો.

સમ્મેતશિખર, અષ્ટાપદ, શત્રુન્જય, ત્રિરનાર, આણુ, શંખેશ્વર, કેસરિયાણુ અને તારંગાતી જિનપ્રતિમાઓને તેમ જ 'અન્તરિક્ષ' પાર્શ્વનાથ, 'હરાવલા' પાર્શ્વનાથ અને 'થંલણુ'(સ્તંભન) પાર્શ્વનાથનાં તીર્થોને પણ નમસ્કાર.

૨પાટણુ ?) વજેરે નગરોનાં અને ગામોનાં ગૃહચૈત્યોને, વીસ વિહરમાણુ જિનોને તેમ જ અઢી દ્વીપમાંના ૧૮૦૦૦ શીલાંત્રના ધારક, પાંચ મહાવ્રતો, પાંચ આચાર પાળનારા તથા પળાવનારા અને દ્વિવિધ તપશ્રય્યા કરનારા મુનિઓને વન્દન.

૪૭. ૩ અદ્ધા-૪ પચ્ચક્રખાણુ=કાલ-પ્રત્યાખ્યાન.

આ પ્રત્યાખ્યાનનાં સૂત્રોના પ્રસાતના અને સાયંકાલના એમ બે વિભાગો છે. પહેલાના ૭ અને બીજાના ૫ પ્રકારો નીચે મુજબ છે :—

(૧) 'નવકારસી(શી), (૨) પોરિસી અને સઠ્ઠ્થોરિસી,

૧. આ નામો શાશ્વત છે. આથી એમનાં બિમ્બોને 'શાશ્વત બિમ્બો' કહે છે.

૨. શું આ વિશેષનામ છે ?

૩. 'અદ્ધા' એ 'દેશ્ય' શબ્દ છે અને એના સાત અર્થો થાય છે. પ્રસ્તુતમાં કાળ અર્થાત્ સમય કિંવા વખત અર્થ અભિપ્રેત છે. આ અર્થવાચક શબ્દ ઠાણુ (૨, ૧)માં વપરાયો છે.

૪. આને બદલે કેટલાક જિનો 'પચ્ચખાણુ' એવો અશુદ્ધ શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે.

૫. આ પ્રચલિત નામ છે. આને કેટલાક 'નોકારસી' કહે છે. એ અશુદ્ધ નામ છે. વાસ્તવિક નામ તો 'નમુકારસહિય સહિય' છે.

(૩) પુરિમડ્ઠ અને અવડ્ઠ, (૪) એઆસણુ, બિયાસણુ અને એકલકાણુ, (૫) આયંબિલ અને નિબ્બિગમ્મય, (૬) તિવિહાર અમતર્ફ તેમ જ (૭) ચઉવિહાર અમતર્ફ.

(૧) પાણુહાર, (૨) ચઉવિહાર, (૩) તિવિહાર, (૪) દુવિહાર અને (૫) રદ્દેસાવગાસિય.

૧. નમુક્કારસહિય મુદ્ધિસહિય—નમરકારસહિત મુદ્ધિસહિત=નવકારશી.

સૂર્યોદયથી બે ઘડી પર્યન્ત અશનાદિ ચારે પ્રકારના આહારને ભાગ. નમરકાર અને મુદ્ધી સહિતનું પ્રત્યાખ્યાન. મુદ્ધી વિનાના પ્રત્યાખ્યાનના અનાભોગ અને સહસાકાર એ બે ૪ આગાર (આકાર) છે, જ્યારે મુદ્ધી સહિતના પ્રત્યાખ્યાનના મહત્તરાકાર અને સર્વસમાધિપ્રત્યયાકાર એમ બે અધિક આગાર છે. ૫

૨. પોરસી = પૌરુષી અને સઠ્ઠુપોરસી = ૭સાધ્ પૌરુષી.

૧. તિવિહ + આહાર = તિવિહાહાર એમ થાય પરંતુ 'હા'ને આમાં તેમ જ ચઉવિહાહાર અને દુવિહાહારમાં પણ લોપ થએલો છે. આથી તિવિહાર, ચઉવિહાર અને દુવિહાર શબ્દો ઉદ્ભવ્યા છે.

૨. આને પ્રતિક્રમણુ સાથે સંબંધ જણાતો નથી.

૩. આમ કહેવાનું કારણુ એ છે કે આ પ્રત્યાખ્યાન પારતી વખતે હાથની મુદ્ધી વાળીને ત્રણુ નવકાર ગણવાના હોય છે.

૪. આ પાઠ્ય શબ્દનો અર્થ 'અપવાદ' યાને 'છૂટ' છે.

૫. બધાં બે પ્રત્યાખ્યાનોમાં આ ચાર આગારો તો છે જ.

૬. આને બદલે કેટલાક 'પોરસી' બોલે છે તે સમુચિત નથી.

૭. આને કેટલાક 'સાઠપોરસિ' કહે છે તો કેટલાક 'સાઠપોરસી'.

આ બંને નામો અશુદ્ધ છે.

ઉપર્યુક્ત પ્રત્યાખ્યાનના અનુસન્ધાનરૂપે અનુક્રમે એક પ્રહર (પહોર) સુધીનું અને દોઢ પ્રહર સુધીનું એમ બે પ્રત્યાખ્યાનો. એ બંનેના સાત આગારોઃ પ્રથમ પ્રત્યાખ્યાન અંગેના ચારે આગારો ઉપરાંતના ત્રણ : પ્રચ્છન્ન કાળ, દ્વિગ્મોહ અને સાધુવચન. આ બંનેમાં પણ ચારે આહારનો ત્યાગ.

૩. પુરિમટ્ટું = પુરિમાર્ધ અને અવટ્ટું = અપાર્ધ.

સૂર્યોદયથી પૂર્વાર્ધ એટલે બે પ્રહર સુધી પહેલું પ્રત્યાખ્યાન અને ત્રણ પ્રહર સુધીનું. ખીજું એમાં પણ ઉપર્યુક્ત સાતે આગારો. એમાં ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ.

૪. એગાસણુ = એકાશન = એકાસન. બિયાસણુ = દ્વયશન = બેઅસણું = બેસણું. એગલઠાણુ = એકલરથાન.

આ ત્રણેની સમયમર્યાદા એક પ્રહરથી દોઢ પ્રહર સુધીની.^૧ ત્યાર બાદ એગાસણુમાં ઉપર્યુક્ત સાતે આગારો. એ ઉપરાંત નિમ્નલિખિત નવ તેમ જ વિકૃતિઓનો ત્યાગ :—

(૧) અનાભોગ, (૨) સહસાકાર, (૩) લેપાલેપ,
(૪) ગૃહરથ-સ સૃષ્ટ, (૫) ઉત્ક્રિષ્ટવિવેક, (૬) પ્રતીત્ય-
અંક્ષિત, (૭) પારિષ્ઠાપનિકાકાર, (૮) મહત્તરાકાર અને
(૯) સર્વસમાધિપ્રત્યાકાર.^૨

૧. એ પાર્યા પહેલાં ચારે આહારનો ત્યાગ. એ પારી રહેતાં ચારે આહારની છૂટ પરંતુ પછી કેવળ પાણીની અને તે પણ સ્પર્શિત થાય તે પહેલાના સમય સુધીની.

૨. આ પૈકી પહેલા બે અને છેલ્લા બેનો આગારોમાં ઉલ્લેખ કરાયો છે (જુઓ પૃ. ૩૫) તો એ ચાર અહીં ફરીથી કેમ ?

લેપાલેપથી માંડીને પારિષ્ઠાપનિકાકાર સુધીના પાંચ આગારો તેા સાધુઓ માટેના છે. એનું ઉચ્ચારણ સૂત્રની અખંડતા માટે છે એમ કહેવાય છે.

એગાસણમાં એક જ વાર લોબ્બનની છૂટ છે તેા બિયાસણમાં બે વારની. બંનેમાં સ્થિર નિતમ્બવાળું^૧ આસન.

બિયાસણમાં ચૌદ આગારો. પહેલા પ્રત્યાખ્યાનમાં સૂચવાયેલા ચાર આગારો ઉપરાંતના નિમ્નલિખિત ફસ :—

(૧) સાગારિકાકાર, (૨) આકુંચનપ્રસારણ, (૩) શુર્વબ્યુધાન, (૪) પારિષ્ઠાપનિકાકાર, (૫) લેપ, (૬) અલેપ, (૭) અચ્છ, (૮) બહુલેપ, (૯) અસિક્ષ અને (૧૦) અસિક્ષ.

આ પૈકી લેપથી માંડીને અસિક્ષ એ ૭ આગારો પાણીને અંગેના છે.

એગાસણ, બિયાસણ અને એકલઠાણ. એ ત્રણેનાં પ્રત્યાખ્યાનો લગભગ સમાન. એકલઠાણના પ્રત્યાખ્યાનમાં ‘ આકુંચનપ્રસારણ ’ નામના આગારનો અભાવ. આ પ્રત્યાખ્યાતમાં બે હાથ અને મોઢુ એટલાં જ અવયવો હલાવવાની છૂટ છે.

પ. આયંબિલ=^૨આચામ્લ=આંબેલ અને નિવ્વિગ્રમય=નિર્વિકૃતિક =નિન્વી = નિવી = નીવી.

સૂર્યોદયથી એક કે દોઢ પ્રહર સુધી નમસ્કાર અને સુઠી સહિત પ્રત્યાખ્યાન તેમજ ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ. આયંબિલના પ્રત્યાખ્યાનની એમાં—

૧. આ બાબતને લઇને એગાસણને ‘ એકાસન ’ પણ કહે છે.

૨. જુઓ પા.સ.મ. પ્ર.ટી (પૃ. ૧૧૮ અને ૧૪૯)માં આચામાન્બ છે.

સજ્ઞાદિનાં પ્રત્યાખ્યાનો સાથે લગભગ સમાનતા પરંતુ વિકૃતિઓના નવ આગારો પૈકી પ્રતીત્યપ્રક્ષિત સિવાય આઠની છૂટ.

નીવીમાં ઘી વજેરે વિકૃતિઓનો-વિકારજનક પદાર્થોનો ત્યાગ.

અલતદ્ = અલકતાર્થ = ઉપવાસ. ઉપવાસના એ પ્રકારો :
તિવિહાર ઉપવાસ અને ચઉવિહાર ઉપવાસ.

૬. તિવિહાર ઉપવાસ એ સૂર્યોદયથી માંડીને બીજા દિવસના સૂર્યોદય સુધીનું અને પાણી સિવાયના ત્રણ આહારોના ત્યાગપૂર્વકનું પ્રત્યાખ્યાન. એક કે દોઢ પ્રહર સુધી પેર આગારોપૂર્વક ચાર આહારો ત્યાગ. સાંજે પાણ્યહારનું પ્રત્યાખ્યાન ફરજિયાત. એમાં અનાભોગાદિ પૂર્વોક્ત ચાર આગારો ઉપરાંત પારિષ્ઠાપનિકાકાર.

૭. ચઉવિહાર ઉપવાસ. એમાં એક સૂર્યોદયથી માંડીને બીજા સૂર્યોદય સુધી ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ. એમાં પણ તિવિહાર અંગેના પાંચ આગારો.

૧ ઉપવાસ = ૨ આંબેલ = ૩ નીવી = ૪ એકાસણાં =
૮ બેસણાં = ૨૦૦૦ સ્વાખ્યાય.

૧. ૨પાણ્યહાર (પાનાહાર).

પાણ્યનો ત્યાગ. એગ્રાસણ્ય, બિયાસણ્ય, એકલકાણ્ય, આયંબિલ અને નીવી માટે ફરજિયાત.

દિવસચરિય = દિવસચરમ.

આના ત્રણ પ્રકારો છે : ચઉવિહાર (ચતુર્વિધાહાર), તિવિહાર (ત્રિવિધાહાર) અને દુવિહાર (દ્વિવિધાહાર).

૧. એમાં છ આગારો તે પાણ્યને લગતા છે.

૨. આમાં અનાભોગાદિ ચાર આગારો પૂરતી છૂટ છે.

અઉવિહારને કેટલાક 'ચોવિહાર' કહે છે. એ અશુદ્ધ નામ છે.

૨. ૧અઉવિહાર. સૂર્યાસ્ત થતાં પહેલાં એ ઘડી આગળથી ચારે આહારનો ત્યાગ. એમાં 'દિવસ-ચરિમં' ને બદલે આયુષ્યનો અંત જણાતો હોય તો 'ભવચરિમં' પાઠ બોલવો.

૩. ૨તિવિહાર. સાંજનું. કેવળ પાણીની છૂટવાળું પ્રત્યાખ્યાન.

૪. ૩દુવિહાર. સાંજનું. એમાં અશન અને ખાદિમ સિવાયના બે આહારોની છૂટ.

૫. ૪ દેસાવગ્રાસિય (દેશાવકાશિક).

ચૌદ નિયમો ધારનારને માટેનું પ્રત્યાખ્યાન. એમાં કેવળ દિવસ ધારનારે 'ઉવભોગં પરિભોગં' પાઠ ન બોલવો.

પ્રભાતનાં સાત પ્રત્યાખ્યાનો પૈકી ૧, ૨, ૪ અને ૫ ક્રમાંકવાળાં ચાર પ્રત્યાખ્યાનોનો પ્રારંભ 'ઉગ્ગએ સૂરે'થી અને ૩, ૬, અને ૭ ક્રમાંકવાળાં ત્રણનો 'સૂરે ઉગ્ગએ'થી કરાયેલ છે. આમ આ ફેરફારનું કારણ કોઈ પ્રાચીન કૃતિમાં-પ્રત્યાખ્યાનોનાં વિવરણોમાં દર્શાવાયું જણાતું નથી. પ્ર. ટી. (ભા ૩, પૃ. ૧૨૨)માં એવો ઉલ્લેખ છે કે 'ઉગ્ગએ સૂરે' એટલે 'સૂર્ય ઉદયમાં આવે છતે' અને 'સૂરે ઉગ્ગએ' એટલે 'સૂર્ય જાંચો આવે છતે-મધ્યાહ્ન થયે છતે'. શું આ અર્થો સમુચિત છે ?

૪૮. 'સ્નાતસ્થા'સ્તુતિ=વર્ધમાનજિનસ્તુતિ=અષ્ટમીયતુર્દશીસ્તુતિ=પાક્ષિકસ્તુતિ.

૧-૪ આ ચારેમાં અનાભોગાદિ ચાર આગારોની છૂટ છે.

‘મેરુ’ પર્વતના શિખર ઉપરના વર્ધમાનના-મહાવીરસ્વામીના જન્મભાલિષેકના પ્રસંગે એમના અપ્રતિમ રૂપથી વિસ્મય પામેલી (મન્દ્રાણી) શયીએ એમના મુખ ઉપર ‘ક્ષીર’ સાગરનું જળ રહી ગયાનું માની લઈ એમનું મુખ વારંવાર લૂછ્યું, જે કે ખરી રીતે તો એ એમના નેત્રની સાત્ત્વિક પ્રભા હતી. આ કથન દ્વારા ઉપયુક્ત પ્રમાની ક્ષીર સાગરના જળ કરતાં ઉજ્જવળતાનું સૂચન.

દ્વિતીય પદ્યમાં પણ જન્મભાલિષેકના પ્રસંગનું વર્ણન. હંસોના પાંખના ફડફડાટથી ઊડેલા ‘ક્ષીર’ સાગરના જળની જેવી સુવાસ અને એનો પીળો રંગ. અસ્સરાઓના પયોધર સાથે સ્પર્ધા કરનારા સુવર્ણમય કળશો. ઉપયુક્ત જળથી પરિપૂર્ણ એ કળશો ચડે. જે તીર્થંકરોનો સર્વ શન્દ્રો વડે જન્મભાલિષેક કરાયો છે તેમનાં ચરણોને મારો નમસ્કાર.

તીર્થંકરના મુખમાંથી (અર્થરૂપે) ઉદ્ભવેલ, ગણધરોએ (સૂતરરૂપે) રચેલ, ખાર અંગોથી યુક્ત, વિશાળ, (રચનાશૈલીને લક્ષને) અદ્ભુત, ઘણા અર્થોથી અલંકૃત, બુદ્ધિશાળી મુનિવરો દ્વારા ધારણ કરાયેલ, મોક્ષરૂપ મહેલના મુખ્ય દ્વારરૂપ, વ્રત અને ચારિત્રરૂપ ફળ આપનાર, જાણવા યોગ્ય પદાર્થોના પ્રકાશક અને સર્વ લોકમાં અદ્વિતીય સારરૂપ એવાં ૧૧ વિશેષણોથી વિભૂષિત સમગ્ર શ્રુતનો મારો ભક્તિપૂર્વાક નિત્ય આશ્રય.

વર્ણે નીલ, પૂર્ણ દષ્ટિવાળા, ખીજના ચન્દ્ર જેવા (વાંકા) ઠંતૂં શળવાળા, ઘંટના નાદથી ભક્ત બનેલા અને મદજળથી વ્યાપ્ત એમ પાંચ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ દિગ્વ્ય હાથી ઉપર આરૂઢ થયેલા, અભિલાષા-ઓને પૂર્ણ કરનારા, યથેષ્ટ રૂપધારી અને ગગનમાં વિચરતા એવા સર્વાનુભૂતિ યક્ષને સર્વે કાર્યોમાં સિદ્ધિ આપવા પ્રાર્થના.

૪૯. ભુ(લ)વનદેવીસ્તુતિ. જ્ઞાનાદિ ગુણોથી યુક્ત અને સ્વાધ્યાય અને સંયમમાં સદા આસક્ત એવા સર્વ સાધુઓનું સર્વદા કલ્યાણ કરવા ભુ(લ)વનદેવીને પ્રાર્થના.

ભુવનને લદલે 'લવન' હોવું જોઈએ એમ મારું માનવું થાય છે કેટલાક ભુવન-દેવીનો અર્થ 'શય્યા-સૂરી' કરે છે.

૫૦. ક્ષેત્રદેવતાસ્તુતિ. જેના ક્ષેત્રનો આશ્રય લઈ સાધુઓ (મોક્ષદાયક) ક્રિયાઓની સાધના કરે છે તે ક્ષેત્રદેવતા અમને સદા સુખકારી થાઓ એવી એને અભ્યર્થના.

૫૧. સકલાહૃત=ચતુર્વિંશતિ-જિન-નમસ્કાર=પૂહચ્યૈત્યવન્દન.

આનાં વાસ્તવિક પદોની સંખ્યા ૨૬ કે ૨૭ હોય એમ લાગે છે. તેમ છતાં અહીં તે હું તેત્રીસે પદોનો વિષય દર્શાવું છું.

સર્વે તીર્થંકરોનું પ્રતિષ્ઠાન-સર્વમાં સ્થાન પામેલ, મોક્ષલક્ષ્મીનાં નિવાસરૂપ તેમ જ ત્રૈલોક્યના સ્વામીના સમાન એવા આહૃત્યનું-અરિહંતપણાનું પ્રણિધાન. (શ્લો. ૧)

સર્વ ક્ષેત્રોમાં સર્વદા નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ વડે ત્રણે લોકને પાવન કરનારા તીર્થંકરોની યથાર્થ ઉપાસના. (શ્લો. ૨)

પ્રથમ પૃથ્વીપતિ, પ્રથમ નિષ્પત્તિગ્રહ (મુનિ) અને પ્રથમ તીર્થંકર એવા ઋષભનાથની સ્તુતિ (શ્લો. ૩). ત્યાર બાદ અનુક્રમે બાહ્યાના ત્રૈવીસે તીર્થંકરોની સ્તુતિ. (શ્લો. ૪-૨૭)

૧. એવીસમા તીર્થંકરની સ્તુતિ એ પદો દ્વારા કરાઈ છે તે બાહ્યાનાની એકેક પદ દ્વારા.

અજિતનાથ — પ્રાણીઓરૂપ કમળોને વિકસાવનાર સૂર્ય અને કેવલજ્ઞાનરૂપી દર્પણમાં જગતને પ્રતિબિમ્બિત કરનાર.

સમ્ભવનાથ — ભવ્ય જીવોરૂપ ઉદાનને સિંચનારી નીક જેવી એમની વાણી.

અભિનન્દનનાથ — અનેકાન્ત નામના સિદ્ધાન્તરૂપ સમુદ્રને ઉલ્લાસિત કરનાર ચન્દ્ર. પરમ આનન્દની પ્રાપ્તિ માટે એમને પ્રાર્થના.

સુમતિનાથ — એમના ચરણોના નખો દેવોના મુખરૂપ સરાણુ વડે ચક્રચકિત.

પદ્મપલ પ્રભુ — એમના દેહની લાલ કાન્તિ તે અંતરંગ સત્ત્વોના નાશ માટે કરેલા કોધનું ફળ.

સુપાર્શ્વનાથ — ચતુર્વિધ સંધરૂપ આકાશમાં સૂર્ય અને ઇન્દ્રો વડે પૂજિત.

ચન્દ્રપ્રભરવામી — એમની શુક્લ મૂર્તિ તે શુક્લ ધ્યાનનો જાણ્ય પ્રભાવ.

સુવિધિનાથ — કેવલજ્ઞાની અને કલ્પનાતીત માહાત્મ્યના ભંડાર. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે એમને યાચના.

શીતલનાથ — પ્રાણીઓના આનન્દરૂપ કન્દને પ્રગટાવનાર મેઘ અને સ્યાદ્વાદરૂપ અમૃતની વૃષ્ટિ કરનાર.

શ્રેયાંસનાથ — ભવરોગનો નાશ કરનારું એમનું દર્શન અને એઓ મુક્તિના સ્વામી. કલ્યાણ માટે એમને પ્રાર્થના.

વાસુપૂજ્યસ્વામી — વિશ્વોપકારક એવું 'તીર્થ'કર-નામ'કર્મ આંધનાર અને દેવાદિને પૂજ્ય.

વિમલનાથ — પ્રાણીઓના ચિત્તરૂપ જળને સ્વચ્છ કરનાર 'કતક'ના ચૂર્ણ જેવી વાણી.

અનન્તનાથ — કરુણારસરૂપી જળ વડે 'સ્વયમ્ભૂ-સૂરમણ્ય'ની સ્પર્ધા કરનાર.

ધર્મનાથ — પ્રાણીઓની ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ માટેના કલ્પવૃક્ષ અને ચતુર્વિધ ધર્મના ઉપદેશક.

શાન્તિનાથ — અમૃત જેવી ધર્મદેશના દેનારા અને હરણ્યરૂપ સાંજનના ધારક.

કુંચુનાથ — અતિશયોથી યુક્ત અને દેવાદિના સ્વામી.

અરનાથ — ચતુર્થ આરારૂપ ગગનમંડળમાં સ્થર્મ. મોક્ષલક્ષ્મીને વિલાસ અર્પવા એમને પ્રાર્થના.

મલ્લિનાથ — સુરાદિ રૂપ મયૂરો માટેના મેઘ અને કર્મરૂપ વૃક્ષને ઉજેડવામાં શ્રેષ્ઠ હાથી.

મુનિસુવ્રતસ્વામી — સંસારીઓની મોહરૂપ નિકા દૂર કરવામાં પ્રાતાઃકાળ સમાન દેશના દેનાર.

નમિનાથ — નમન કરનારાઓનાં મસ્તક ઉપર ફરકી રહેલાં અને જળના પ્રવાહોની જેમ નિર્મળતાના કારણરૂપ ચરણના નખનાં કિરણો. રક્ષણ માટે એમને ધાચના.

અરિષ્ટનેમિ — 'યદુ' વંશરૂપી સમુદ્ર માટે ચન્દ્ર અને કર્મ બાળનાર અસિ. અમંગળના નાશ માટે એમને પ્રાર્થના.

૧. 'કતક' નામના ઝાડના ફળને 'નિર્મળી' કહે છે. કતક અંગે મેં 'કતકનું ચૂર્ણ અને તેની શુદ્ધિ' નામના લેખમાં કેટલુંક કહ્યું છે. આ લેખ 'જૈ. ધ. પ્ર.' (પુ. ૬૬, અ. ૧)માં છપાયો છે.

પાર્શ્વનાથ — ૧કમઠ અને ધૃવણ ઇન્દ્ર પ્રત્યે સમભાવ ધારણ કરનાર.

મહાવીરસ્વામી — મહાનન્દરૂપ સરોવરના રાજહંસ અને અલોકિક સક્ષમીના સ્વામી.

અપરાધી ઉપર પણ અનુકરમ્પાથી નમ્ર બનેલી ફીકીવાળાં અને અદ્ય અશ્રુથી ભીંજાયેલાં એવાં એમનાં નેત્ર કલ્યાણ માટે યાગ્ય એવી અભિલાષા.

અન્ય (અજ્ઞેન) તીર્થિકોના તેજને જીતનારા, પૂજ્ય, શ્રીમાન વિમલ, (કેવલજ્ઞાનરૂપ) સક્ષમીથી યુક્ત, ત્રાસથી મુક્ત અને ત્રિભુવનના ચૂડામણિ એવા ભગવાનનો જન્મ. (સ્લો. ૨૮)

પ્રસ્તુત સ્ત્રોત્રતું ૨૯મું પછ 'વીર' શબ્દની પ્રથમાદિ બધી વિભક્તિનાં એકવચનનાં રૂપો પૂરાં પાડે છે.

સુરાદિથી પૂજિત, ધુધોના આશ્રયદાતા, કર્મને હણનારા, અનુપમ તીર્થના પ્રવર્તક, ધૈર તપસ્વી તેમ જ શ્રી, ધૈર્ય, કીર્તિ અને કાન્તિથી યુક્ત એવા વીરને-મહાવીરસ્વામીને નમસ્કાર અને ભદ્ર માટે એમને યાચના.

પૃથ્વી વગેરે સ્થળોમાં રહેલા, કૃત્રિમ, અકૃત્રિમ, મનુષ્યકૃત તેમ જ ઇન્દ્રોને પૂજ્ય એવાં જિનભવનોને વન્દન.

સર્વે જ્ઞાતાઓમાં પ્રથમ, પરમેષ્ઠીઓમાં આદ્ય, દેવાધિદેવ અને સર્વજ્ઞ એમ ચાર વિશેષણોથી વિભૂષિત વીરને પ્રણામ.

અનેક ભવોનાં પાપને બાળવામાં અગ્નિ જેવા, મુક્તિરૂપી મહિલાના હૃદયના હારરૂપ અને ૧૮ દોષરૂપ હાથીઓના નાશ માટે સિંહ સમાન એવા વીતરાગ જિનદેવ ભગ્યોને વાંછિત ફળ અર્પો એવી ભાવના.

૧. આને બદલે 'કઠ' જોઈએ એમ 'કઠે ચ ઘરણેન્દ્રે ચ' યાઠ જોતાં ભાસે છે.

અટ્ટપદ, ગજપદ, સમ્મેત પર્વત, ગિરનાર, શત્રુઞ્જય, મંડપ (માંડવગઢ), વૈભાર ગિરિ, કનકાયલ, આણુ અને ચિત્રકૂટનો નિર્દેશ અને ત્યાંના ઋષભદેવાદિ તીર્થકરો તમારું મંગળ કરો એવી શુભેચ્છા.

પર. અઞ્જિય-સન્તિ-થય = અઞ્જિત-શાન્તિ-સ્તવ.

અઞ્જિતનાથ અને શાન્તિનાથ પૈકી પ્રથમનો નિર્ભય તરીકે અને બીજાનો નીરોગી અને નિષ્પાપ તરીકે અને બંનેનો જગદ્ગુરુ તરીકે ઉલ્લેખ અને બંનેને વન્દન.-૧

અમંગળ ભાવોથી મુક્ત, વિપુલ તપ વડે નિર્મળ સ્વભાવવાળા અનુપમ માહાત્મ્યવાળા અને સદ્ભાવના સમ્યગ દૃષ્ટા એવા એ બંને તીર્થકરોની સ્તુતિની પ્રતિજ્ઞા.-૨

સર્વ દુઃખો અને પાપોના પ્રણાશક તેમ જ અઞ્જિત અને શાન્તિ ધારણ કરનારા એવા એ બે તીર્થકરોને નમસ્કાર.-૩

અઞ્જિતનાથનો 'પુરુષોત્તમ' તરીકે ઉલ્લેખ કરી એમના નામ-કીર્તનના ફળ તરીકે શુભ (સુખ)ના અને ધૃતિપૂર્વકની મતિના પ્રવર્તનનો નિર્દેશ. શાન્તિનાથને 'જિનોત્તમ' કહી એમના નામ-કીર્તનનું પણ એ જ ફળ હોવાનું કથન.-૪

બંને તીર્થકરોના નમસ્કરણ-પૂજનનો મહિમા અને એમના શરણથી લાભ. કર્તાએ પણ શરણ સ્વીકારી અઞ્જિતનાથનું કરેલું ફળદાયક ઉપનમન-ઉપાસન. અઞ્જિતનાથની સુનય અને નય અંગેની નિપુણતા.-૫-૭

શાન્તિનાથનો આજ્ઞવ, માર્દવ, ક્ષાન્તિ, વિમુક્તિ અને સમાધિના ભંડાર તરીકે નિર્દેશ અને શાન્તિ અને સમાધિ માટે એમને પ્રાર્થના.-૮

પિંડસ્થાદિ ત્રણ અવસ્થાની ભાવનાનો અનુક્રમે પ્રારંભઃ અજિત-
નાથનો શ્રાવસ્તીના નૃપતિ તરીકે ઉલ્લેખ, એમનું શ્રેષ્ઠ સંહનન,
એમનાં છાતી, ચાલ, હાથ, વર્ણ, લક્ષણો અને વાણીની પ્રશંસા. ૯

અજિતનાથની શત્રુઓ ઉપર હૃત અને નિર્ઝાયતા તેમ જ એમને
પ્રણામ અને પાપના નાશ માટે પ્રાર્થના.—૯-૧૦

શાન્તિનાથના કુળની ઉચ્ચતા અને હસ્તિનાપુરનું એમનું
આધિપત્ય. ચક્રવર્તી તરીકે એમનો વૈભવ-^૧સમૃદ્ધિ અને શાન્તિ માટે
એમને યાચના.—૧૧-૧૨

અજિતનાથનો ચોદ વિશેષણોપૂર્વક ગૌરવાંકિત ઉલ્લેખ, એમના
શરણુનો સ્વીકાર અને એમને પ્રણામ.—૧૩

શાન્તિનાથને અંગે નવ વિશેષણો. એ પૈકી એક વિશેષણ દ્વારા
એમની શક્તિ, કીર્તિ, દીપ્તિ, મુક્તિ, યુક્તિ અને ગુપ્તિની પ્રશસ્તતાનો
નિર્દેશ.—૧૪

અને તીર્થકરોની ' પિંડસ્થ ' અવસ્થાનાં બળને પદ દ્વારા એમનું
વર્ણન. ત્યાર બાદ બંનેની ' પદસ્થ ' અવસ્થાનાં બળને પદ દ્વારા
નિરૂપણની શરૂઆતઃ નિર્મળ ચન્દ્રકળાથી અધિક સૌમ્ય, અન્ધકારરૂપ
આવરણથી મુક્ત સૂર્યનાં કિરણો કરતાં વધારે તેજસ્વી, ધન્દ્રોના સમૂહ
કરતા અધિક રૂપવાળા અને ' મેરુ ' કરતાં અધિક સાર(સરવ)વાળા
તેમ જ આત્માના અને શરીરના બળમાં, તપમાં અને સંયમમાં
વધુ અજિત. એ પ્રમાણે અજિતનાથનો પરિચય.—૧૫-૧૬

શાન્તિનાથના સૌમ્ય ગુણોને શરદ ઋતુનો નવીન (પૂર્ણ) ચન્દ્ર,

૧. આ સંબંધી વર્ણન વળુક-સમુચ્ચય (ભા. ૧)ગત 'વિવિધ
વર્ણક' (પૃ. ૪૫)માં અપાયું છે.

ચોખ્ખા તોજરૂપ ગુણોને શરદ્ ઋતુનો પ્રખર સૂર્ય, એમના રૂપગુણોને ઇન્દ્રો અને એમના સારરૂપ ગુણોને 'મેરુ' પહોંચી શકે તેમ નથી એ પ્રમાણેનું એમનું વર્ણન. ઉત્તમ તીર્થના પ્રવર્તક, અગ્નિરૂપ અંધકારથી અને મોહરૂપ રજથી મુક્ત, ધીર જનોથી સ્તવાયેલા અને પૂજિત, કલહની શ્યામતાથી મુક્ત તેમ જ શાન્તિના સુખના પ્રવર્તક એવા મહામુનિ શાન્તિનાથના શરણુનો સ્તોત્રકારે લીધેલો આશ્રય.—૧૭-૧૮

વિનમ્ર ઋષિઓ વડે સ્તવિત, ઇન્દ્રો, કુબેર અને નરપતિ દ્વારા સ્તવાયેલા, વન્દિત અને પૂજિત, તપ વડે શરદના નવીન સૂર્યથી વિશેષ કાન્તિવાળા, 'ચારણ્ય' મુનિઓ અને શ્રમણ્યસંઘથી વન્દિત, ભવનપતિઓ, વ્યન્તરો અને વૈમાનિક દેવો વડે સ્તવાયેલા તેમ જ ભય, પાપ, કર્મ અને રોગથી મુક્ત અને અજિત એવા અજિતનાથને પ્રણામ.—૧૯-૨૧

શાન્તિનાથના પ્રણામાર્થે આવેલા સુરો અને અસુરો. એમનાં વાહનો અને અલંકારો તેમ જ એમનો ભક્તિભાવ. વાહનો તરીકે વિમાનો, રથો અને અશ્વો તેમ જ અલંકારો તરીકે કુંડળ (બાજુબંધ) અને મુગટ.

સુરો અને અસુરોના સંઘોનું શાન્તિનાથને વન્દન કરી, સ્તવી, ત્રણ પ્રદક્ષિણા દહ તેમ જ ફરીથી નમીને પાછા ફરવું. સ્તોત્રકારે રાત્ર, દ્વેષ અને મોહથી મુક્ત, ઇન્દ્રો વગેરે દ્વારા પૂજિત, મહાતપસ્વી અને મહામુનિ શાન્તિનાથને અંજલિપૂર્વક કરેલો નમસ્કાર.—૨૨-૨૪

અજિતનાથને ભક્તિપૂર્વક વન્દન કરવા આવેલી દેવસુન્દરીઓ. આકાશમાં વિચરનારી, સુન્દર ચાલવાળી, મનોહર દર્શનવાળી, લગ્ન અને સમપ્રમાણ્ય નયનાદિવાળી, કટિમેખલા, ધૂધરીવાળાં નૂપુરો અને સતિલય (ટપકીવાળાં) વલયોરૂપ આભૂષણોથી મંડિત, કાજળ, તિલક અને પત્રલેખા વડે શોભતી અને નાટ્યો કરવાને તત્પર હતી એવું

એ જ દેવસુન્દરીઓનું-અપ્સરાઓનું વર્ણન અને સ્તોત્રકારે ત્રિવિધ પ્રશિષ્ઠાનપૂર્વક શાન્તિનાથને કરેલો પ્રણામ.-૨૫-૨૮

ઋષિઓ, દેવો અને દેવાંગનાઓ વડે સ્તવિત અને વન્દિત તેમ જ ઉત્તમ શાસનવાળા શાન્તિનાથને વન્દન કરવા આવેલી અનેક શ્રેષ્ઠ અપ્સરાઓ. રતિગુણમાં કુશળ, વાંસળી, વીણા, તાલ (કાંસીબેડા) અને પત્રિપુષ્કરથી સબ્જ, ગીત, વાદન અને નૃત્યમાં પ્રવીણ, ચરણુ-કમળની ઘૂઘરીઓ બળવતી. તેમ જ વલયો, કટિમેખલા અને નૂપૂરના શબ્દોને મિશ્ર કરતી દેવનર્તિકાઓનું હાવ, ભાવ, વિભ્રમ અને અંગહારોપૂર્વકનું નૃત્ય. શાન્તિકારક તેમ જ પાપો અને દોષોથી મુક્ત તથા ઉત્તમ તીર્થકર શાન્તિનાથને સ્તોત્રકારે કરેલું નમન.-૨૯-૩૨

અન્વિતનાથ અને શાન્તિનાથની ભેગી સ્તુતિ: છત્ર, ચામર, પતાકા, ચુપ (સ્તમ્ભ), જવ, ધ્વજ, મગર, અશ્વ, શ્રીવત્સ, દ્વીપ, સમુદ્ર, મેરુ (પર્વત), દ્વિગ્ગજ, સ્વસ્તિક, વૃષભ, સિંહ, રથ અને ચક્ર એમ ૧૮ લાંછનોથી લક્ષિત, સ્વભાવે સુન્દર, સમભાવભાવી, નિર્દોષ, ગુણોથી જ્યેષ્ઠ, કૃપાળુ, તપસ્વી, લક્ષ્મીને ઇષ્ટ, ઋષિઓથી સેવિત, તપ વડે પાપનાશક તેમ જ હિતચિન્તક એવા ઉપયુક્ત તીર્થકરો અને મોક્ષનું સુખ આપો એવી સ્તોત્રકારની તેમને પ્રાર્થના.-૩૩-૩૫

તપોબળથી વિશિષ્ટ, કર્મરજથી વિમુક્ત અને શાશ્વત ગતિને પામેલા એવા ઉપયુક્ત એ તીર્થકરોની સ્તુતિરૂપ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન.-૩૬

બહુ ગુણોથી યુક્ત તેમ જ મોક્ષનું સુખ આપી વિષાદને હરનારા એ તીર્થકરો મારો વિષાદ હટાવો અને મને કર્મબંધનથી રહિત બનાવી શિવસુખનો ભોક્તા બનાવો એવી સ્તોત્રકારની તેમને વિરૂપિ.-૩૭

આ સ્તવને સારી રીતે ભણનારને હર્ષ પમાડો, એના પ્રણેતા

૧. મૃદંગ, પણવ અને દદ્દર એવાં ત્રણ વાદ્યો.

નન્દિષેષ્યુને આનન્દ આપો, એના શ્રોતાએને સુખ અને સમૃદ્ધિ આપો અને મારા સયમમાં વૃદ્ધ કરો એવી સ્તોત્રકારની અન્તિમ અભ્યર્થના. -૩૮

ઉપસર્ગનું નિવારણ કરનારા આ સ્તવ પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક અને સંવત્સરિક એમ ત્રિવિધ પ્રતિક્રમણમાં અવશ્ય લખવાની અને સાંભળવાની ભલામણો, ક્ષણશ્રુતિ અને જિનવચનના આદરનો પ્રભાવ. -૩૯-૪૧

પ૩. પૃહુચ્છાન્તિ=પૃહુચ્છાન્તિપર્વસ્તવ=પૃહુચ્છાન્તિ-સ્તોત્ર=વૃદ્ધશાન્તિ
= વૃદ્ધિશાન્તિસ્તવ.

લગ્યોને સર્વ પ્રસ્તુત વચન સાંભળવાનું સૂચન.

ત્રિભુવનચુરુની (રથયાત્રામાં) જે આરોગ લક્ષિતશાળી છે તેમને તીર્થકરાદિના પ્રભાવથી આરોગ્ય, લક્ષ્મી, ધૃતિ અને બુદ્ધિને આપનારી તેમ જ (સર્વ) ફલેશોના નાશના કારણરૂપ શાન્તિ હો એવી ભાવના.

હે લગ્ય જનો ! ભરતાદિ ક્ષેત્રોમાં જન્મેલા સર્વ તીર્થકરોના જન્મસમયે (સૌધર્મ ઇન્દ્રનું) આસન કંપતાં એ અવધિજ્ઞાનથી વસ્તુસ્થિતિ જાણી, ' સુઘોષા ' ઘંટા વગડાવી, બધા ઇન્દ્રોની સાથે આવી, તીર્થકર ભટ્ટારકને વિનયપૂર્વક ગ્રહણ કરી તેમ જ મેરુના શિખરે જઈ જન્માભિષેક કરી શાન્તિની ઉદ્ઘોષણા કરે છે તેમ હું લગ્ય જનો સાથે આવીને સ્નાત્રપીઠે સ્નાત્ર કરી, શાન્તિની ઉદ્ઘોષણા કરું છું તો પૂજા, યાત્રા અને સ્નાત્રાદિનો મહોત્સવ કરી કાન દષ્ટને સાંભળવાનું લગ્ય જનોને સૂચન.

આજનો દિવસ પાવત્ર છે. સર્વેશ, સર્વેશી, ત્રૈલોક્યના સ્વામી, ત્રૈલોક્ય વડે આર્યત અને પૂજિત, ત્રણે લોકના નાથ અને ત્રણે લોકના પ્રકાશક એવાં વિવિધ વિશેષણોથી યુક્ત તીર્થકર ભગવતોને પ્રસન્ન થવા વચન.

અન્તમાં નાથ કે સ્વામી કે પ્રભુ વિનાનાં તેમ જ પ્રારંભમાં 'શ્રી'

વિનાનાં ઋષભદેવાદિ ચોવીસ તીર્થંકરોનાં નામો અને શાન્તિ માટે તેમને પ્રાર્થના.

શત્રુનો વિજય થતાં, દુષ્કાળ પડતાં તેમ જ ગહન જંગલ અને વિકટ વાટો પસાર કરતી વેળા મુનિવરો તમારું સદા રક્ષણ કરે એવી અભ્યર્થના.

સરસ્વતીનાં નવ સ્વરૂપો તરીકે શ્રી. હ્રી, ધૃતિ, મતિ, કીર્તિ, ક્રાન્તિ, યુદ્ધિ, લક્ષ્મી અને મેધાનો ઉલ્લેખ એવો સરસ્વતીની સાધનાનમાં, (યોગના) પ્રવેશમાં અને (મન્ત્રજપના) નિવેશનમાં સારી રીતે આદરપૂર્વક જેમનું નામ લેવાય છે એ જિનેશ્વરોનો જય હો એવી શુભેચ્છા.

શૈલિણી વજેરે સોળ વિદ્યાદેવીઓનો ઉલ્લેખ અને તમારું સદા રક્ષણ કરવા એને વિનતિ.

આચાર્ય, ઉપાધ્યાય વજેરે ચતુર્વિધ શ્રમણસંઘની શાન્તિ, વૃદ્ધિ અને પુષ્ટિ થાઓ એવું સૂચન.

નવ મહોનાં નામો તેમ જ ચાર લોકપાલોનાં નામો દર્શાવી ઇન્દ્ર, આદિત્ય (સૂર્ય), સ્કન્દ કાર્તિકેય) અને વિનાયક (ગણપતિ)નો ઉલ્લેખ એ બધા તેમ જ ગ્રામદેવતા, નગરદેવતા, ક્ષેત્રદેવતા વજેરેને પ્રસન્ન થવા વિચારિત, રાજાઓ અક્ષયકોશવાળા થાઓ એવી શુભ લાવના.

તમે પુત્રાદિ સર્ગાસંબંધી સહિત સદા આમોદ-પ્રમોદ કરનારા થાઓ એવી અભિલાષા.

૧. આ ગણાવતી વેળા ચન્દ્રનો સૌથી પ્રથમ ઉલ્લેખ છે અને સૂર્યાક્રમે સાર પાદ.

આ 'ભૂમંડલમાં પેતાના સ્થાનમાં રહેતા સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાનાં રોગ, ઉપસર્ગ, વ્યાધિ (દીર્ઘકાલીન રોગ), દુઃખ, ક્રુષ્કાળ અને વિષાદના ઉપશમન દ્વારા શાન્તિ થાયો એવી મનઃકામના.

સદા તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, ઋદ્ધિ, વૃદ્ધિ, માંગલ્યની પ્રાપ્તિ અને અબ્યુદયથી તેમો અંકિત યતો, તમારાં પાપો શાન્ત થાયો, દુરિતો (? લયો) નાશ પામો અને શત્રુઓ વિમુખ યતો એવી ભાવના.

વિભુવનને શાન્તિ અર્પનારા અને ઇન્દ્રો વડે પૂજાયેલા શ્રીમાન્ શાન્તિનાથને નમસ્કાર.

શાન્તિકારક, ગુરુ અને શ્રીમાન્ એવા શાન્તિનાથ મને શાન્તિ આપો એવી યાચના.

જેમનાં આવાસોમાં શાન્તિનાથ (પૂજ્ય) છે તેમને સદા શાન્તિ જ છે એવું સૂચન.

શાન્તિનાથના નામનો રિષ્ટ, દુષ્ટ ગ્રહની ચાલ, દુષ્ટ સ્વપ્ન અને અશુભ નિમિત્તાદના નાશક તેમ જ હિત અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર તરીકે નિર્દેશ અને એ નામના જપનું સૂચન,

શ્રીસંઘ, વિશ્વનાં જનપદો, મહારાજાઓ અને રાજાઓનાં નિવાસસ્થાનોનાં તેમ જ જાણિકો અને મુખ્ય નાગરિકોનાં નામ દધને શાન્તિ ખેલવી એવું કથન^૨.

૧. સ્નાત્રવિધિ કરતી વેળા જે જગ્યાની મર્યાદા બાધી હોય તેને 'ભૂમંડલ' કહે છે.

૨. આ પદ્યગન લાવ ગરમાં પશુ દર્શાવેલો છે. સાથે સાથે શ્રીબ્રહ્મલોકને શાન્તિ ઇચ્છી છે એટલે એમાં વચારો છે.

ૐ સ્વાહા, ૐ સ્વાહા અને ઓપાર્શ્વનાથાય સ્વાહા એમ ત્રણ આહુતિઓ.

શાન્તિપાઠ કર્યારે, કેવી રીતે ખોલવો અને એ ઠાણુ ખોલે તેની વિધિ.

પ્રતિષ્ઠા, (રથ)યાત્રા, સ્નાત્ર ઇલાદિ ઉત્સવને અન્તે શાન્તિકળશનું પ્રહણુ.

ખોલનાર કેસર, ચન્દન કપૂર, અગરુના ધૂપ અને કુસુમાંજલિ એમ પાંચ ઉપચારથી યુક્ત, શુદ્ધ દેહધારી અને અલંકારાદિથી અલંકૃત અને કંઠમાં પુષ્પમાળા પહેરેલી એવો હોવો જોઈએ.

એ સ્નાત્રની ચતુષ્કિકા (ચોક્કી)માં શાન્તિકળશ પ્રહણુ કરી શાન્તિપાઠની ઉદ્દેશોષણા કરે તે સમયે એણે તેમ જ બાજુઓએ શાન્તિકળશનું જળ મસ્તકે લગાડવું જોઈએ.

કલ્યાણીઓ તીર્થકરના અભિષેકના સમયે વૃત્ત કરે છે, મણિ અને પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરે છે, (અણ) મંગલો આલેખે છે, માંગલિક સ્તોત્રો ગાય છે તેમ જ તીર્થકરોનાં ગાત્રો અને મન્ત્રો ખોલે છે. એમ આનન્દોત્સવની ઉજવણી કરે છે એ વાતનો નિર્દેશ.

સમસ્ત લોકનું કલ્યાણુ થાઓ, લોકો પરોપકારી બનો, દોષોનો નાશ થાઓ અને જગત્ સર્વત્ર સુખી થાઓ એવી ઉત્તમ ભાવના.

હું તીર્થકરની માતા (શિવાદેવી તમારા નગરમાં રહું છું. તેથી અમારું અને તમારું કલ્યાણુ થાઓ અને ઉપદ્રવોનો નાશ થાઓ એવી અભિલાષા.

જિનેશ્વરના પૂજનનું રૂળ. સર્વોત્તમ મંગળરૂપ, સર્વ કલ્યાણોના

કારણરૂપ અને સર્વ ધર્મોર્મા શ્રેષ્ઠ એવ જૈન શાસનનો જ્યજ્ઞ્યકાર.

૫૪. પાક્ષિક અતિચાર.

જ્ઞાનાચારાદિ પાંચ આચાર સૂચવનાર અતિચાર-વિચારણુ-ગાથાના પ્રથમ પદથી પ્રારંભ અને પાંચે આચારો અંગેના ૧ અતિચારો અંગે ત્રિવિધ 'મિન્છા મિ. દુક્કડં'.

જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર અને ચારિત્રાચારને લગતી એકેક ગાથા પંચાચારમાંથી આપી તેનું રવિવરણુ. પ્રસંગોપાત્ત, ૩ જ્ઞાનોપકરણોનો ઉલ્લેખ, સિદ્ધાન્તો તરીકે દશવૈકલિક, ૪ સ્થવિરાવલી, પડિસ્કમણ્ય અને ઉપદેશમાલાનો નામનિર્દેશ તેમ જ અષ્ટપદ મુખકોશનો ઉલ્લેખ.

સમ્યક્ત્વના તેમ જ બાર વ્રતોના અને સંલેખનાના અતિચારોની

૧. આના સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ એમ બે પ્રકારો દર્શાવાયા છે પરંતુ બેમાંથી એકે અતિચાર ગણવાયો નથી. એ કાર્ય તો આગળ ઉપર કરાયું છે.

૨. એમાં વપરાયેલો 'કાળે' શબ્દ 'કળ્જવ' દેશ્ય શબ્દમાંથી બન્યો છે. 'માતરુ'નું મૂળ પેશાબવાચક દેશ્ય શબ્દ 'મત્તમ' માટેના સંસ્કૃત શબ્દ 'માત્રક'માં હોવાનું હાલ ઘૂરત તો સ્પષ્ટવું છે.

૩ આ સંબંધમાં મેં 'ધર્મોપકરણો અંગેના ઉલ્લેખો અને ચિત્રો' તેમ જ 'ધર્મોપકરણો અંગેના ઉલ્લેખો અને ચિત્રો : પુરવણી' નામના મારા બે લેખોમાં નિરૂપણ કર્યું છે. આ લેખો આ ૦ પ્ર૦ના પુ. ૭૦ના અં. ૩ અને ૪માં અનુક્રમે પ્રસિદ્ધ કરાયા છે.

૪. આ પત્રજ્ઞેસવણાકરપત્ર થેરાવલી છે કે નંદીસુતની ? આ બેમાંથી શું અલિપ્ત છે તે જાણવું બાકી રહે છે.

૩પરેખા, આ માટે 'વન્દિતુ' સૂત્રની ગા. ૬, ૧૦, ૧૨, ૧૪, ૧૬, ૧૮, ૧૯, ૨૧, ૨૬, ૩૦, અને ૩૩ એમ ૧૧ ગાથાઓ ઉદ્ધૃત કરી તેનું કરાયેલું વિવરણું.

^૧અજૈત દેવો, ^૨સાધુઓ અને પવેનો ઉલ્લેખ.

તપાચારના બાહ્ય અને આશ્યન્તર ભેદો માટે પંચાચારની ગાથા ૬ અને ૭ ઉદ્ધૃત કરાઈ છે, જ્યારે વીર્યાચાર માટે ગા. ૮ અ પી તેનું વિવરણું કરાયું છે.

^૩નાળાદ્-અટ્ઠથી શરૂ થતી ગાથા દ્વારા જ્ઞાનાચારાદિ ત્રણુના આઠ આઠ પાર વ્રતો, સમ્યક્ત્વ અને સંલેખના પૈકી પ્રત્યેકના પાંચ, પાંચ, પંદર કર્મદાનના પંદર, તપના પાર અને વીર્યાચારના ત્રણુ એમ કુલે $8 \times 8 + 18 \times 5 + 15 + 12 + 1 = 128$ અતિચારોની ગણના.

'વન્દિતુ' સૂત્રની ૪૮મી ગાથા અને એનું વિવરણું, ૧૮ પાપસ્થાનકોનાં નામો અને અન્તર્માં ૧૨૪ અતિચારો અંગે

૧. આમાં ગોગો અને જીરાઉલાનો ઉલ્લેખ છે. 'ગોગો' એટલે 'નાગદેવ' એવો અર્થ કરાયો છે પણ તે માટે આધાર દર્શાવાયો નથી. જીરાઉલા તે શું એ પ્રશ્ન હાલ તો હું નિરુત્તર રાખું છું.

૨. આમાં દરવેશ માટે પાઠાન્તર તરીકે દૂરવેશનો ઉલ્લેખ છે. દરવેશ' એ ફારસી શબ્દ છે. એનો એક અર્થ ફકીર છે તે અત્ર પ્રસ્તુત છે.

૩. આ ગાથાનું મૂળ તેમ જ એના પ્રણેતા પૈકી એકનો નિર્દેશ નથી.

‘મિચ્છા મિ દુક્કડં.’

પ્રસ્તુત પાક્ષિક અતિચારમાં નિમ્નલિખિત પંક્તિ ૨૨ વાર જોવાય છે : —

“ જે કોઈ અતિચાર પક્ષ દિવસ માહિ સૂક્ષ્મ બાહર જાણતાં અજાણતાં હુઓ હોય તે સવિહુ મને, વચને, કાયાએ કરી મિચ્છા મિ દુક્કડં.”

આ ૨૨ વાર પૈકી પહેલી અને છેલ્લી વારની પંક્તિમાં શરૂઆતમાં ‘અનેરો’ શબ્દ નથી. બાકીની વીસે પંક્તિઓની શરૂઆતમાં ‘અનેરો’ શબ્દ છે. આનું શુ કારણ છે ?

‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’નો પ્રયોગ આ કૃતિમાં ૨૨ વાર કરાયો છે.

પાક્ષિક અતિચારગત કેટલીક બાબતો મેં ધર્મોપકરણો અંગેના બે લેખમાં વિચારી છે.

સન્તુલન — આ માટે અતિચાર નામનું લખાણ જોવું. એ વિ. સં. ૧૪૧૬માં લખાયેલી હાથપોથીના આધારે ‘ત્રાચીન ગૂજરાતી ગદ્યસંદર્ભ’ (પૃ. ૬૦-૬૬ માં) છપાવાયું છે. એવી રીતે પાક્ષિક અતિચારમાં જે ૨૨ અજૈન-લૌકિક વર્ષોનો નિર્દેશ છે. એને અજૈન મારો નિમ્નલિખિત લેખ જોવો :—

‘જૈન સાહિત્યમાં નિર્દેશાયેલાં અજૈન પર્વો અને પ્રયાઓ’.

૫૫ સંતિકર = ૨સંતિનાહસમ્મદિદ્વિયક્ષ્પા = શાન્તિનાથ-

૧. આ લેખ ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણના તા. ૨૫-૧૦-૪૬ના અંકમાં છપાયો છે.

૨. આ માટે જુઓ ૧૩મી ગાથા.

સમ્યગ્દષ્ટિકરણા = શાન્તિ.

શાન્તિ કરનારા, વિશ્વને શરણુરૂપ, જ્ય અને શ્રી આપનારા, લક્તોનું પાલન કરનારા તેમ જ નિર્વાણી અને ગરુડથી સેવા કરાયેલા એવા તીર્થકર શાન્તિનાથનું સ્મરણુ.

વિપ્રુક્-ઔષધિ (નામની લઙ્ઘિ), શ્વેભૌષધિ અને સવૌષધિ ઇત્યાદિ પ્રાપ્ત કરનાર તથા સર્વે ઉપદ્રવો અને પાપના નાશક એવા શાન્તિનાથને ઐ નમઃ, હ્રૌં સ્વાહા અને સૌં હ્રીં નમઃ એવા મન્ત્રાક્ષરોપૂર્વક કરાયેલા નમસ્કારનું ફળ તેમ જ શ્રી અર્થાત્ લક્ષ્મી.

૧વાણી (સરસ્વતી) ૨ત્રિભુવનસ્વામિની, ૩શ્રી દેવી અને ૪યક્ષરાજ ગણિપિટક, ગ્રહો, દિક્પાલો અને ઇન્દ્રોને જિનલક્તોની સદા રક્ષા કરવાનું સૂચન.

૨૦હિણી વગેરે ૧૬ (વિદ્યાદેવીઓનો ઉલ્લેખ અને રક્ષણ માટે પ્રાર્થના.

૨૪ યક્ષોનાં ગોમુખ ઇત્યાદિ નામો. ૨૪ યક્ષિણીઓના અર્થાત્ શાસનદેવીઓનાં ચક્રેશ્વરી ઇત્યાદિ નામો.

૧-૪. આ અનુક્રમે સૂરિમન્ત્રના પાંચ પીઠો પૈકી પહેલા ત્રણની અધિષ્ઠાયિકાઓ છે અને ચક્ષરાજ પાંચમા પીઠના અધિષ્ઠાયક છે. અહીં ચોથા પીઠના અધિષ્ઠાયકનો ઉલ્લેખ કેમ નથી ?

પાંચ પીઠોનાં નામો 'પીઠ' શબ્દને યાજુએ રાખતાં નીચે મુજબ છે :-

વિદ્યા, મહાવિદ્યા, ઉપવિદ્યા, મન્ત્ર અને મન્ત્રરાજ.

તીર્થનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર એવા અન્ય ચાર પ્રકારનાં દેવો અને દેવીઓ, તેમ જ 'વ્યન્તરો, યોગિનીઓ' ઇત્યાદિને અમારા રક્ષણ માટે અભ્યર્થના.

મુનિસુન્દરસૂરિએ જેમના મહિમાની સ્તુતિ કરી છે એવા શાન્તિ જ્ઞાનચન્દ્ર સમ્યગ્દષ્ટિ દેવો સહિત સંઘનું અને મારું પણ રક્ષણ કરો એવી અલિલાપા.

પ્રસ્તુત કૃતિના ત્રિકાળ સ્મરણનું ફળ-ફલશ્રુતિ.

સોમસુન્દરસૂરિના પ્રસાદથી 'ગણધર-વિદ્યા'યાને 'સૂરિ-મન્ત્ર' સિદ્ધ કરનાર જેમના શિષ્ય (મુનિસુન્દરસૂરિ)નો પ્રભુતા તરીકે નિર્દેશ.

આ પ્રમાણે તપાગચ્છીય શ્રાવકોનાં પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો જે ૫૫ ગણવાય છે તેને લગતા વિષયો સંક્ષેપમાં મેં દર્શાવ્યા છે.

૪ મુહપત્તિપડિલેહણના ૫૦ બોલો તપાગચ્છીયોને અને ખરતરગચ્છીયોને

૧. આનો ચાર પ્રકારના દેવોમાં સમાવેશ થાય છે તો પછી એનો સ્વતંત્ર ઉલ્લેખ કેમ ?

૨. 'ઇત્યાદિ'થી પર વીરો સમજવા.

૩. આ નામ મેં યોજ્યું છે કેમકે 'મુહપત્તિ-પડિલેહણ'ના જે અર્થ અત્ર અલિપ્રેત છે : (અ) મુહપત્તિનું પડિલેહણ (પ્રતિલેખન) અને (આ) મુહપત્તિ વડે શારીરિક અવયવોનું પડિલેહણ. અને પ્રતિલેખન અંજે પચ્ચીસ પચ્ચીસ બોલ છે. આમ હોઇ 'મુહપત્તિના પચાસ બોલ' નામ મને ચિન્ત્ય જણાય છે. આવું નામ ક્યારથી પ્રચલિત બન્યું તેની તપાસ થવી ઘટે. 'અંચલ'ગચ્છીયો આ પચાસ બોલોને બદલે પાંચ પાંચ ગાથાઓ બોલે છે. એની એંસીએક વર્ષ કરતાં અધિક પ્રાચીનતા

પણ જે માન્ય છે તે પણ એક અપેક્ષાએ 'સૂત્ર' ગણાય. એનો વિચાર કરાય તે પૂર્વે હું ખરતર, અંચલ અને પાંચચંદ ગચ્છના અનુયાયી શ્રાવકોનાં જે સૂત્રો ઉપર્યુક્ત સૂત્રોથી ભિન્ન છે તેનું ઉપર પ્રમાણે નિરૂપણ કરીશ એટલું સૂચવતો આ લેખમાળા હાલ તુરત તો હું પૂર્ણ કરું છું.

— આ, પ્ર. (પુ. ૭૦, અં. ૮, ૯; પુ. ૭૧, અં. ૧, ૨, ૧૦; પુ. ૭૨, અં. ૩, ૭)

કેટલી તે અઘાપિ મારા જાણવામાં આવી નથી. એનું મૂળ કોઈ જાણવાવા કૃપા કરશે તો તેની હું સાભાર નોંધ લઉંશ. અત્યારે તો એ સૂચવીશ કે જૈ. ધ. પ્ર. (પુ. ૯૧, અં. ૩)માં '૯મુહપતિ અને શરીરની પડિલેહણની પાંચ ગાથાઓ અને એનું રપટ્ટીકરણ' નામના મારા લેખમાં પ્રકાશિત થયો છે. આ લેખ જૈ. ધ. પ્ર. (પુ. ૯૧, અં. ૩)માં હપાયો છે.

[૨]

તપા-શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો :

ભાષા અને અર્થવિચાર

‘પ્રતિક્રમણ’ એ સર્વ જૈનોને માટેની આવશ્યક ક્રિયા છે, એથી એને અગ્રે વિવિધ સૂત્રો યોજવામાં છે. એમાં કાલક્રમે પરિવર્તનો થયાં છે. તેમાં જૈનોના વિવિધ વર્ગોએ પણ ફેરફાર લાગ લગવ્યો છે. અહીં તો હું હાલ તુરત મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબરોના ‘તપા’ ગમ્મતા શ્રાવકોનાં પ્રતિક્રમણસૂત્રોને જ લક્ષીને ભાષા, વ્યાકરણ ઇત્યાદિ પરત્વે થોડુંક નિરૂપણ કરું છું :—

(૧) નવકાર— આ સમગ્ર સૂત્ર એક જ વખતે રચાયું છે કે કેમ એ એક પ્રશ્ન છે. એની ભાષા પાઠ્ય (પ્રાકૃત) છે અને તે પણ મરહટ્ટા (મહારાષ્ટ્રી) છે છતાં એ સૂત્ર અદ્ધમાગહી (અર્ધમાગધી) નામની પાઠ્ય ભાષામાં છે એમ કોઈ માને તો ના નહિ ? મૌલિક મુખ્ય આગમે અદ્ધમાગહીમાં છે અને નવકારનાં પહેલાં પાંચ પદો [વ્યાહપણ્યુતિ, આવરસય અને પજ્જેસવણ્યાકપમાં અને નવે પદો મહાનિસીહમાં છે કે જે સામાન્ય રીતે ‘આગમ’ ગણાય છે. આવરસય અને મહાનિસીહ ગણપરકૃત નથી એમ ફેરફાર માને છે. આવરસય-નિજ્જુતિ નવે પદોનું વિવરણ પૂરું પાડે છે.

‘પંચનમુક્કારો’નો અર્થ કોઈ કોઈ પાંચ નમસ્કાર કરે છે તે વ્યાકરણદષ્ટિએ સમુચિત નથી. ‘પાંચને (કરાયેલો) નમસ્કાર’ અર્થ

૧. આ પરિસ્થિતિમાં હું ‘અદ્ધમાગહી’નો નિર્દેશ પ્રાયઃ આ લેખ પૂરતો જતો કરીશ.

વાસ્તવિક છે, કેમકે એ વ્યાકરણદષ્ટિએ સાચો છે.

આ સૂત્રનું પ્રથમ પદ નમો અરિહંતાણં છે. તેના ૧૧૦ અર્થો સંસ્કૃતમાં તપાગ્રમ્હીય 'હુર્ષ'કુશલમણિએ ઉ. વિ. સં. ૧૬૦૨માં દર્શાવ્યા છે. એ કૃતિ 'નમસ્કારપ્રથમપદાર્થો'ના નામથી મેં સંપાદિત કરેલ અનેકાર્થરત્નમંજૂષા (પૃ. ૧૦૩-૧૧૪)માં પ્રસિદ્ધ કરાઇ છે.

(૨) પાંચિદ્વિય-આની લાષા મરહટ્ટી પાષય છે.

આ સૂત્રમાં ગુરુના ગુણો ગણાવતી વેળા પાંચે ઇન્દ્રિયોના સંવરણને-નિગ્રહને-ઇન્દ્રિયસંયમને પ્રથમ સ્થાન અપાયું છે કેમકે એ ગુણ ક્ષણદાયી છે. આ સંબંધમાં મહાભારતમાં કહ્યું છે કે દમમાંથી ક્ષમા, ધૈર્ય, અહિંસા, સમતા, સત્ય, ઋગ્નુતા, ઇન્દ્રિયજય, દક્ષતા, મૃદુતા, લજ્જા, તન અને મનની અર્થહીન કુચેષ્ટાઓનો અલાવ, સન્તોષ, મીઠી વાણી અને દ્વેષપરિહિતતા ઇસાદિ ગુણો સહેલાઇથી અને પૂર્ણપણે ઉદ્ભવે છે.^૨

(૩) ખમાસમણ-આની લાષા પણ મ. પ્રા. છે.

પ્રસ્તુત સૂત્ર દ્વારા કરાતા વન્દનને ગુજરાતીમાં 'ખમાસમણ' તેમ જ

૧. આને બદલે અ. ૨. મં. (પૃ. ૧૦૩)માં તેમ જ મન્તરાજ-ગુણરત્નમહોદધિમાં 'ગુણરત્ન' નામ છે તે ભૂલ છે.

૨. લગભગ આવું લખાણ 'મુંબઇ સમાચાર'ના તા. ૧૯-૧૧-'૭૫ના તંત્રીલેખને મથાળે અપાયેલું છે. આ સાપ્તાહિકમાં મથાળા માટે કોઇ નામો યોજ્યાં નથી. બાકી 'The Times of India'માં તે આવાં સંક્રમે 'A Thought for to-day'ના શીર્ષકપૂર્વક અપાતાં હતાં અને આજે પણ તેમ જ છે.

૩. જુઓ પાશ્ચિક અતિચાર.

‘ખમાસમણું’ પણ કહે છે. આ નામોને બદલે કેટલાક ‘ખમાસણું’ શબ્દ વાપરે છે. એ શબ્દ અશુદ્ધ ગણાય ને ?

(૪) સુખશાતાપૂરછા—આ ગુજરાતીમાં છે. એમાંના ‘પૂરછકાર’ શબ્દ નોંધપાત્ર છે. કોઇ કોઇ હાથપૌથીમાં ‘પૂરછકારી’ શબ્દ છે તે પણ એવો ગણાય. પ્રચલિત પાઠમાં ‘શાતા’ શબ્દ છે. હૈમ કોશ વજેરમાં સુખવાચક ‘સાત’ એવો સંસ્કૃત શબ્દ છે. અકરકોશમાં ‘શાત’ શબ્દ છે. એ ‘સા. ગૂ. જ્ઞે.’માં છે- ત્યાં એનો અર્થ ‘શાંતિ, ઠાઠક, નિરાત’ કરાયો છે. સા. ગૂ. જ્ઞે.માં ‘સાત’ એવો શબ્દ નથી.

(૫) ઇચ્છાવહિય — આની ભાષા મ. પા. છે એમાં ઇચ્છાકારેણ અને ઇચ્છં એ બે શબ્દો ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જોવા છે. ‘ઇચ્છ’ માટે સિદ્ધહેમ (૮-૩-૧૪૧) જોવું, ત્યાં એનો અર્થ ‘ઇચ્છામિ’ કરાયો છે.

(૬) તરસ ઉતરી — આની ભાષા મ. પા. છે. ઉત્તરી-કરણ અને વિસહ્ણીકરણ એ બે ‘વિવ’ રૂપો વપરાયાં છે.

(૭) અન્નતથ — આની ભાષા મ. પા. છે. આમાં ‘ઝલ્લ-સિવળં’ વગેરે તૃતીયાનાં રૂપો ‘પંચમી’ના અર્થમાં વપરાયા છે એ ખાખત વ્યાકરણદષ્ટિએ મહત્ત્વની ગણાય. અર્થદષ્ટિએ ખીજાં પણ કેટલાંક સૂત્રો નોંધપાત્ર છે.

આ સૂત્રમાં બે કટકે આગારો (આકારો) યાને છટાનો નિર્દેશ છે. એ પૈકી કેટલાક આરોગ્યની દષ્ટિએ વૈવકશાસ્ત્રમાં સૂચવાયા છે.

(૮) લોગરસ — આની ભાષા મ. પા. છે. ચંદેસુ અને આહચ્ચેસુ શબ્દો સાતમી વિભક્તિમાં છે પરંતુ એ ‘પંચમી’ના અર્થમાં સમજવાના છે.

આ સૂત્રમાં આ ચોવીસીમાં યષ્ઠ ગ્રંથેલા ઋષભદેવથી માંડીને મહાવીરસ્વામી સુધીના ચોવીસે તીર્થકરોનાં નામો છે. એ તો તે તે

તીર્થ' કરનું વિશેષ નામ છે. એ દરેક નામનો વ્યુત્પત્તિજન્ય અર્થ વિચારનાં એ પ્રત્યેક નામ હરકાષ્ઠ તીર્થ' કરને-બધા જ તીર્થ' કરોને અંગે ઘટે છે. મેં આ સામાન્ય નામો અતુર્વિ' શતકાના મારા ઉપોદ્ધાત (પ. ૪૭-૫૧)માં એ પ્રત્યેકના અર્થ સહિત દર્શાવ્યાં છે.

(૯) 'સામાધય— આની ભાષા મ. પા. છે.

આ સૂત્ર પશ્ચાતુર્પૂર્વાએ અર્થ જે કેટલીક વાર કરવો પડે છે તેનું એક ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે કેમકે 'તુલિહં તિવિહેજં' પછી એને બદલે ત્રણ પ્રકારો ગણાવી પછી એ ગણાવાયા છે.

(૧૦) સામાધયપારણ — આ બે ભાષામાં રચાયું છે કેમકે એનાં આઠ બે પદો મ. પા.માં છે તો ત્યાર પછીનો ભાગ ગુજરાતીમાં છે.

પ્રથમ પદમાં સામાધયમાં પ્રથમા વિલક્ષિતો લોપ છે. 'સામા-ધયમિમં હવહ' એ 'સતિ મપમી'ના પ્રયોગનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.

(૧૧) જગ્યાંતામણિ— આ પાઠ્યના એક પ્રકારરૂપ 'અપભ્રંશ' ભાષામાં છે. એની ઉત્થાનિકામાં 'મગવન'નો ઉલ્લેખ છે તે શું વિચારણીય ન ગણાય! નાનુંસરખું એક જ વાક્ય પાઠ્ય અને સંસ્કૃતમાં હોય એ વિચિત્રતા તો સુલ્લિષ્ણુઓમાં હોય છે અન્ય પ્રકારની વિચિત્રતા 'લગવાનહ' સૂત્રમાં પણ જોવાય છે કે જ્યાં મૂળ શબ્દો સંસ્કૃતમાં છે અને પ્રત્યય અપભ્રંશના છે.

૧. આ સૂત્ર સાધુઓના સામાધયસૂત્રગત 'તિવિહં તિવિહેજં'ને બદલે 'તુલિહં તિવિહેજં'ના ફેરફારપૂર્વક શ્રાવકો માટે યોજાયું છે. આથી પશ્ચાતુર્પૂર્વાએ એને અર્થ કરવો પડે છે. સાધુઓના સૂત્રમાં પણ 'મત્તે' પાઠ છે. એ શબ્દ સિવાય તીર્થ' કર દીક્ષાસમયે આ સૂત્ર જુઓ છે - એવું છે

તૃતીય ગ્રાથામાં ભર્યમાં મુનિમુવત (સ્વામી ના ચૈત્યનો ઉલ્લેખ છે. ૧

પ્રથમ ગ્રાથાગત 'કમ્મટ્ટુવિણસણો'નો અર્થ પર નિપાત સમજ કરવાનો છે કેમકે નહિ તો આઠ કમને બદલે 'કમ' આઠ થાય. પર નિપાતનું અન્ય ઉદાહરણ ઉવસાગ-ગહર (ગા. ૧) પૂરું પાડે છે.

પ્રથમ ગ્રાથાનો પૂવાર્ધ નન્દીના આઠ પદ સાથે સરખાવાય તેમ છે. અહીં નન્દીના વિવરણ અનુસાર એનો અર્થ વિચારવાથી નવું જાણવાનું મળે તેમ છે.

પ્રસ્તુત સૂત્ર અંગે ખરતરગમ્ધીય પાઠ અમુક અંશે ભિન્ન છે. ૨

(૧૨) જ્ઞકિંચિ-આ મ. પા.માં છે. એમાં 'નામ' શબ્દ વાક્યાલંકારાર્થે છે.

(૧૩) નમુ ત્યુ જ્ઞ-આ મ. પા.માં છે એનો ધણોખરો ભાગ એવાવવાઈય (સૂત્ર ૨૦), રાયપસેણુકજ્ઞ (સૂત્ર ૧૭) અને પજ્ઞે-સવણુકાપ (સૂત્ર ૧૫)માં જોવાય છે. આમ આ સૂત્ર આગમોમાં હોવાથી એની ભાષા અ. મા. કોઈ જણે તો ના નહિ.

આ સૂત્રનો અર્થ લક્ષિતવિસ્તરામાં વિસ્તારથી અપાયો છે. મેં એ ઉપરથી શ્રી હરિભદ્રસરિ (પૃ ૧૬૯-૧૯૧,માં કેટલીક માહિતી આપી છે.

(૧૪) જ્ઞવંતિ એષ્યાઈ- આ મ. પા.માં છે.

(૧૫) જ્ઞવંત કે વિ સાહૂ- આ મ. પા.માં છે આમાં જાવન્ત શબ્દ વિલક્ષિતના પ્રત્યય વિનાનો છે.

૧. ભર્યમાંનું પ્રાચીન 'શકુનિકાવિહાર 'વાઘેલા' કણ્ઠદેવ નૃપતિ સુધી હતો પરંતુ ગ્યાસુદીન તખલખના સમયમાં એનું મરજીદરૂપે પરિવર્તન કરાયું અને એ હાલની 'જુમ્મા' મસ્જિદ છે એમ કેટલાકનું કહેવું છે. જુઓ જૈ. સ. પ્ર. (વ. ૨, પૃ. ૧૮૭). આની નોંધ 'શ્રી કતિકમણ્ણસુત્ર પ્રબોધ-ટીકા' (ભા ૧, પૃ ૨૬૯)માં છે.

‘ભરહરવયમહાવિદેહે’ એ ‘સમાહાર’ દ્વન્દ્વ નોંધપાત્ર છે.

હાલમાં ‘નાજોરી તપા’ ગચ્છમાં ૧૪ સાધુઓ અને ૬૮ સાધ્વીઓ છે. અચલગચ્છીય તેમ જ અરતરગચ્છીય સાધુઓની સંખ્યા પણ ઘણી ઓછી છે. સ્થાનકવાસીઓમાં ૪૦૦ સાધુઓ અને ૧૧૦૦ સાધ્વીઓ છે.

(૧૬) નમોર્ડઠત— આ સંસ્કૃતમાં છે.

(૧૭) ઉવસગ્ગહરં— આ મ.પા. માં છે. આ અનેકાર્થી સૂત્ર છે એ પાર્શ્વનાથ, પાર્શ્વ યક્ષ, ધરણ્ય ઇન્દ્ર અને પદ્માવતી દેવી એ ચારેના સ્તોત્રરૂપ છે. આમ જે ચાર સ્તોત્રો ઉદ્ભવે છે તે મેં ‘ઉવસગ્ગહરં’— સ્તોત્ર-સ્વાધ્યાય’ના મારા ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૨૬-૨૮)માં છાયા સહિત આપ્યાં છે. પ્રસ્તુત સ્તોત્રમાં ભક્તિભરને બદલે ભક્તિભર પ્રયોગ છે તે જન્દને આભારી જણાય છે.

દ્વિતીય પલ્લવ ‘ગહ્જરા’ ‘ઇતરેતર’ દ્વન્દ્વ છે. ચતુર્થ પલ્લ ‘સતિ સપ્તમી’ના પ્રયોગનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.

કમ્મઘણમુક્કંગત ઘણનો પર નિપાત તરીકે વિચાર કરી એના બે અર્થો કરાયા છે : (૧) કર્મનો સમૂહ અને (૨) ધન-ગાઢ કર્મ.

આ સૂત્રની પહેલી પાંચ ગાથાઓના શરૂઆતના બબ્બે અક્ષરો વર્ણો નીચે મુજબ છે તે અનુક્રમે ઉપાધ્યાય, સાધુ, આચાર્ય, તીર્થંકર અને સિદ્ધના વાચક છે :—

હવ, વિસ, ચિટ્ટુ તુહ અને હય.

(૧૮) જય વીયરાય — આજકાલ જે સ્વરૂપે આ સૂત્ર પ્રચલિત છે તેના ત્રણ અંશો છે. પ્રથમ અંશ મૌલિક છે અને એમાંની બંને ગાથા મ. પા.માં છે. દ્વિતીય અંશ પ્રક્ષિપ્ત છે અને એની પણ

૧. જુઓ શાન્તિસરિકૃત ચૈષ્ય-વન્દ્ય-મહાલાસ.

બંને ગાથા મ. પા.માં છે. ત્રીજી અંશ ક્યારે ઉમેરાયો હશે તે બાબતું
બાકી રહે છે. એની લાષા સંસ્કૃત છે.

(૧૯) અરિહંત-ચેષ્યાણું— આ મ. પા.માં છે.

(૨૦) કલ્લાણુકંદં— આ પણ મ. પા.માં છે.

(૨૧) 'સંસારદાવાનલ' સ્તુતિ— આ સ્તુતિ એક રીતે મ. પા.માં
છે તો બીજી રીતે સંસ્કૃતમાં છે. એમાં અનુસ્વારનો પ્રયોગ બાદ કરતાં
એક જોડાક્ષર નથી

(૨૨) પુક્ષ્પરવર— આ મ. પા.માં છે.

પદ્ય ૨માં દ્વિતીયા વિભક્તિને બદલે પદી છે.

ચતુર્થ પદ્યમાં સંસ્કૃતની અપેક્ષાએ ચતુર્થાને બદલે સપ્તમીને
પ્રયોગ કરાયો છે.

(૨૩) સિદ્ધાણું બુદ્ધાણું— આ પણ મ. પા.માં છે.

ફરી રાંધેલા ભાતની જેમ જેમને ફરી રાંધવાનું નથી અને
જેઓ પોતાના ગુણોથી સિદ્ધ અર્થાત પૂર્ણ થયા છે— તે તે વિષયમાં
હવે તેમને કશું પણ કરવાનું બાકી નથી તેઓ 'સિદ્ધ' કહેવાય છે.
સામાન્યથી આ જાતના સિદ્ધોના ૧૧ પ્રકારો છે. એ દરેકના નામના
અન્તમાં 'સિદ્ધ' શબ્દ છે તે બાજુએ રાખી હું એ પ્રકારોનાં નામો
ગણાવું છું :—

(૧) કર્મ, (૨) શિષ્ય, (૩) વિદ્યા, (૪) મન્ત્ર,
(૫) યોગ, (૬) આગમ, (૭) અર્થ, (૮) યાત્રા,
(૯) અભિપ્રાય, (૧૦) તપ અને (૧૧) કર્મ.

શરૂઆતમાંના કર્મોનો અર્થ 'કાર્ય' છે તો અન્તમાંના કર્મોનો અર્થ 'જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ' છે. સિદ્ધોના આ અગિયાર' પ્રકારોની સમજણ હૈમ યોગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૩, શ્લો. ૧૩૦)ના સ્વોપસ વિવરણમાં તેમ જ એ બંનેના ગુજરાતી અનુવાદ (પૃ. ૩૧૫)માં અપાઇ છે. એ સ્થળ-સંક્રાંતિને લઈને અત્ર હું આપતો નથી.

સિદ્ધોને નમસ્કાર કરવાનો હોઇ એનાં પાંચ વિશેષણો અપાયાં છે. એક તો સિદ્ધોના ઉપર્યુક્ત ૧૧ પ્રકારો પૈકી ૧૧મો કર્મસિદ્ધ છે. વળી બુદ્ધ, પારગય, પરંપરાગય અને લોઅગ્ગમુવગય એમ બીજાં ચાર વિશેષણો વપરાયાં છે. 'બુદ્ધ' એટલે અન્યના ઉપદેશ વિના જીવાદિના સ્વરૂપનો બોધ પામી જેમણે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોનો ક્ષય કર્યો છે તેઓ અત્ર અભિપ્રેત છે.

વિશ્વના કલ્યાણાર્થે સિદ્ધો સંસારમાં કે નિર્વાણમાં સ્થિર થયા નથી અને લોકો એમનું સ્વરૂપ જાણી શકતા નથી અને ચિન્તામણિ કરતાં વિશેષ મહાન્ છે એમ માનનારાઓના મતના નિરસન માટે 'પારગયાણં' અર્થાત્ સંસારનો પાર-અન્ત પામેલા અથવા સંસારનાં પ્રયોજનોના અન્તને પામેલા એમ કહેલ છે.

એ પાર પામેલાઓને અંગે પણ યદ્વચ્છાવાદીઓ નીચે મુજબ કથન કરે છે :—

'જેમ કોઇ દરિદ્રને એકાએક રાજ્ય મળી જાય તેમ જીવ પણ આકસ્મિક સિદ્ધ થાય-તેમાં ક્રમ જોવું કંઈ નથી.'

આ મતના ખંડન માટે 'પરંપરાગયાણં' એટલે કે પરમ્પરાએ સિદ્ધ થયેલા એમ કહ્યું છે પરમ્પરાથી ગુણુસ્થાનોના ક્રમે અથવા

તો કર્મોના ક્ષયોપશયાદિ સામગ્રીના યોગે વિકાસ પામેલા એવો અથ

થય છે. પ્રથમ સમ્યક્દર્શન, પછી સમ્યક્જ્ઞાન અને ત્યાર પાદ સમ્યક્ચારિત્ર એવો ક્રમ સમજવો.

સિદ્ધાંતે ક્રેટલાક મોક્ષરૂપ નિયત સ્થાને નહિ પણ અનિયત સ્થાને રહેલા માને છે. તેઓ એમ કહે છે કે જ્યાં આત્માના સંસારનો કે અજ્ઞાનરૂપ ક્ષેત્રોનો નાશ થાય છે ત્યાં તેનું વિજ્ઞાન સ્થિર રહે છે અને ક્ષેત્રોનો સર્વથા અભાવ થવાથી આ સંસારમાં તેને કદી પણ ક્ષેત્રમાત્ર બાધા કે દુઃખ હોતાં નથી. તેમના મતના ખંડનાથે 'હોમગમનુવર્ગબાણ' અર્થાત્ લોકના અગ્ર ભાગે એટલે કે 'ધર્મિત-પ્રાગભારા' નામની સિદ્ધશક્તિની સમીપે રહેલા એમ કહ્યું છે.

(૨૪) વેવાવચ્ય — આ પણ મ. પા.માં છે.

(૨૫) ભગવાનહં — આ સંસ્કૃત અને અપભ્રંશ એમ મિશ્ર ભાષામાં છે.

(૨૬) સગ્વસ્ત્ર વિ — આ મ. પા.માં છે એમાં 'દેવસિત્ર' થી કુચ્છિદ્વિમ સુધીના શબ્દો વિલક્ષિત વિનાના છે. એ લુપ્તપદ્ધીક છે અર્થાત્ લુપ્ત છઠ્ઠી વિલક્ષિતાં છે.

(૨૭) અપ્રયારાલોચણ — આ મ. પા.માં છે.

(૨૮) અપ્રયાર-વિચારણ — આ મ. પા.માં છે. એની ખીલ માથામાં 'નાળપ્રાચારો'માં મકાર અલાક્ષણિક છે.

(૨૯) સુગુરુવંદણા — આ મ. પા.માં છે. એમાં 'મે' તોષપાત્ર છે. એનો અર્થ તૃતીય બહુવચનના રૂપ તરીકે કરાય છે.

(૩૦) જ્ઞાત લાખ — આ ગુજરાતીમાં છે.

(૩૧) અરાહ પાપસ્થાન — આ સૂત્ર પણ ગુજરાતીમાં છે.

(૩૨) વંદિતુ— આ મ. પા.માં છે. પ્રથમ પદ્યવ્રત સાલગઘમ્માદ્યારક્ષમાં છૂટી વિલક્ષિત છે તે પાંચમીના અર્થમાં વપરાઈ છે. પદ્ય ૩, ૯, ૧૧, ૧૩, ૧૫ અને ૨૮માં 'મિમ'ને બદલે રમી અને પદ્ય ૩૪માં દ્વલને બદલે દ્વસા પ્રયોગ છે તે જ-દને આભારી છે.

પાંચમા પદ્યમાં ઘણામોગે, ઘમિમોગે અને નિમોગેમાં સપ્તમીને પ્રયોગ તૃતીયાના અર્થમાં કરાયો છે. પદ્ધિક્રમે સાથે દ્વિતીયાનો પ્રયોગ છે તે પાંચમીનો ભેદ છે.

'અણુવ્રત' શબ્દના માનવિજ્ઞયકૃત ધર્મસંગ્રહ [સ્થો. ૨૪]ની સ્વોપદ્ય ટીકામાં નીચે મુજબ ત્રણ અર્થો દર્શાવાયા છે :—

(૧) પાંચે અણુવ્રતો મુનિઓનાં પાંચે મહાવ્રતોની અપેક્ષાએ નાનાં છે. એથી એને 'અણુવ્રતો' કહે છે.

(૨) સાધુઓના કરતાં ગૃહસ્થો ઉતરતે ગુણસ્થાનકે છે એથી એ ગુણસ્થાનકે રહેલા ગૃહસ્થોનાં વ્રતોને 'અણુવ્રતો' કહ્યાં છે.

(૩) અણુવ્રત માટે બે સંસ્કૃત શબ્દો છે : (૧) અનુવ્રત અને (૨) અણુવ્રત. 'અનુ' એટલે પશ્ચાત્-પછી ગુરુ ગૃહસ્થને સૌથી પહેલાં મહાવ્રતોનો ઉપદેશ આપે છે અને એ મહાવ્રતોના સ્વીકારવામાં જે અસમર્થ હોય એને પછી સ્થૂલ વ્રતોનો ઉપદેશ આપે છે. આમ મહાવ્રતોના ઉપદેશ પછી અણુવ્રતોનો ઉપદેશ કરાય છે તેથી એને અનુવ્રત (પા. અણુવ્રવ) કહે છે.

'ગુણુવ્રત' એ સાન્વર્થ શબ્દ છે કેમકે એનું સેવન અણુવ્રતધારીને ગુણુધારી-લાભકારક છે. એ અણુવ્રત દ્વારા સધાતી આત્મોન્નતિમાં સહાયક છે. આ સંબંધમાં હું 'દિક્ષપરિમાણુ' નામના પ્રથમ ગુણુવ્રતનું ઉદાહરણ આપું છું. એ વ્રત લેવાથી તેમાં નક્કી કરેલી દિશાઓની

૧. આવો પ્રયોગ અજિય. (ગા. ૨૯ અને ૩૦)માં પણ છે.

બહાર રહેલી તમામ જીવોની હિંસાથી બચાય છે, અસત્ય વચન મર્યાદિત બને છે, પરિભાષ્ય કરેલી દિશાઓની બહારના અદત્તાદાન માટે તેમ જ પરદારાગમન માટે અવકાશ રહેતો નથી. વિશેષમાં પરિગ્રહોના ઉપર પણ કાંપ મૂકાય છે. આમ પ્રથમ ગુણવ્રત પાંચે અણુવ્રતોના પાલનમાં ઉપયોગી નીવડે છે.

શિક્ષાવ્રતનો અર્થ વારંવાર અભ્યાસ કરવો તે છે.

ગાથા ૩૯, ૪૧ અને ૪૩માં નિમ્નલિખિત પરિવર્તનો કરાય તે ઓઝો માટે એ ગાથાઓ સર્વથા સુસંગત બને :-

‘ આલોઅ’તો’ને બદલે ‘ આલોઅંતા’, ‘ નિદં’તો’ને બદલે ‘ નિદંતા ’, ‘ સુસાવઓ’ને બદલે ‘ સુસાવઆ ’, ‘ સાવઓ જઘ વિ ‘ બહુરઓ’ને બદલે ‘ સાવિઆ જઘ વિ બહુરઆ ’ તેમ જ ‘ અબ્જુદ્ધિઓ’ને બદલે ‘ અબ્જુદ્ધિઆ’, ‘ વિરઓને સ્થાને ‘ વિરઆ ’ અને ‘ પડિઝ્ઠો’ને બદલે ‘ પડિઝ્ઠંતા ’.

આ પરિવર્તનો વ્યાકરણ કે છન્દની અપેક્ષાએ પણ બાધક નથી તે આ પરિવર્તનો કરાય તે કેમ તે ગીતાર્થો વિચારે.

વંદિતુ આવકને હૃદેશીને રચાયું છે, એ આવિકાને અંજે સર્વથા મટી શકે તેમ નથી, જો કે એનો મોટો ભાગ એને માટે પણ અનુકૂળ છે. એની ગા. ૧૫-૧૬ તે આવિકા માટે જરાયે કામ લાગે તેમ નથી. ગા. ૩૯, ૪૧ અને ૪૩માં અંશતઃ પરિવર્તન કરાય તે તે ચાલે. આ પરિરિશ્તિને લક્ષમાં લઇને પરિવર્તનો કોઇએ કર્યા જણાતાં નથી

(૩૩) અબ્જુદ્ધિઓ—આ સૂત્ર પણ મ. પા. માં છે.

‘ અબ્જુદ્ધિઓ’માં ‘ અબ્જુદ્ધિઓ ’ શબ્દ ઓઝો માટે યોગ્ય નથી એટલે ઓઝો એને બદલે ‘ અબ્જુદ્ધિઆ ’ બોલે તે

ક્રમ અને જે બોલતી હોય તે બોલે તો કંઈ વાંધા ખરો ? હોય તો શા તે સકારણ જણાવવા સુદ મહાતુલાવોને મારી સાદર વિદ્યમિ છે.

આ સૂત્ર સમાજનો તાદૃશ આદર્શ ચિતાર રજૂ કરે છે.

(૩૪) આચરિય-ઉવજ્જાએ—આ સૂત્ર મ. પા.માં છે.

(૩૫) સુઅદેવયાથુષ—આ સૂત્ર પણ મ. પા.માં છે.

(૩૬) પિતદેવયાથુષ—આ સૂત્ર પણ મ. પા.માં છે.

(૩૭) શ્રુતદેવતારસ્તુતિ—‘કમલદલ’થી શરૂ થતી આ સ્તુતિ સંસ્કૃતમાં છે.

(૩૮) નમોઽસ્તુ—આ સ્તુતિ સંસ્કૃતમાં છે.

(૩૯) વિશાલલોચન—આ સ્તુતિ સંસ્કૃતમાં છે.

(૪૦) અપૂઠાષ્ઠજેસુ—આ મ. પા.માં છે.

(૪૧) વરકનક—આ સ્તુતિ સંસ્કૃતમાં છે.

(૪૨) લઘુશાન્તિ—આ પણ સંસ્કૃતમાં છે.

(૪૩) ચૈક્રક્રમય—આ અપભ્રંશમાં રચાયેલી સ્તુતિ છે પ્રથમ પદ્યમત લલ્લૂર અને ‘મુચ્ચુમૂર’ એ અનુક્રમે તુડ્ અને મહ્ વ્યાપ્તના આદેશરૂપ છે. તેનો અર્થ ઉપયોગ કરાયો છે.

(૪૪) ભરહેસર-બાહુબલિ—આ સજ્જાય મ. પા.માં છે.

(૪૫) મન્નહ જિણ્યાણું—આ પણ મ. પા.માં છે.

(૪૬) સકલતીર્થવંદના—આ ગુજરાતીમાં છે.

(૪૭) અદ્વાપચ્યક્ષ્ણાણુ—આ મ. પા.માં છે. આમાં ૧૨ સૂત્રો છે.

છેલ્લું દેશાવકાશિકને અંગેનું છે. એનો પ્રતિક્રમણનાં સૂત્રો સાથે શા સંબંધ

૧. સરખાવો. અજિયં (ગા. ૧૪) ગત મૂરજ. અહીં મજ્જ ક્ષાત્રોને મૂર આદેશ થયેલો છે. ‘મૂરજ’ શબ્દ પકિપ્પયસુતમાં પણ છે.

છે? એચાસણ, બિયાસણ, અને એકલઠાણને લગતાં સૂત્રેમાં પાંચ આગારો (આકારો) તો સાધુને મારે છે. છતાં શ્રાવકના પ્રત્યાખ્યાનમાં પણ એ બોલાય છે અને તેનું કારણ પાઠનો ભંગ ન કરવો એમ દર્શાવાય છે. પરચકૂખાણનાં સૂત્રેમાં 'અત્થ' પછી તૃતીયામાના શબ્દોનો અર્થ કરતી વેળા એ શબ્દો પંચમી વિભક્તિનાં સમજવાના છે.

ચાર પ્રત્યાખ્યાનોનો પ્રારંભ 'ઉગ્ગએ સૂરે'થી અને ત્રણનો 'સૂરે ઉગ્ગએ'થી કરાયો છે. આમ આ ફેરફારનું કારણ મેં પૂ. ૩૦માં નોંધ્યું છે, આ સંબંધમાં 'લાખ્યત્રયમ્' (પૂ. ૨૪૭)માં નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખ છે, જે કે એ અંગે પણ કોઈ પ્રાચીન આધાર જણાવાયે નથી :—

“જે બે ઉચ્ચારવિધિમાં 'ઉગ્ગએ સૂરે' પાઠ આવે છે તે પરચકૂખાણો સૂર્યોદય પહેલાં ધારવાથી - કરવાથી જ શુદ્ધ ગણાય અને જેમાં 'સૂરે ઉગ્ગએ' પાઠ આવે છે તે પરચકૂખાણો સૂર્યોદય થયા બાદ પણ ધારી - કરી શકાય છે એ પ્રમાણે 'ઉગ્ગએ સૂરે' અને 'સૂરે ઉગ્ગએ' એ બંને પાઠમાં 'સૂર્યોદયથી પ્રારંભીને' એ અર્થ જે કે સરખો છે તો પણ ક્રિયાવિધિનો તકાવત હોવાથી એ બંને પાઠનો ભેદ સાર્થક (કારણવાળો) છે.”

(૪૮) સ્નાતસ્થા— આ સ્તુતિ સંસ્કૃતમાં છે.

(૪૯) ભુ(ભ)વનદેવતા-સ્તુતિ— આની ઉત્થાનિકા પાઠ્યમાં છે બાકી સ્તુતિ તો સંસ્કૃતમાં છે.

(૫૦) ક્ષેત્રદેવતાસ્તુતિ— આ સ્તુતિ સંસ્કૃતમાં છે. બ્યારે એની ઉત્થાનિકા પાઠ્યમાં છે.

(૫૧) સકલાહત— આ ચૈત્યવ-દન સંસ્કૃતમાં છે. પ્રક્ષિપ્ત ગણાતું એનું ૩૦મું પદ દ્વિતીયાર્થે પઢીના પ્રયોગનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.

આ ચૈત્યવ-દનના આઠ પવના ઉતરાયમાં 'મૂર્મુવઃસ્વસ્ર' પ્રારંભમાં છે તે યજુર્વેદ્યત ગાયત્રીનું સ્મરણ કરાવે છે.

(૫૨) અગ્નિયસન્તિથય— આ મ. પા.માં છે.

૧૩મી ગાથામાં મૂરણ શબ્દ મજ્જ ધાતુનો મૂરન આદેશ થાય છે તેને લક્ષી છે.

૧૮મી ગાથામાં 'વર'નો પર નિપાત કરી અર્થ સમજવાનો છે. એ કંઠ 'પવત્તયં'નું વિશેષણ નથી. એ તો તિત્થનું છે.

'તિત્થવરપ્રવત્તયં'નો અર્થ ઉત્તમ તીર્થના પ્રવર્તક છે.

'પ્રકર'ના અર્થમાં પહ્કર શબ્દ ૨૨મી ગાથામાં વપરાયો છે. ૨૨મી ગાથામાં હુલિયં અને ૨૭મીમાં હુહન અને ચિલ્લમ એ શબ્દો 'દેશ્ય છે.'

ગા. ૧૨ શાન્તિનાથની ચક્રવર્તી તરીકેની ઋદ્ધિ સૂચવે છે. એમને મળેલી નવ નિધિ કુબેરના નવ ભંડારોનું સ્મરણ કરાવે છે.

(૫૩) ધૃહુમ્હાન્તિ— આના લગભગ અન્તમાં એક પણ પાદ્યમાં છે, જ્યારે બાકીનો તમામ ભાગ સંસ્કૃતમાં છે.

(૫૪) પાક્ષિક અતિયાર— આ મોટે ભાગે ગુજરાતીમાં છે, કેમકે અતિયાર વિચારવાની ગાથાઓ, વન્દિતુસૂત્રની કેરલીક ગાથાઓના પ્રતીક તેમ જ લગભગ અન્તમાં 'નાણાઈ'થી શરૂ થતી ગાથા એટલો જ ભાગ મ. પા.માં છે.

શ્રાવિકાને લક્ષીને શ્રાવિકાતિયાર અને શ્રાવિકાલોચના રચાઈ છે. એ પૈકી પહેલી કૃતિની હાથપોથી અહીંના ટાઉન હોલમાં છે અને એનો પરિચય પ્રો. વેલણકરે નિમ્નલિખિત વર્ણનાત્મક સૂચીપત્રમાં આપ્યો છે :—

‘A Descriptive Catalogue of Mss. in the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society.’

આ સૂચીપત્ર મારી સામે નથી એટલે શ્રાવિકાચાર વિષે વિશેષ કહી શકતો નથી. તેમ છતાં એ કૃતિ પહેલી તકે પ્રકાશિત થવી ઘટે એટલું હું સૂચવું છું.

ખીજી કૃતિમાં ‘આલોચનાનું નિરૂપણ હશે. એની હાથપોથી સુરતના ‘જૈન આનંદ પુસ્તકાલય’માં છે. એના પ્રકાશન માટે યોગ્ય પ્રયત્ન સત્વર કરાવો ઘટે.

બંને કૃતિઓ પૈકી એકે ગુજરાતીમાં તો નહિ હશે.

પાક્ષિક અતિચાર ગુજરાતીમાં છે. એમાં ચતુર્થ જ્ઞાત અંગે જે અતિચારો દર્શાવ્યા છે તે સર્વથા શ્રાવિકાને અંગે ધટી શકે તેમ નથી. એથી રત્ન. કુંવરજી આજીજીએ ‘શ્રાવિકના પાક્ષિક-અતિચાર અર્થ-વિવેચન યુક્ત નામનું નાનકડું પુસ્તક ગુજરાતીમાં તૈયાર કર્યું’ હતું. અને એ ‘જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા’ તરફથી વિ. સં. ૧૯૯૧માં પ્રસિદ્ધ કરાયું હતું. એનાં પૃ. ૪૩-૪૪માં શ્રાવિકાને યોગ્ય ચતુર્થ જ્ઞાતિચાર છે. એ પૂર્વે આવો પ્રયાસ કોઇએ કર્યાનું જાણવામાં નથી. એ ઉપરથી આ ખાખત માટે ઘટવું કરવું જોઇએ, કેમકે મારા નમ્ર મત પ્રમાણે એમાં કેટલાંક પરિવર્તનો કરાવાં જોઇએ.

પ્રાક્ષિક અતિચારમાં કેટલાક શબ્દો અપ્રચલિત જેવા પણ વપરાયા છે. નિમ્નલિખિત શબ્દો વિશેષ નોંધપાત્ર છે :-

૧ આ શબ્દ ‘આલોચ્’ (પા. આલોચ) ઉપરથી બનેલો છે. ‘આલોચ્’ ધાતુનાં રૂપો વંદિષુ (ગ્રા. ૩૯, ૪૦ અને ૫૦, માં છે અને ‘આલોચ્ય’ શબ્દ ગા. ૪૨માં છે. એથી મેં આને લક્ષ્મી કૃતિનો અહીં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

(૧) કાળે (પા. કળ્જવ), (૨) દુગંછા (સં. જુથુપ્સા),
 (૩) નિવેદિયાં (નૈવેદ્ય) (૪) ડગલ, (૪) માતરું, (૫) ગોગો,
 (૬) વાલીનાહ, (૭) જીરાહલ, (૮) દરવેશ, (૯) ઝીલણ્યાહટ્ટી,
 (૧૦) વ્રતઅગ્યારસી, (૧૧) વ્રતોલા, (૧૨) ખજૂરા (કાનખજૂરા),
 (૧૩) સંખારો, (૧૪) મોસો, (૧૫) વહોરી, (૧૬) કરહો
 (વટાવ), (૧૭) પાસંગ (૧૮) ધરધરણ્યાં, (નાતરાં)
 (૧૯) ઝોળા, (૨૦) જાંબી (૨૧) વાધરડા, (૨૨) શીરાવ્યા,
 (૨૩) લિહાલા, (૨૪) દલીદો, (૨૫) સાલહી (૨૬) ઝીલણ્ય,
 (૨૭) સંભોડા, (૨૮) આહટ્ટ-દોહાટ્ટ અને (૨૯) સ્થંડિલ.

આ ૨૯ શબ્દો પ્ર. ટી. (ભા. ૩)માં અનુક્રમે પૃ. ૬૫૨થી
 ૬૬૪માં વપરાયા છે.

આ સૂત્રમાં નીચે મુજબની ચાર કૃતિઓનાં નામો છે :-

દશવૈકલિક, સ્થવિરાવલી, પડિક્રમણ્ય અને ઉપદેશમાલા.

આને લગતી કંડિકાનો પ્રારંભિક અંશ તો સાધુઓને અંગેનો
 છે તો એ અહીં કેમ ?

અદ્યપરિચિત ૧ શબ્દો અને એના અર્થો

એ અર્થો પ્ર. ટી. ભા. ૩ના આધારે મેં આપ્યા છે. જે
 વિચારણીય જણાયા છે તે મેં પ્રત્યર્થપૂર્વક સૂચવ્યા છે.

૧ આ શબ્દો પૈકી જે અનુસ્વારથી અંકિત છે તેમાં યથાસંભવ
 મેં ઙ્, ઙ્, ણ્, ન્ અને મ્ પૈકી જે અનુનાસિક જોધએ તે છે એમ
 માની લખને એ શબ્દો ગોઠવ્યા છે.

૧ અંગીઠા=સગડી, લાઠા કે ચૂલા
અંગોલળ) દે. અંગોલલ
સામાન્ય સ્તાન

૨ અન્નપડવે = આશ્વિન શુક્લ
પ્રતિપદા (એકમ)

૩ અણુપડલેહે=પ્રતિલેખન-નિરીક્ષણ
કર્તા વિના.

અણો(ણુ)જ્ઞાય=અનધ્યાય

અઘોતી=ઘોતિયાં વિના (?)

અનુપભુંહણા = ઉપભુંહણાનો

અર્થાત્ પુષ્ટિનો અલાવ

અનેરું રે) (સં. અન્યતર=અન્ય

અસદહણા=અશ્રદ્ધા

અસૂઝવું=અપે નહિ તેવું.

અસૂર(રું) (સં. ઉત્સર્ય=સાંજ, પા.

ઉસૂર, મ. ઉશીર) = મોડું

અહવા દસમી=અથવા (૪અધવા)
દશમી (?)

આગર=આકર, સમૂહ

આતંક=સન્તાપ (?), લથ

આલજ્યા=સ્પર્શ્યાં

આંબલ ઝોર=મોટાં ઝોર

આલી=લીલી

આલોચ=આલોચના, વિચારણા

આવસ્સહિ (સં. આવસ્થકી)

આવસ્થક અર્થાત્ અવસ્થ કરવા

લાયક બીજી ક્રિયાઓ માટે

પૌષ્ઠશાળામાંથી બહાર જવું.

વિશેષ માટે જુઓ પૃ ૭૯

આસપાલ=આશાપાલ, દિક્ષપાલ

આહટ્ટદોહટ્ટ=આર્ત રૌદ્ર, ખરાબ,

ગમે તેવું

ઇસ્યા=એવા.

૧ સા. ગૂ. જ્ઞે.માં અંગીઠું (સં. અગ્નિસ્થાન) અને અંગિ(જે)ઠી
એમ બે શબ્દો છે. અંગીઠીના ત્રણ અર્થ અપાયા છે. પહેલો અર્થ
'શગડી (ખાસ કહીને સોનીની)' અપાયો છે.

૨ અન્ન=આન્ને=માતામહ.

૩ અણુ (સં. અન્) = નકાર અને નિષેધવાચક ઉપસર્ગ.

૪ જુઓ પ્રૃટી૦ (લા ૩, પૃ. ૧૭૭).

ઉજ્જેડી=ઉદ્ભોત, પ્રકાશ

ઉદ્દેહી=૧ઉધ.ધે)ધ

ઉપગરણુ=ઉપકરણુ, સામગ્રી

ઉભરણાં=ઉતાર, ભુતપ્રેતની માઠી

અસર દૂર કાઢવા માટે માથાથી

ઉતારેલું હોય તે

ઉખી=ધઉં, ખાજરી, જવ વગેરે

અનાજનાં શેકેલાં કુંડા-કુંડી

ઉવેખ્યો=ઉપેક્ષા કરી. મૂળ ધાતુ

‘ઉવેખવું’ છે.

છીસાસ - ઉચ્છવાસ-નિઃશ્વાસ =

શ્વાસ

એવંકર - એ પ્રમાણે

ઓશીસ=ઓ(સી)કુંસં. ઉચ્છીર્ષક

પા. ઉસીસ, મ. ઉશિશી, ઉશી)

સતી વેળા માથા નીચે મૂકવાનું ટેલુ

ઓશીસે = ઓશિકા ઉપર

ઓળા = ચણાના શેકેલા પોપટા

૨ઓળિયું = (૧) લખેલા કાગળનું

ટીપણું, (૨) લીટીઓ દોરવાની પટ્ટી

કચૂરો = ઝેરકચૂરો

કડકડા = ટ્યાકા

કડકડા મોઝા = તિરસ્કારથી

ટ્યાકા ફેઝા

કન્હે = કને, પાસે

ઉકરહો = વટાવ (?)

કવલી = વાંસની સળીઓનું બના-

વાયેલું અને પોથી ઉપર વીંટવાનું

સાધન

કાળે (દેકજવ) = કચૂરો પૂંજો

કાતરો = ભિગતા અનાજના છોડને

કાતરી ખાનારું જવડું

કાલવેલા = લણવાનો સમય

૧ કિશોરમાલ મજ્જવાળાએ ‘ ઉધધનું શાસ્ત્ર ’ નામનું પુસ્તક
રચ્યાનું સ્કુરે છે.

૨ આ શબ્દના બે અર્થ સા. ગૂ. જ્ઞે.માં અપાયા છે : (૧)
જોળ વીંટાયેલો લખો કાગળ, જૂંજળું અને (૨) ટીપણું, પંચાંગ.

૩ આ શબ્દ સા. ગૂ. કે.માં નથી.

કુલ્લ = કોષ

કુતાં = ?

કુળી = કુમળી, કોમળ

કુંડ(ડા) (સંકુટ) = ખોટું

કેલ = કીડા

ખજૂરા(રો) = કાનખજૂરા (?)

ખાદી = ખાધ (?)

ખીણ = ક્ષીણ

ખેલ (?) શ્લેષ્મ) = ખળખો

ગંઠસિયું = ગંઠસી (પા. ગંઠિ-
સહિય, સં.

અન્ધિસહિત) = ગાંઠ છોડાય
નહિ ત્યાં સુધીનું પ્રયાખ્યાન

ગમ.મા) = ખાજુ

ગલો = ?

ગાંઠો = ગાંઠ

ગીગોડાં = ?

ગોગો = નાગદેવ (?)

ગૌરીત્રીજ = ચૈત્ર સુદિ ત્રીજ

ઘરઘરણું = નાતરું, ઘઘરણું

ઘાવ (સં. ઘાત ?) = માર

ઘી ધિમેલ (?) સં. ધૃતૈલી)

એક જાતનું લાલ (રંગનું)

મંકોડાની જાતનું જવડું, ઝિમેલ.

ચૂડેલ = ?

જયણા (સં. યત્ના) = ઉપયોગ,
લક્ષ્ય ?

જરાહલા = મિથ્યાત્વી દેવ(તીર્થ) —
વિશેષ (?)

જવાકુલ = જવોથી વ્યાસ

જૂઆ = જૂ

જૂજૂઆ = જુદા જુદા, લિખા
લિખ.

ઝીલણુ = તળાવ (?)

ઝીલણાછટ્ટી = શ્રાવણુ વદિ છટ્ટ,
રાંધણુ છટ્ટ (?)

ઝૂઝાર્યા = લડાવ્યા (?)

ટિમર(રુ)^૧ = એક ઝાડ

ઠપકો = ધક્કો (?)

ઠવણાયરિય = સ્થાપનાચાર્ય, જે
વસ્તુમાં આચાર્યનો સંકેત કરાય
છે તે વસ્તુ

^૨ઠવણી = સં. સ્થાપની

સ્થાપનિકા, એક જાતની ઘોડી (?)

૧ આ 'અરખી' શબ્દ છે.

૨ સા. ગૂ. જો.માં ઠવણી = ઠમણી = વાંચતી વખતે પુસ્તક
મૂકવાની ઘોડી એવો અર્થ અપાયો છે તે અપ્રસ્તુત જણાય છે.

ડમલ (દે.) = અચિત્ત-નિજીવ
 માટીનાં ઢેકાં ધત્યાદિ
 તદુલય = તે બંને
 તલ્લ (ત્ત (સં. તથેતિ) = તે પ્રકારે
 તાંત = પંચાત (?)
 તાવડો = તડકો
 તેજ્ઞ (સં. તેજ્ઞસ) = અજિન
 થાપ્યાં = સ્થાપ્યાં, મૂળ ધાતુ
 ' થાપવું ' છે
 ૧ દુ)રવેશ ૨ = ફકીર
 દક્ષીદો = તલ, જોળ અને ધાણી
 ભેગાં ખાંડીને બનાવાયેલી સાની (?)
 દસ્તરી = છૂટા કાગળો રાખવા
 માટેનું પૂંકાનું સાધન.
 દાંકા (સં. દૃણ) = સીસમ
 વગેરે લાકડામાંથી બનાવાયેલો
 જૈન સાધુ સાધની દ્વારા વિવિધ
 ઉપયોગોમાં લેવાતો દંડ
 કહે છે કે કોઈ વાર સ્થાપ-

નાચાર્ય ન હોય તો નવકારમન્ત્રથી
 સ્થાપના કરી દાંકા સન્મુખ ક્રિયાઓ
 થઈ શકે છે.

'દાંકો' વિષે મેં આ. ૦ જી.
 જ્યો. ૦ (કિરણાવલી ૧, કિરણ
 ૨૨)માં કેટલીક માહિતી
 આપી છે.

દુગંજા (સં. જુગુપ્સા = ધૂણા
 ધ્રુવ આઠમી = ભાદરવા સુદિ
 આઠમ

નિર્ધ્વંસપણું = નિર્ધ્યતા

નિવેદિયાં = ૨૧વેદ, નેવિધ્ય
 નેવેધ તરીકે જિનાલયમાં મૂકેલી
 ખાવાની વસ્તુ

નિશાહ (નિશાર) = ચટણી, દાળ
 મરચાં વગેરે વાટવાનો પથ્થર
 નિસીહિ (સં. નૈષેધેકી.)
 = પાપકર્મેનો નિષેધ

૧ આ 'ફારસી' શબ્દ છે. એનો ખીજો અર્થ 'પોષક' થાય છે તે અત્ર
 અભિપ્રેત નથી. ૨ પ્ર. ૦ ટી. ૦ (પૃ ૬૭૬)માં 'દૂરવેશ' પાઠાન્તર અપાયું છે.
 ૩ નૈવેદ્ય વગેરે જે કોઈ ચીજ દેવાલયમાં મૂકી હોય તે
 'દેવદ્રવ્ય' ગણાય છે. એથી એનો ઉપયોગ પ્રસાદ તરીકે કે દેવની
 હોય માનીને શ્રાવક-શ્રાવિકાથી કરાય નહિ. આશ્ચિન્ન વગેરે દેવદેવીઓ
 સામે સુખડી વગેરે (જોળપાપડી કે જેને કચ્છમાં 'લાતર' કહે છે
 તે) ધરાવાય છે તે કેટલાક જૈનો શેષ તરીકે વાપરતા અને પ્રલાવના
 તરીકે પણ વહેંચતા દેખાય છે.

‘નિસીહિ’ શબ્દ ૧૧મા ‘પૌષધોપવાસ’ વ્રતના અતિચારો સૂચવતી વેળા ત્રણ વાર બોલવાનો છે. જિનપૂજાર્થે જનાર માટે પણ તેમ જ છે. જેમ કે જિનાલયના દરવાજામાં પેસતાં પહેલી નિસીહિ બોલવી એટલે કે ત્યારથી ઘર, વ્યવહાર ઇત્યાદિ અંગેથી સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓનો નિષેધ કરવો.

ખીજી નિસીહિ ગભારા(અભંગૂહ)માં પેસતાં બોલવી એટલે કે ત્યારથી જિનાલયની મરામત વગેરેના વિચારોનો ત્યાગ કરવો અને પ્રભુ-પૂજામાં જ ચિત્ત પેરવવું.

ત્રીજી નિસીહિ ચૈત્યવન્દનનો પ્રારંભ કરતી વેળા બોલવી એટલે અધી દ્રવ્યક્રિયાઓનો ત્યાગ કરી ભાવમગ્ન થવું. આ ત્રણ નિસીહિ માટે જેમ સ્પષ્ટીકરણ મળે છે. તેમ આવરસહિ માટે કોઈ પુસ્તકમાં હોય તો તે મારા જાણવામાં નથી.

ચૈત્યવન્દન કર્યા બાદ જિનાલયમાંથી કે પૌષધશાળામાંથી બહાર નીકળતા ત્રણ આવરસહિ ક્રમવાર બોલવાની હોય તો એના ક્રમની મને ખબર નથી. જે ત્રણે આવરસહિ એકસામટી બોલવાની હોય તો તે વાત જુદી છે.

નીલ = લીલ

નીહાર = મલોત્સર્ગ, મલનું

વિસર્જન

૨નોકારવાળી (નોકાર+વળી) =

૧ દા. ત. જુઓ પ્ર૦ ટી૦ (ભા. ૧, પૃ. ૬૬૪).

૨ આ શબ્દ અશુદ્ધ છે, જે કે એ પ્રચલિત જણાય છે. સ્વા. ગ. જો.માં આ અંગે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે :—

“ નોકાર વળી સ્ત્રી૦ [+ આવલિ] = નોકાર કરવાની માણ ”.

‘ નોકારવળી ’ તેમ જ એનો અર્થ પણ અશુદ્ધ જણાય છે ‘ વળી ’ નો અર્થ ‘ આવલિ ’ કરાયો છે તે શું સમુચિત છે ? ‘ વળી ’ થી શું સમજવું તે જાણવામાં નથી. ‘ વળી ’ માટે પણ તેમ જ છે.

નવકારવાળી. એ ૧૦૮ મણુકાની અને | કે બધાં પદો મનમાં બોલી મણુકા
ક્રમેક મણુકે નવકારતું એકેકે પદ | ફેરવતા જવાનું સાધન છે.

આ સંબંધમાં કૃતલીક માહિતી મેં આ. જી. જ્યો. (કિરણુવણી
૧, ૧૫)માં આપી છે. એથી અહીં તો એ ઉમેરીશ કે ઉપર જે
મણુકા ફેરવવા માટે બે પ્રકારો મેં દર્શાવ્યા છે. તેમાં પહેલા પ્રકારે
નવકારવાળીનો ઉપયોગ કરાય ત્યારે એ છૂટી નવકારવાળી ગણી' એમ
કહેવાય છે અને બીજા પ્રકારે ઉપયોગ કરાય ત્યારે તે બાંધી નવકારવાળી
ગણી' એમ કહેવાય છે.^૧

પાઠવણુ = પ્રસ્થાન માટે મોકલ-
વાની વસ્તુ

પાદર (સં. પદ્ર) = ભાગોળ
આગળનું મેદાન

નોલીનવમી = નકુલાનવમી, નોળી
નોમ, શ્રાવણુ સુદિ નોમ

પચ્ચક્ષ્માણુ = પ્રત્યાખ્યાન

પડિવજ્યું = સ્વીકાર્યું, મૂળ ધાતું
' પડિવજ્યું' છે.

પાખે = પાખી = પખે=સિવાય.

પડિસ્ક્રમણુ = પ્રતિક્રમણુ

પઢવું = ભણવું (?)

પઢીયું = ભણ્યું (?) મૂળ ધાતું
' પઢવું' છે

પ'પોટા = ?

પરઠવ્યું = નિર્જીવ સ્થળે ત્યાગ

કર્યો. મૂળ ધાતું 'પરઠવ્યું' છે.

પલેખ = ?

પાસં(શં)ગ = ત્રાજવાનો ધડો
કરવા માટે એક તરફ મૂકાતું

વજન

પિંડ = ?

પિંડાણુ. = ?

પીચુ = ?

પુઢવી = પૃથ્વી

પીલુ = ?

પોસહ = શ્રાવક-શ્રાવિકાનું એક
વ્રત

પોસહશાલા = પૌષધશાલા

પૈશુન્યપણું = ચાડીચૂગલી

પ્રનાપરાધ = ઝોછી સમજ

પ્રમાદાચરણુ = પ્રમાદપૂર્વકનું વર્તન

૧ આવી માહિતી પહેલી કિરણુવણીમાં મેં પહેલા કોંસમાં
સચવેલાં કિરણોમાં ચરવળો (૨), ધૂપદાની (ધૂપદાન, ધૂપધારણું, અને ધૂપિયું)
(૪), સાંપડો (૧૩) અને દાંડો (૨૩) એ શબ્દો અંગે પણ આપી છે.

પ્રસિદ્ધ = સિદ્ધ તરીકે ઓળખાતો

ભેલસંભેલ = ?

ભરડો(ડા) = ભરટક

ભેંસા = ભેંસ

મન્હર = માત્સર્ય, ખીખનું સુખ

દેખી બળવું તે, ઈર્ષ્યા

મત (અમત્ર, માત્ર) = ભાજન

મહોર = આંખા વગેરેનો મોર
(સં. મુકુલ, પા. મહિલ)

માતરું = પેસાબનું પાત્ર વિશેષ માટે

જુઓ પૃ.

ખાહિરસાં = બહારનાં

ખાદર = સ્થૂળ

ફેડી = અટકાવ્યા મૂળ ધાતું
'ફેડવું' છે

ભોગ = ઠાકોરજીને પ્રસાદ ધરવો તે

માંજ્યો = બૂસ્યો. મૂળ ધાતુ
'માંજવું' છે

માઠી પૂનમ = માધ (માહ)

માસની પૂર્ણિમા

મુખકોશ = નાક અને મોઢું
ઠાંકવાનું કપડું

આ 'મુખકોશ' શબ્દ વૈયાકરણ્ય વિનયવિજયગણિએ ઉ. વિ. સં. ૧૭૭૮માં શરૂ કરેલા અને યશોવિજયગણિએ પૂર્ણ કરેલા 'શ્રીપાલ રાજનો રાસ'ના ખંડ ૨ની ઠાલ ૬ પછીના આઠમા - અન્તિમ દોહરામાં વપરાયો છે. પ્રસ્તુત પંક્તિ 'મુખ બાંધી મુખકોશ' છે.

'મુખકોશ' શબ્દ આનન્દવિમલસૂરિના સન્તાનીય અને જ્યવિમલના શિષ્ય-પ્રીતિવિમલે જે 'મૃગાંકકુમાર-પદ્માવતી-ચોપદ વિ. સં. ૧૬૪૯માં રચી છે. એમાં એમણે પૂજવિધિગણિત રસુવિધિનાથ-જિન-સ્તવનની ઉપાન્ત્ય-૧૨મી ક્રમીમાં વાપર્યો છે. આ પૂર્વે 'મુખકોશ' શબ્દ શ્રાવકપ્રતાદિ અતિચારમાં હશે.

જિનપ્રતિમાને મોઢામાંની દુર્ગન્ધ કે નાકમાંથી નીકળતા શ્વાસ ન લાજે એ કારણસર મોઢાને અને નોકને પિછોડીના છેડાથી અથવા તેા રૂમાલથી ઢાંકવું જોઈએ. મુખકોશ બાંધવાનું આ કારણ મારી મન્દ મતિ અનુસાર મેં સૂચવ્યું છે.

૧ આ શબ્દ સા. ગૂ. જો.માં નથી.

૨ આ સ્તવન વિધિસંગ્રહ (પ્રારંભના પૃ. ૩૧)માં છપાયું છે.

મુખરપણું = વાચાળતા, બહુ-

બોલવાપણું

મોસો (? સં. મૂવા) કીધો =

ઝાળવી.

યાગ = યજ્ઞ

રાંગણુ = ?

લહકે-ત્રહકે = ?

લહુડાં = નાનાં, લઘુ

૧લિહાલા = કોલસા (?)

લોચ=માથા વગેરેના વાળ પોતાને

હાથે ડૂંપી નાખવા તે

૧વચ્છ ખારસી = આસો વદિ

ખારસર

વરાંરયો = ઠગ્યો (?)

વહી = કેરી ચોપડી, કારો કાગળ

વસતિ = ઉપાશ્રયની ચારે બાજુ

સો સો ડગલા પૂરતું સ્થાન

વહોરયું = ભિક્ષા મહણ્ય કરવી તે

વાહિ = વાયુ

વાધરડાં = તદ્દન કુમળાં ચીસડાં

વહોરી = ખરીદી (?)

વાલીનાહ=આ નામનો ક્ષેત્રપાલ

વાસકુંપી = 'વાસક્ષેપ' રાખવાનું

સાધન

૧ આ શબ્દ સા. ગૂ. જો.માં નથી.

૨. આ સંબંધમાં મેં 'વાધખારસ, વચ્છખારસ કે વાગૂખારસ, ધન(તુ)તેરસ 'નામનો લેખ લખ્યો છે. આ લેખ યુ. મિત્ર તથા યુ. દર્પણના તા. ૨૩-૧૦-'૬૨ના અંકમાં છપાયો છે.

૩. આ શબ્દ અશુદ્ધ જણાય છે. 'ક્ષેપ'માં નાંખવાનો અર્થ આવી જાય છે તેનું શું ?

૪ આ શબ્દ કચારથી વપરાય છે અને એનો શો અર્થ છે તે જાણવામાં નથી.

વિગઠ=વિકૃતિ, વિકારજનક દ્રવ્ય

વિછોલાં = ?

વિષ્ણુ = નાશ પામ્યા

વિતકર્થો = ખોટા તક કર્યો

વિષધઓ=વિષયક, અંગેનું, સંબંધી

(વટ = (૧) કામુક, લંપટ,

(૨) યાર; (૩) વેશ્યાનો

અનુચર; (૪) નાટકમાં નાયક

નાયિકાનો વિદૂષક જેવો સાથી.

આ પ્રમાણે સા. ગૂ. જો. માં

‘વિટ’ના ચાર અર્થો અપાયા છે

એ પૈકી અત્ર કયો પ્રસ્તુત છે

તે જાણવું બાકી રહે છે.

વીજ = વીજળી

વેયાવચ્ચ = સેવા

વ્રત અગ્યારસી = એક વિશિષ્ટ

તિથિ.એ કઈ તેની ખબર નથી

વ્રત = વ્રજેલાં નાનાં મોટાં વ્રતો

૧શીરાબ્યા = શિરામણી-સારવનો

નાસ્તો કર્યો.

૨લેખમ = બળખો

૨સંખારો=પાણી ગળતાં ગળણ્યામાં

રહેલો કચરો. આ અર્થ સા.

ગૂ. જો. માં છે પણ તે સમુચિત

નથી.

સઘટ્ટી = ?

સંધારો = સંસ્તરક ગિછાનું

સંધરવું = શ્રેયક કરવી

સજ્જાષ = સ્વાધ્યાય

સંલેડા = કબ્રિયાકંકામ

સરવલાં = એક જાતના જન્તુએક

સસ્થાં = સડેલાં

સંખત્ર = ભાતું

સંપ્રકયા = કૂંકીને સળગાવ્યા

સવિહુ = સર્વેપણુ

સવેરો = વહેલો

સાલહી = વનનો પોપટ, મેના

સાવઘ = પાપ સહિત, દુષ્ટ

સાહતાં = પકડતાં

૧. શ્રી. રા. સ્વ.ના ખંડ રની ઠા. ૬ પછીના ત્રીજા દોહરામાં ‘સીરામણુ’ શબ્દ છે.

૨. વંદિતુ (ગા. ૭)ની રત્નશેખરસરિકૃત અર્થદીપિકા (પત્ર ૩૭)માં ‘સંખારો’ શબ્દ છે. પાણી જે ગળણ્યાથી ગળાય તે ગળણ્યાના ઉપલા ભાગમાં બાજુએ એક જાતનું પાણી રેડી અન્વત્ર એ જ જાતનું પાણી હોય તેમાં એ પાણી રેડવું તેને ‘સંખારો સાચબ્યો’ એમ કહે છે. સંખારોને મારવાડમાં ‘જાણુ’ કહે છે.

૩. આ શબ્દ સા. ગૂ. જો.માં નથી.

સાહમિવચ્છલ્લ=સાધમિકવાતસથ્ય

સુહૃદ્ધ = સ્વાપ્ન (?)

સૂઠ = સોય (?)

સ્થાંડિલ = નિજીવ જગ્યા

હારિયકાય = ક્ષીણીતરી

હાંસું = હાંસી, મશ્કરી

હુકું (સં.) = બેટું

હેક = હેકે, નીચે

(૫૫) સંતિકર. આ મ. પા. માં. છે.

નિષ્કર્ષ— આ ઉપરથી જણાશે કે શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો એકંદરે ત્રણ ભાષામાં રચાયાં છે : (૧) પાઠ્ય, (૨) સંસ્કૃત અને (૩) ગુજરાતી.

પાઠ્ય ભાષાના અ. મા. પ્રકારને બાદ કરતાં એના બે પ્રકારો જોવાય છે : મ. પા. અને અપભ્રંશ. સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ભાષા વેકી એકેનો ચાલુ પ્રકાર સિવાય અન્ય કોઈ પ્રકાર નથી. કોઈ કોઈ સૂત્ર એકના કરતાં વધારે ભાષામાં છે.

(૧) મ. પા. સૂત્રોના ક્રમાંકો : ૧-૩, ૫-૯, ૧૧-૧૫, ૧૭, ૧૯-૨૪, ૨૬-૨૯, ૩૨-૩૬, ૪૦, ૪૪-૪૫, ૪૭, ૫૨ અને ૫૫ (કોઈ કોઈ સંસ્કૃત શબ્દ).

(૨) અપભ્રંશ સૂત્રોના ક્રમાંકો : ૧૧, ૪૩.

(૩) સંસ્કૃત સૂત્રોના ક્રમાંકો : ૧૬, ૨૧, ૩૭-૩૯, ૪૧-૪૨, ૪૮-૫૧, ૫૩.

(૪) સમસંસ્કૃત સૂત્રોના ક્રમાંક : ૨૧.

(૫) દ્વિભાષિક (મ. પા. અને સંસ્કૃત) સૂત્રોના ક્રમાંકો : ૧૮, ૨૫ (મોટા ભાગ સંસ્કૃત).

(૬) ગુજરાતી સૂત્રોના ક્રમાંકો : ૪, ૩૦-૩૧, ૪૬.

(૭) દ્વિભાષિક (મ. પા. અને ગુજરાતી) સૂત્રોનાં ક્રમાંકો : ૧૦, ૫૪ (મોટા ભાગ ગુજરાતી).

—અર્પણ (વ. ૧, અં. ૯)

તપા-શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો :

અક્ષરમેળ અને ભાષામેળ છન્દો

તપાગૃહીય શ્રાવકોનાં સૂત્રોની સંખ્યા પરની ગણાય છે અને એ અમુક-ક્રમે છપાવાયાં છે. એ સૂત્રો ત્રણ પ્રકારનાં છે : (૧) ગદ્યાત્મક, (૨) પદ્યાત્મક, અને (૩) ઉલયાત્મક. આ લેખમાં અન્તિમ બે પ્રકારનાં સૂત્રો અભિપ્રેત છે. એનાં નામો અને એમાં વપરાયેલા છન્દ કે છન્દોનાં નામો હું ક્રમશઃ દર્શાવું તે પૂર્વે 'છન્દ' વિષે કેટલુંક કહું છું.

છન્દ—સા. ગૂ. જ્ઞે.માં આ ગુજરાતી શબ્દ સંસ્કૃત શબ્દ 'છન્દસ' કે જે આગળ જતાં ગુજરાતી ભાષામાં પરિવર્તનપૂર્વક વપરાય છે તે છે. એના નીચે મુજબ ત્રણ અર્થો સા. ગૂ. જ્ઞે.માં આપાયા છે :-

- (૧) અક્ષર કે માત્રાના મેળ-નિયમથી બનેલી કવિતા, વૃત
- (૨) લત; વ્યસન.
- (૩) અમુક જાતની ચૂડીઓ.^૧

પ્રથમ અર્થ અત્ર પ્રસ્તુત છે. એને અંગે પુષ્કળ કૃતિઓ રચાઇ છે.

૧. આ સ્ત્રીઓનું એક પ્રકારનું આભૂષણ છે.

મેં શોભન(મુનિ)કૃત 'સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા' (શ્લો. ૭૧)ના સ્પષ્ટીકરણમાં તેમ જ મૈરુનિબ્યગણિકૃત ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દસ્તુતિ (શ્લો. ૧)ને અંગેની પદ્યમીમાંસા (પ. ૩-૪)માં છન્દને અંગે અપપૂરતી માહિતી આપી છે.

છન્દના વૃત્ત અને જાતિ એવા બે પ્રકારો છે. વૃત્તનું બંધારણ અક્ષરોની-વર્ણોની સંખ્યાના કે અક્ષરોના ગુણધૃત્વના નિયમ ઉપર છે. આને લક્ષને આને 'અક્ષરમેળ છન્દ' કહે છે. જાતિનું બંધારણ માત્રાના મેળ ઉપર છે. આથી આને 'માત્રામેળ છન્દ' કહે છે. વૃત્તમાં અમુક અન્તરે વિશ્રામ કરી શકાય છે. એ વિશ્રામને 'યતિ' કહે છે. જાતિમાં અમુક માત્રા પછી તાલ આવે છે એટલે ખોલતી વેળા ભાર મૂકાય છે. જ્યાં તાલ આવે છે સ્વાં તાલી આપી શકાય છે.

સામાન્ય રીતે વૃત્તમાં ચાર ચરણો-પદો હોય છે. 'ગાયત્રી' નામના વૈદિક છન્દમાં ત્રણ ચરણ છે. 'વસ્તુ' વૃત્તમાં-છન્દમાં પાંચ ચરણો છે. છંપય-છંપો (૫૮૫૬) એ છન્દમાં છ પદ-ચરણ છે. એમાં તેમ જ ગાયત્રીમાં તે કોઈ પણ સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક કે શ્રાવિકાનું એક પણ પ્રતિક્રમણસૂત્ર રચાયું નથી. આ વાત મંદિરમાર્ગી શ્વેતાંબરો માટે તે જરૂર કહી શકાય તેમ છે. ધર્માખરાં સૂત્રો ચાર ચરણના છન્દમાં છે જ્યારે જગચિન્તામણિનાં પદ્ય ૨-૩ 'વસ્તુ' છન્દમાં હોઈ પાંચ ચરણનાં છે. 'ચિન્તામણિ' મન્ત્ર ત્રણ ચરણમાં છે.

(૧) નવકાર—આ ગદ્ય-પદ્યાત્મક સૂત્રમાં પહેલાં પાંચ પદો ગાઠા (ગાથા)ની ઢાળે ગાઈ શકાય છે એટલે કોઈ એને 'છન્દ' ગણવા પ્રેરાય તે ના નહિ. એ સૂત્રના અન્તમાં ચૂલિકા છે. એમાં એક જ પદ છે અને એના છન્દનું નામ 'અનુષ્ટુભ્' છે એ છન્દને કોઈ 'સિલોગ'

૧. આ ધનપાલકૃત ટીકા, અજ્ઞાતકર્તૃક અવચૂરિ, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત " આગમોદય સમિતિ " તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૬માં પ્રકાશિત કરાયેલ છે.

(પ્રલોક) કહે છે. એના ચોથા ચરણમાં આઠને બદલે નવ અક્ષર છે. આમ એ પ્રચલિત અનુષ્ટુભ્માં નથી. મને એમ લાગે છે કે અનુષ્ટુભ્ છન્દનું સર્વામાન્ય અને સુનિર્ણીત લક્ષણ ઉદ્ભવ્યું તે પહેલાંની આ ચૂલિકા હશે.

(૨) પંચિદ્વિય— આ નવકારની જેમ ગદ્ય-પદ્યાત્મક નથી. એ તો સર્વાંશે પદ્યાત્મક છે. એમાં બે પદો છે. એ બંને આર્યા બાને ગાહા (ગાથા) છન્માં છે. પ્રથમ પદ 'આર્યાના એક લેહરૂપ 'ગીતિ'માં છે. આર્યામાંના ચાર ચરણોમાં અનુક્રમે ૧૨, ૧૮, ૧૨ અને ૧૫ માત્રા હોય છે તો ગીતિમાંના ચાર ચરણોમાં અનુક્રમે ૧૨, ૧૮, ૧૨ અને ૧૮ માત્રા હોય છે. આર્યાના ચરણોમાંની માત્રાઓની સંખ્યા નક્કી કરાઈ તે પૂર્વે તો એ પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ પૂરતી જ નિયત કરાઈ હતી.

(૩) લૌગરસ કિંવા ચઉવીસતથય— આ સંપૂર્ણપણે પદ્યાત્મક છે. એમાં સાત પદો છે. પ્રચલિત પાઠ પ્રમાણે પહેલું પદ અનુષ્ટુભ્માં છે, જ્યારે બાકીનાં પદો આર્યામાં છે. તેમાં બીજું પદ હંસીમાં, ત્રીજા તેમ જ છઠ્ઠાના પૂર્વાર્ધ લક્ષ્મીમાં અને ઉત્તરાર્ધ મનોહરામાં, ચોથું પદ માધવીમાં, પાંચમું પદ જહ્નવીમાં અને સાતમાંનો પૂર્વાર્ધ વિદ્યુતમાં અને ઉત્તરાર્ધ મનોહરામાં છે.

૧. આર્યાના નવ પ્રકાર છે એમ રા. બ કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીએ રચેલા અને ઈ. સ. ૧૯૧૯માં પ્રકાશિત 'ગુજરાતી ભાષાનું મૂલ્યવ્યાકરણ' (પૃ ૫૦૨)માં ઉલ્લેખ છે. વિશેષમાં એમાં આર્યા, ગીતિ, ઉપગીતિ અને ઉદ્ગીતિને સામાન્ય કહી એ પ્રત્યેકનાં ચારે ચરણોની માત્રાઓની સંખ્યા દર્શાવાઈ છે. છન્દોડનુશાસનમાં આર્યાના ૨૬ ભેદો, નાગપિંગલમાં ૨૬ અને પિંગલાચાર્યે ૮૭ ભેદો દર્શાવ્યા છે.

(૬) આમાધ્યપારણ્ય— આમાં આજકાલ શરજ્ઞાતમાં બે પદો છે અને પછી ગુજરાતી ગણમાં ૧૬ખાણુ છે. ઉપર્યુક્ત બંને પદો આર્યામાં છે.

(૫) જગચિન્તામણિ— આ સૂત્ર સર્વાંશિ પદાત્મક છે. એમાં પાંચ પદો છે. પહેલું પદ 'રોલા' છન્દમાં છે. ખીજા અને ત્રીજા પદો 'વસ્તુ' છન્દમાં છે અને ચોથા અને પાંચમા એ બંને પદો આર્યામાં છે.

'રોલા'ને 'રોડા' તેમ જ 'રોળા' પણ કહે છે. એના પ્રત્યેક ચરણમાં $૧૧+૧૩=૨૪$ ચોવીસ ચોવીસ માત્ર હોય છે. દરેક ચરણના અંતમાં 'ન' ગણુ હોય છે.

'વસ્તુ' છન્દમાંના પ્રથમ ચરણમાં ૨૨ માત્રા, ખીજામાં અને ત્રીજામાં પણ ૨૭ માત્રા અને ચોથા તથા પાંચમામાં ૨૪ માત્રા હોય છે. વિશેષમાં પ્રથમ ચરણમાં ૭, ૭, અને ૮ માત્રાએ યતિ હોય છે. પછીનાં ચરણો 'ઉપગીતિ'માં અને બાકીનાં બે 'દોહરા'માં હોય છે. ઉપગીતિમાં ચાર ચરણોમાં અનુક્રમે ૧૨, ૧૫, ૧૨ અને ૧૫ માત્રા હોય છે.

દોહરામાં પૂર્વાર્ધમાં તેમ જ ઉત્તરાર્ધમાં પણ ચોવીસ ચોવીસ માત્રાએ હોય છે. એમાં ૬ તાલ હોય છે. તેમ જ ૧૦મી અને ૧૧મી માત્રા પછી યતિ હોય છે.

'વસ્તુ' છંદનો ઉપયોગ ગુજરાતી કૃતિઓમાં એના પ્રણેતા જૈનોએ-ખાસ કરીને મુનિઓએ વિશેષ પ્રમાણમાં કર્યો છે. આ છંદનું

૧. આ બખાણુ બહુમાં બહુ તો ગુજરાતી ભાષાના ઉદ્ભવસમયનું વિક્રમની ૧૩મી સદી જેટલું પ્રાચીન ગણાય છે.

શાસ્ત્રિય લક્ષણ જાણવું યાદી રહે છે. એ છન્દ મેં સમુચિત રીતે જાણાતો જાંભળ્યો નથી.

(૬) જ્ઞકિંચિ— આ સંપૂર્ણપણે પદમાં છે. એમાં એક જ પદ છે અને તે 'આર્યા' છન્દમાં છે.

(૭) નમુત્યુ ણુ— આના અન્તમાં જ એક પદ છે અને તે આર્યામાં છે. યાકીનું બધું લખાણ ગદ્યમાં છે. આમ આ સુત્ર ગદ્ય-પદાત્મક છે.

(૮) જાવન્તિ ચેધયાષ્ઠ— આ એક જ પદની કૃતિ છે અને એના છન્દ 'આર્યા' છે.

(૯) જાવન્ત કૈ વિ સાહૂ— આ પણ એક જ પદની કૃતિ છે અને એ 'આર્યા' છન્દમાં છે.

(૧૦) ઉવસગ્ગદર— આ સર્વાંશે પદાત્મક કૃતિ છે. એમાં પાંચ પદો છે અને એ બધા આર્યામાં છે. પ્રથમ પદ અને તૃતીય પદ પણ 'વિદ્યુત્'માં, દ્વિતીય અને અન્તિમ 'માલા'માં અને ચતુર્થ 'માગધી'માં છે. વિદ્યુત્ ઇત્યાદિ આર્યાના પ્રકારો છે.

(૧૧) જ્ય વીચરાય— આ સર્વાંશે પદાત્મક સુત્ર છે. એમાં મૂળે બે પદો છે. પાછળથી ત્રણ ઉમેરાયાં છે. શરૂઆતમાં ચારે પદો 'આર્યા'માં છે તે પાંચમું પદ 'અનુષ્ટુબ્'માં છે.

(૧૨) કુંદલાણુકંદ— આ સ્તુતિ સંપૂર્ણપણે પદમાં છે. એમાં ચાર પદો છે. આઠ પદ 'ઇન્દ્રવજા'માં છે જ્યારે યાકીનાં ત્રણ પદો 'ઉપજ્ઞતિ'માં છે.

(૧૩) સ્વંસારદાવાનલ— આ સમ-સંસ્કૃત સ્તુતિ પણ સંપૂર્ણપણે પદમાં છે. એમાં ચાર પદો છે. એના છન્દોનાં નામો અનુક્રમે ઉપજ્ઞતિ, વસન્તતિલકા, મન્દાકાન્તા અને અગ્ધરા છે.

(૧૪) પુક્ષ્પરવર— આ કૃતિ સર્વાંશે પદાત્મક છે. એમાં ચાર પદો છે. એના છંદોનાં નામો અનુક્રમે અર્યા, આર્યા, વસન્તતિલકા અને શાદૂલવિકીડિત છે.

(૧૫) શ્લિદાણું છુદાણું— આ કૃતિ પણ સર્વાંશે પદાત્મક છે. એમાં પાંચ પદો છે અને એ પાંચે 'આર્યા' છંદમાં રચાયા છે.

(૧૬) અધ્યયારવિચારણુ— આ સર્વાંશે પદાત્મક કૃતિમાં આઠ પદો છે અને એ આઠે 'આર્યા' છંદમાં છે.

(૧૭) વંદિતુ— આમાં શરૂઆતમાંનાં ૩૭ પદો તેમ જ પદ ૪૦-૪૮ અને ૫૦ પદો આર્યામાં છે. જ્યારે પદ ૩૮, ૩૯, ૪૧ 'અનુષ્ટુપ્'માં છે. ૪૨મા પદ પછી નિમ્નલિખિત ગદ્યાત્મક લખાણુ છે :—

‘ તસ્સ ઘમ્મસ્સ કેવલિપવ્વત્તસ્સ ’.

આ સૂત્રની ગા. ૨૮માં દેસાવગાસિઝમ્મી, નહિ કે દેસાવ-ગાસિયમ્મિ છે તે છંદની ખાતર હશે.

એ હિસાબે આ સૂત્ર પદ-ગદ્યાત્મક ગણાય છે.

(૧૮) આયરિય-ઉવજ્જએ— આ સર્વાંશે પદાત્મક સૂત્ર છે. એમાં ત્રણ પદો છે અને એ ત્રણે 'આર્યા' છંદમાં છે.

(૧૯) સુઅદેવયાથુષ્— આ એક જ પદ પૂરતી સ્તુતિ છે. એ પદ 'આર્યા'માં છે.

(૨૦) ખિતદેવયાથુષ્— આ એક જ પદની રચના છે. એ પદ 'આર્યા'માં છે.

૧. આ કૃતિનું 'અતિચારની આઠ ગાથા' નામ પ્રચલિત છે.

૨. આ સામાન્ય કથન છે. આર્યામાં રચાયેલાં બધાં પદોની સાગ્રથી, સુનયના ઇત્યાદિરૂપે વિવિધ વિચારણા પુસ્તકોમાં કરાઈ છે.

(૨૧) શ્રુતદેવતાર્ણવ— આ એક જ પદમાં રચાય છે. એ પદ ‘ આર્યા’માં છે.

(૨૨) ૧નમોઽસ્તુ વર્ધમાનાય— આ સર્વાંશે પદાત્મક સ્તુતિ છે. એમાં ૨ત્રણ પદો છે. પ્રથમ પદ અનુષ્ટુભૂમાં, દ્વિતીય ૩ઔપચન્દસિક્કમાં અને તૃતીય—અન્તિમ વંશસ્થમાં છે.

‘ઔપચન્દસિક્ક’ છંદ એ એક રીતે ‘વૈતાલિક’ છંદનો પ્રકાર છે. એનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે :—

“ ષડ્ વિપમેઽર્ટૌ સમે કલાસ્તાશ્ચ
સમે સ્યુર્નો નિરન્તરાઃ ।

ન સમાઽન્ન પરાશ્રિત કલા
વૈતાલીયેઽન્તે રલૌ ગુરુઃ ॥

તન્નૈવાન્તેઽધિકે ગુરૌ
સ્વાદૌપચન્દસિક્કં કવીન્દ્રહૃદયમ્ ॥ ”

(૨૩) વિશાલલોચનહસ—આ સંપૂર્ણ કૃતિ પદાત્મક છે. એમાં ત્રણ પદો છે. અને એ અનુક્રમે ‘અનુષ્ટુભૂ’, ‘ઔપચન્દસિક્ક’ અને ‘વંશસ્થ’ છંદમાં છે.

૧. આના પ્રથમ ચરણમાં સાત અક્ષરો છે.

૨. આની પાઠભેદવાળી કૃતિમાં ચાર પદો છે (જુઓ પૃ. ૨૪). એ પૈકી અનુષ્ટુભૂ પદ ‘ માલિની ’ છન્દમાં છે.

૩ આ જ છંદમાં શિશુપાલવધના સ. ૧૬નું ૮૦મું પદ રચાયેલું છે.

આ કૃતિ ઉપર કનકકુશલગણિએ વિ. સ. ૧૬૫૪માં કૃતિ રચી છે. ૧

(૨૪) અઙ્કાધજ્ઞેસુ— આ સૂત્ર સર્વાંશિ પદાત્મક ગણાય છે અને એ દિસાએ એમાં બે પદો છે. એના પ્રથમ પદના પૂર્વાર્ધમાં $૧૮+૧૪ (=૨૫) = ૩૨$ (૧ ૩૩) માત્રા છે તે ઉત્તરાર્ધમાં $૧૨+૧૭$ કે $૧૮ =$ અર્થાત્ ૨૯-૩૦ માત્રા છે, એવી રીતે બીજા પદમાં પૂર્વાર્ધમાં ૩૧ અને ઉત્તરાર્ધમાં ૩૮ માત્રા છે.

(૨૫) ભરકનક. આ સૂત્ર સર્વાંશિ પદાત્મક છે. એમાં એક જ પદ છે અને તે 'આર્યા' છંદમાં છે. એની પાદપૂર્તિરૂપ બે પદો પ્રયંકરનૃપકથા (૫ ૮૫)માં છે.

(૨૬) લઘુશાન્તિ— આ સર્વાંશિ પદાત્મક રચના છે. ૨એમાં ૧૯ પદો છે. એ પૈકી પદો ૧-૧૨ તેમ જ પદો ૧૫-૧૭ આર્યામાં છે. ૧૩મા પદના ચતુર્થ ચરણમાં ૧૫ને બદલે ૧૬ માત્રા છે. એ પદ 'આર્યા' છંદમાં છે ૧૪મું પદ કયા છંદમાં છે તે જાણવામાં નથી. એના પૂર્વાર્ધમાં $૧૨+૨૨=૩૪$ માત્રા છે, તે ઉત્તરાર્ધમાં $૧૨+૨૦=૩૨$ માત્રા છે. ૧૮મું અને ૧૯મું પદ 'અનુષ્ટુબ્' છંદમાં છે.

(૨૭) અઉક્લસાય — આ કૃતિ સંપૂર્ણપણે પદાત્મક છે. એમાં બે પદો છે. પહેલા પદનાં ચાર ચરણોમાં અનુક્રમે ૧૭, ૧૫, ૧૬ અને ૧૬ માત્રા છે જ્યારે બીજા પદના પ્રત્યેક ચરણમાં ૧૬ માત્રાઓ છે. 'પ્રતિક્રમણ'ની સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિમાં આ બંને પદો 'પાદકુલક' છંદમાં હોવાનો ઉલ્લેખ છે પણ એ વિચારણીય જણાય છે.

૧ જુઓ 'યશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલા' તરફથી પ્રકાશિત ચતુર્તિષ્ઠાંક.

૨ ચૌદમું પદ છે એમ માની આ ઉલ્લેખ મેં કર્યો છે.

(૨૮) ભરદેસર-આહુતલી— આ સર્વાંશિ પદાત્મક સજ્જાયમાં તેર પદો છે અને એ બધાં એક જ છંદમાં-‘આર્યા’ છંદમાં છે. આ સામાન્ય કમન છે.

(૨૯) મન્નહ જિષ્ણાણુ— આ સર્વાંશિ પદાત્મક રચના છે. એમાં પાંચ પદો છે અને એ બધાં ‘આર્યા’ છંદમાં છે.

(૩૦) સકલતીર્થવન્દના— આ ગુજરાતી કૃતિ સર્વાંશિ પદમાં છે. એમાં ૧૫ પદો છે અને એ પ્રત્યેક ‘ત્રોપાઇ’ છંદમાં છે.

(૩૧) સ્નાતસ્થા— આ સર્વાંશિ પદાત્મક સ્તુતિમાં ચાર પદો છે. એનાં પહેલાં બે ‘શાર્દૂલવિક્રીડિત’માં તો આઝાનાં બે ‘સગ્ધરા’ છંદમાં છે.

(૩૨) ભુ(ભ)વનદેવતાર્સ્તુતિ— આ કૃતિ સંપૂર્ણપણે પદમાં છે. એમાં એક જ પદ છે અને એ ‘આર્યા’ છંદમાં છે.

(૩૩) દ્વેતદેવતાર્સ્તુતિ— આ સર્વાંશિ પદાત્મક છે. એમાં એક જ પદ છે અને તે ‘અનુષ્ટુભ’માં છે.

(૩૪) સકલાહત—આ સર્વાંશિ પદાત્મક સ્તોત્ર છે એમાં ૪૩ પદો છે. અન્તિમ કેટલાક પદો પ્રક્ષિપ્ત ગણાય છે પહેલાં ૨૭ પદો ‘અનુષ્ટુભ’માં, ૨૮મું ‘આર્યા’માં, ૨૯મું ‘શાર્દૂલવિક્રીડિત’માં, ૩૦મું ‘માલિની’માં, ૩૧મું ‘અનુષ્ટુભ’માં અને પછી ૩૨-૩૩ ‘શાર્દૂલવિક્રીડિત’માં છે.

(૩૫) અજિયમન્તિથય— આ સર્વાંશિ પદાત્મક કૃતિ છે. એમાં ૪૦ કે ૪૧ પદો છે અને અનિમત્રણુ પદો કાલાન્તરે ઉમેરાયા છે. એમાં એકંદરે લિન લિન પ્રકારના અને તેમાં કેટલાયે વિરલ એવા ૨૮ છંદો છે.

જે જે છન્દમાં જે જે પદ છે તે છન્દનું નામ પલના ક્રમાંકપૂર્વક દર્શાવું છું :-

પદાંક	છન્દનું નામ	પદાંક	છન્દનું નામ
૧, ૨, ૩૬-૪૧	ગાહા (ગાથા) ^૨	૧૭	ખિન્જિજ્યય (ખિલતક)
૩	સિન્નોગ (સ્લોક)	૧૮	લલિયય (લલિતક)
૪, ૬	માગહિઆ (માગધિકા)	૧૯	૪કિલભયમાલા
૫	આલિંગણ્ય (આલિંગનક)	૨૦	સુમુહ (સુમુખ)
૭	સંગયય (સંગતક)	૨૧	વિન્જુવિલ્લસિય (વિદ્યુદ્ધિલસિત)
૮	સોવાણ્ય (સોવાનક)	૨૩	રયણમાલા (રત્નમાલા)
૯, ૧૧, ૨૨	વેટ્ટઞ (વેટ્ટક)	૨૪	ખિત્તય (ક્ષિપ્તક)
૧૦	રાસાલુહ્ઞ (રાસાલુહ્ઞક)	૨૫	ઢીવય (ઢીપક)
૧૨	રાસાણુદિયય (રાસાનન્દિતક)	૨૬	ચિત્તકપ્પરા (ચિત્રાક્ષરા)
૧૩	ચિત્તલેહા (ચિત્રલેખા)	૨૮	નાંદિયય (નન્દિતક)
૩૪, ૨૭, ૩૧, ૩૨	નારાયઞ (નારાયક)	૨૯	માંગલિયા (માંગલિકા)
૧૫	કુસુમલયા (કુસુમલતા)	૩૦	ભાસુરય (ભાસુરક)
૧૬	ભુખંઘરિરિગિય (ભુજંગ- પરિરિંગિત)	૩૩	લલિયય (લલિતક)
		૩૪	વાણુવાસિયા (વાનવાસિકા)
		૩૫	અપરાંતિઆ (અપરાન્તિકા)

૧. પ્ર. ટી. (ભા. ૩, પૃ ૪૬૪-૪૬૫)માં ૨૮ છન્દોનાં નામો પદાંકો સહિત અપાયાં છે. એમાં આર્યાના કાલી, લક્ષ્મી, શશિકલા, શુદ્ધા અને હંસી જેવા પ્રકારો પણ યથાર્થાન દર્શાવાયા છે.

૨. આને ' આર્યા ' પણ કહે છે.

૩. આ ચાર પદો અનુક્રમે નારાયકના ચાર પ્રકારોરૂપ છે.

૪. આનું સંસ્કૃત નામ પણ એ જ છે

અહીં એ ઉમેરીશ કે ગાહાના વિવિધ પ્રકારો છે. એને શક્ષમાં રાખતાં હું એ પ્રકારોનાં નામો પદ્યાંકપૂર્વક રજૂ કરું છું :—

૧	શુદ્ધા	૩૮. ૪૦	હંસી
૨, ૩૭, ૪૧	શશિલેખા	૩૯	લક્ષ્મી
૩૬	કાલી		

(૩૬) ધૃત્વગ્નિ— આ ગદ્ય-પદ્યાત્મક રતોત્ર છે. એનો પ્રારંભ ‘મન્દાકાન્તા’માં રચાયેલા એક પદ્યથી કરાયો છે. લગભગ અન્તમાં છૂટાછવાયાં પદ્યો છે. તેમાંનાં બે અનુષ્ટુભ્માં, ત્યાર પછીનાં બે આર્યામાં અને અન્તમાંનાં પાંચ પદ્યો અનુક્રમે ઉપજ્ઞતિ, આર્યા, આર્યા, અનુષ્ટુભ્ અને અનુષ્ટુભ્ છન્દોમાં છે.

(૩૭) પાક્ષિક અતિયાર— આ સુખ્યત્વે ગદ્યાત્મક રચના છે. શરૂઆતમાં એક પદ્ય ‘આર્યા’ છન્દમાં છે. પછી છુટક છુટક ત્રણ પદ્યો પણ ‘આર્યા’માં છે. આગળ ઉપર વંદિતુસત્રનાં ૧૭ પદ્યોના પ્રતીકો અપાયો છે. ૧૭મા પદ્યના પ્રતીકની પહેલાં એક પદ્ય ‘આર્યા’માં છે.

(૩૮) સ્તિકર— આ સર્વોંશે પદ્યાત્મક રચના છે. એમાં ૧૪મું પદ્ય પ્રક્ષિપ્ત છે. એ તેમ જ બીજાં બધાં ‘આર્યા’માં છે.

ગાહા (ગાથા) ગાવાની રીત— આ રીત પ્રાકૃત પૈંગલના કરમા પદ્યમાં નીચે મુજબ દર્શાવાઈ છે :—

પ્રથમ ચરણ હંસની ગતિની માફક (ધીમેથી) બોલવું, દ્વિતીય ચરણ સિંહના વિક્રમની (એની ગર્જનાની) પેઠે (જીંચેથી) બોલવું, તૃતીય ચરણ હાથીની ચાલની જેમ લલિતપણે બોલવું અને ચતુર્થ ચરણ સપ્તરાજની જેમ (ડોલીને) બોલવું.

આ પ્રમાણે ખીજા છઠ્ઠા બોલવાની રીતિ દર્શાવાઈ હોય તો તે શેમાં છે અને શી છે તેની તપાસ થવી ઘટે.

પરિવર્તનો— છંદની ખાતર કોઈ કોઈ સૂત્રગત વર્ણુમાં બિન્ન બિન્ન પ્રકારનાં પરિવર્તનો કરાયાં છે :—

(અ) અનુસ્વારનો ઉમેરો— જ્ય ત્રીયરાયના શ્લો. ૧માં મમને બદલે મમં છે. એવી રીતે પુકુખરવરમાં શ્લો. ૪માં દેવને સ્થાને દેવં છે.

(આ) હસ્વાક્ષરને બદલે દીર્ઘાક્ષર— અબ્રિયન્તા પદ ૬મા પદવજ્જહા, ૨૯માં વંદિયસ્સા અને પળમિયબ્હસ્સા તેમ જ પદ ૩૦માં સાસળબ્હસ્સા એ અનુક્રમે 'હ' ને બદલે 'હા' અને રસને બદલે રસા છે. એ આ પરિવર્તનનાં ઉદાહરણો છે.

(ઇ) અક્ષરની પુનરાવૃત્તિ-પુકુખરવરના ચતુર્થ પદગત 'સબ્ભૂય' માંનો 'સ' બેવડાયો છે— 'સ્સબ્ભૂય' એમ બનેલ છે.^૧

— અર્પણ (વર્ષ ૧, અંક ૩-૪ ભેગા)

૧ સરખાવો હસવેયાલિયનીતિજ્ઞુતિ (ગા. ૧૨૫) ગત 'બસંજય'ને બદલે 'સ્સસંજય.'

તપા-શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો :

શબ્દાલંકારો અને અર્થાલંકારો

‘અલંકાર’ ના સા. ગૂ. જો માં ચાર અર્થો અપાયા છે. એ પૈકી શબ્દ અથવા અર્થની ચમત્કૃતિવાળી રચના’એ અર્થ અત્ર પ્રસ્તુત છે.

અલંકાર શબ્દમાં અને અર્થમાં હોય છે. એ શબ્દને અને અર્થને ઉત્કૃષ્ટ બનાવી રસને પોષે છે. શબ્દમાંના અલંકારને ‘શબ્દાલંકાર’ કહે છે તો અર્થમાંના અલંકારને ‘અર્થાલંકાર’.^૧

શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણોનાં સૂત્રો રચવાનેા મુખ્ય ઉદ્દેશ લગ્ય જીવોના ઉદ્ધારાર્થે તેમને સન્માર્ગનેા સ્વીકાર અને ઉન્માર્ગનેા ત્યાગ કરવાની વિવિધ વાનગીઓ પિરસવાનેા છે. આ વાનગીઓ સાથે સાથે રસપ્રદ અને આનન્દજનક પણ બનાવવી યોગ્ય જણાતાં કેટલાંક સૂત્રોને અલંકારોથી વિભૂષિત કરવાનું કાર્ય કેટલાંક સૂત્રકારોએ કર્યું છે. આ બાબત હું સમય અને સાધન અનુસાર નીચે પ્રમાણે દર્શાવું છું. :—

(૧) લોગરસ—આની સાતમી—અન્તિમ ગાથામાં સિદ્ધ પરમાત્મા-ઓનેા નીચે મુજબ એ રીતે નિર્દેશ છે :—

(અ) ચન્દ્રોથી વધારે નિર્મળ અને સૂર્યોથી વધારે પ્રકાશક,

(આ) શ્રેષ્ઠ સાગર-સ્વયંભૂરમણના જેવા ગંભીર.

૧. અલંકાર અને ગુણમાં ભેદ છે. જુઓ ‘ગુજરાતી ભાષાનું ખૂલ્લું વ્યાકરણ’ (પૃ ૪૭૦).

પ્રથમ નિર્દેશ અગ્નિયસ તિથયની ગા. ૧૫-૧૬ નું સ્મરણ કરાવે છે.

દ્વિતીય નિર્દેશમાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના કરતાં પણ વધારે ગંભીર એવો ઉલ્લેખ કેમ નથી તે જાણવું બાકી રહે છે.

ઉપર્યુક્ત બંને કે ખાસ કરીને પ્રથમ નિર્દેશ યુ' કોષ અલંકારનું ઘોતન કરે છે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે.

(૨) કલ્યાણકંદ—પ્રથમ પદમાં ઋપભદ્રેવને કલ્યાણના કંદ, દ્વિતીય પદમાં સંસારને સમુદ્ર અને તૃતીય પદમાં નિર્વાણના માર્ગમાં જિનમતને શ્રેષ્ઠ યાન વાહન કહેલ છે. એ '૩પક' અલંકારનું સૂચન કરે છે.

(૩) સંસારદાવા—આના તૃતીય પદમાં મહાવીરસ્વામીના આગમને સમુદ્ર કહી એ બાબત વિસ્તારથી નીચે પ્રમાણે દર્શાવાઈ છે:—

બોધ— અગાધતા

સુપદોની રચના— જળ

અહિંસા— લહેર

ચૂલા— ભરતી

ગમ— મણિ

આ સ્તુતિતા પ્રથમ પદમાં સંસારને દાવાનલ, સંમોહને ધૂળ અને માયા કપટને પૃથ્વી-જમીન કહી એને અંગે મહાવીરસ્વામીને અનુક્રમે જળ, પવન અને હળ કહેલ છે.

દ્વિતીય પદમાં સાત વાર 'લ' છે તે 'અનુપ્રાસ' અલંકારના ઉદાહરણરૂપ છે.

ચતુર્થ—અન્તિમ પદમાં 'લ' તેમ જ 'ર' પણ ૧૫ વાર છે. એ 'અનુપ્રાસ' અલંકાર સૂચવે છે.

(૪) પુક્રબરવર—આના બીજા પદમાં તમ—અજ્ઞાનને અધકાર અને મોહને જળ કહેલ છે.

(૫) વદિતુ—આની ૩૭ મી ગાથામાં સુશિક્ષિત વૈદ્યનું અને ૪૦ મી ગાથામાં ભારવહન કરનારનું ઉદાહરણ છે એ કોઇ અલંકારસૂચક ગણાય તેમ હોય તો તેનું નામ વિશેષજો દર્શાવવા કૃપા કરે.

(૬) ‘કમલદત્ત’સ્તુતિ—આમાં શ્રુતદેવતાનાં નેત્રોને, વદનને અને એ દેવીના વર્ણને અનુક્રમે કમળનાં વિશાળ પત્રો, કમળ અને કમળના ગર્ભ યાને મધ્ય ભાગના જેવાં કહેલ છે.

(૭) નમોઽસ્તુ વર્ધમાનાય. આના પીઞ્ઞ પદ્યમાં કહ્યું છે કે જે સુવર્ણની કમળો ઉપર તીર્થ કર પગ મૂકી ચાલે છે તે કમળો જાણે કહે છે કે તીર્થ કરનાં ચરણરૂપ કમળોની સાથે અમારો સમુચિત સંયોગ થયો.

આ સ્તુતિના તૃતીય પદ્યમાં જિનેશ્વરના મુખને મેઘ અને એમની વાણીને શુક (જેઠ) માસમાં થયેલી દૃષ્ટિ કહેલ છે.

પ્રથમ પદ્ય સુંદર અનુપ્રાસથી. દ્વિતીય પદ્ય અર્થાન્તરગભિત ઉત્પ્રેક્ષાથી અને તૃતીય પદ્ય ઉપમાથી અલંકૃત હોવાનો પ્ર૦ ટી૦ (ભા. ૨, પૃ. ૪૨૭) માં ઉલ્લેખ છે

(૮) પ્રાભાતિક સ્તુતિ (વિશાલ૦) આમાં મહાવીરસ્વામીના વદનને પદ્ય-કમળ, એમના વિશાળ નેત્રોને એ પદ્મનાં પત્રો અને એમના દાંતનાં કિરણો કેસર (પુષ્પતન્તુ) કહેલ છે.

તૃતીય પદ્યમાં જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલા આગમને અપૂર્વ ચન્દ્ર કહેલો છે, કેમકે એ ચન્દ્ર તો સાધારણ ચન્દ્ર જેવો નથી. એ તો કલ્પકથી રહિત, પૂર્ણતાને પામેલો, કુતર્કરૂપ રાહુને ગળી જનારો, સર્વદા ઉદય પામેલો અને વિશુદ્ધો વડે વન્દિત છે

પ્ર૦ ટી૦ (ભા. ૨, પૃ. ૪૩૯) માં કહ્યું છે કે પ્રથમ શ્લોકમાં ‘રૂપક’ અલંકાર, દ્વિતીયમાં ‘અનુપ્રાસ’ અલંકાર અને તૃતીયમાં ‘વ્યતિરેક’ અલંકાર છે.

(૯) વરકનક—આમાં ૧૭૦ તીર્થકરોના દેહના વર્ણોને શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ, શંખ, પરવાળાં, નીલમ અને મેઘ જેવા કહ્યા છે.

(૧૦) ચઉક્કસાય—આ સૂત્રમાંના પ્રથમ પદમાં ક્રોધાદિ ચાર ક્ષાયો પ્રતિમલ્લ અને પાર્શ્વનાથ દેહના વર્ણને પ્રિયંગુ જેવા કહેલ છે.

દ્વિતીય પદમાં એમના શરીરની ક્રાંતિને અને શરીરના તેજ્જેમડળને મનોહર, નાગના મણિનાં કિરણોથી યુક્ત અને વિજ્ઞાપીથી યુક્ત નૂતન મેઘ ન હોય એવું કથન છે. આમ આ ઉત્પ્રેક્ષા અલંકારથી વિભૂષિત છે.

વાક્યપતિરાજ કૃત 'ગઉડવહ' ઉત્પ્રેક્ષા નામના અર્થાલંકારને ઉત્તમ ખજનો છે.

(૧૧) સ્નાતસ્થા—આના પ્રથમ પદમાં રાત્રી ઇન્દ્રાણીની ભ્રાન્તિનો ઉલ્લેખ છે. વર્ધમાન જિનેશ્વરનાં નેત્રની પ્રભાની ધવલતાં અને 'ક્ષીર' સમુદ્રના જળની ધવલતા વચ્ચેના સામ્યને લીધે ભ્રાન્તિ થઈ છે આમ આ 'ભ્રાન્તિમત્' અલંકાર હોય તો તેનું સૂચન કરે છે.

દ્વિતીય પદમાં કુંભોને—કળશોને અધ્ધરાઓના પયોધરો સાથે સ્પર્ધા કરનારા કહ્યા છે.

ચતુર્થ પદમાં સર્વાનુભૂતિના દિવ્ય હાથીના વર્ણને પ્રસંગે નીચે મુજબ નિર્દેશ છે :—

(અ) એ હાથીની નીલ ક્રાન્તિ વાદળરૂપ કાદવથી રહિત આકાશ જેવી અર્થાત્ નિરબ્ર આકાશના ઘેરા વાદળી રંગ જેવી છે,

(આ) એ હાથીની દાઢાને આલચન્દ્રના જેવી કહી છે.

(ઇ) જેમ ખીજનો ચન્દ્રમા વાંકો હોય છે તેમ એ હાથીનો હંતૂશળ વાંકો છે.

આ પદ 'ઉપમાં અલંકારનું ઉદાહરણ છે.

(૧૨) સકલાહિત—આના શ્લો. ૪ માં વિશ્વના પ્રાણીઓને કમળોનો સમૂહ કહ્યો છે અને એને વિકસાવનાર સૂર્ય તરીકે અન્વિતનાથનો ઉલ્લેખ છે વિશેષમાં એમના નિર્માણ કેવલજ્ઞાનનો દર્પણ તરીકે નિર્દેશ છે. એ દર્પણમાં વિશ્વનું પ્રતિબિમ્બ પડેલું છે.

શ્લો. ૫ માં વિશ્વના ભવ્ય જનોને આરામ એટલે કે ઉદ્યાન અને સંભવનાથની દેશનાસમયની વાણીને એ ઉદ્યાનને સિચનારી નીક કહેલ છે.

શ્લો. ૬ માં અનેકાન્ત મતનો સાગર તરીકે અને અભિનન્દનનાથનો એ સાગરને ઉલ્લસિત કરનારા ચન્દ્ર તરીકે ઉલ્લેખ છે.

શ્લો. ૭ માં કહ્યું છે કે સુમતિનાથનાં ચરણની નખાવલીઓ દેવોના મુગટરૂપી સરાણના અગ્રભાગથી ચક્રચક્રિત કરાર્ધ છે. આમ મુગટને સરાણનો અગ્ર ભાગ કહ્યો છે.

શ્લો. ૮ માં પદ્મપ્રભપ્રભુની કાયાની ક્રાન્તિ આન્તરિક દુશ્મનોનું મથન કરવા માટે જાણે ક્રોધના આવેશથી લાલ થઇ ગઇ છે એવો નિર્દેશ છે આમ આ શ્લોક 'ઉત્પ્રેક્ષા' અલંકારથી સુશોભિત અન્યો છે. આ શ્લોકની જેમ શ્લો. ૧૦ અને ૨૩ પણ 'ઉત્પ્રેક્ષા' અલંકારથી અલંકૃત છે.

શ્લો. ૯ માં સુપાર્શ્વનાથને ચતુર્વિધ સંઘરૂપ ગગનપ્રદેશમાંના સૂર્ય કહ્યા છે.

શ્લો. ૧૦ માં ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુની મૂર્તિ કે જે ચન્દ્રનાં કિરણો જેવી ઉજ્જ્વળ છે. તે મૂર્તિ મૂર્તિ શુક્લ ધ્યાનથી જાણે નિર્મિત થઈ હોય એમ કહ્યું છે આથી આ શ્લોક ૫૧ આઠમા શ્લોકની જેમ 'ઉત્પ્રેક્ષા' અલંકારના ઉદાહરણરૂપ છે એમ સમજવું.

શ્લો. ૧૧ માં સુવિધિનાથને એમની કેવલજ્ઞાનરૂપ સમ્પત્તિ વડે વિશ્વને હાથમાં રહેલા આમલક-આમલાની જેમ (અન્યત્ર અમલ-ક અર્થાત્ નિર્મળ જળની જેમ) જાણનારા કહ્યા છે.

શ્લો. ૧૨ માં શીતલનાથનું નાચે મુજબ વર્ણન છે :—

(અ) એઓ પ્રાણીઓના ઉત્કૃષ્ટ આનન્દરૂપ કન્દને પ્રગટ કરનારા વૃત્ત મેષ છે.

(આ) એઓ સ્યાદ્રાદરૂપ અમૃતની વૃષ્ટિ કરનારા છે

આમ અહીં પ્રાણીઓના આનન્દને કન્દ, શીતલનાથ તે પ્રગટ કરનારા મેષ અને સ્યાદ્રાદને અમૃત કહ્યા છે.

શ્લો. ૧૩ માં શ્રેયાંસનાથને ભવરૂપ રોગથી પીડાતા પ્રાણીઓ માટે વૈદ્યના દર્શનરૂપ કહ્યા છે. વિશેષમાં એમને મુક્તિરૂપી મહિલાના પતિ કહ્યા છે.

શ્લો. ૧૪ માં ત્રિભુવનના ચિત્તને જળ કહી એને નિર્મળ કરવામાં કારણરૂપ એવી વિમલનાથની વાણીને કતકના ચૂર્ણ સાથે સરખાવાઇ છે.

શ્લો. ૧૬ માં એવો ઉલ્લેખ છે કે અનન્તનાથ 'સ્વયંભૂરમણા સમુદ્રની સાથે કરુણારસરૂપી જળ વડે સ્પર્ધા કરે છે.

શ્લો. ૧૭ માં ધર્મનાથને પ્રાણીઓને ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરાવનાર કંઈપણ જોવા કહ્યા છે.

શ્લો. ૧૮ માં શાન્તિનાથની વાણીને અમૃત જેવી કહી એ વાણીરૂપી જ્યોત્સ્નાથી-ચન્દ્રાથી દિશાઓનાં મુખ એ તીર્થકર નિર્મળ કરે છે એવું કથન છે. વિશેષમાં અજ્ઞાનનો અન્ધકાર તરીકે ઉલ્લેખ છે.

શ્લો. ૧૦ માં અરનાથને ચોથા આરારૂપ આકાશમાંના સૂર્ય કહ્યા છે. આમ અહીં ચોથા આરાને આકાશ અને અરનાથને એમાં રહેલા સૂર્ય તરીકે વર્ણવેલા છે. ચતુર્થ પુરુષાર્થ અર્થાત્ મોક્ષને લક્ષ્મી કહી છે.

શ્લો. ૨૧ માં સુરો, અસુરો અને નરોના સ્વામીરૂપી મયૂરોને (મોરોને) આનંદિત કરવામાં મલ્લિનાથ નવીન મેઘ છે અને કર્મરૂપ વૃક્ષના ઉન્મૂલનાથે મલ્લ હાથી છે એમ કહીને એ તીર્થંકરની સ્તુતિ કરાઈ છે. આમ અહીં ચાર બાબતો દર્શાવાઈ છે :—

(અ) સુરાદિના અધિપતિઓ તે મયૂર છે.

(આ) એ મયૂરોને આનન્દ આપનારા તરીકે મલ્લિનાથ નૂતન મેઘની ગરજ સારે છે

(ઇ) કર્મ એ વૃક્ષ છે.

(ઈ) મલ્લિનાથ એ વૃક્ષનું ઉન્મૂલન કરનારા મલ્લ હાથી છે.

શ્લો. ૨૨ માં જગતના મહામોહને નિદ્રા કહી છે અને એ નિદ્રા ઉરાડનાર પ્રાતઃકાળના સમય જેવી તે મુનિસુપ્રતસ્વામીની દેશનાનું વચન છે એમ કહ્યું છે.

શ્લો. ૨૩ માં નમતાં પ્રાણીઓના મસ્તકે ફરતાં નમિનાથનાં ચરણના નખનાં કિરણો જણે જળના પ્રવાહ ન હોય તેમ નિર્મળતાના કારણરૂપ છે એવું કથન કરાયું આમ આ પણ શ્લો. ૮ અને ૧૦ ની જેમ ઉત્પ્રેક્ષા અલંકારના ઉદાહરણરૂપ છે.

શ્લો. ૨૪ માં ચાર બાબતોનો નિર્દેશ છે—ચાર રૂપકો છે :—

(૧) યદુનો વંશ તે સમુદ્ર છે. (૨) એ સમુદ્રને ઉદ્દલસિત કરનાર ચન્દ્ર તે ભગવાન અરિષ્ટનેમિ છે. (૩) કર્મ એ વન છે. (૪) એને બાળનાર અગ્નિ તે અરિષ્ટનેમિ છે.

શ્લો. ૨૬ માં પરમ આનંદને સરોવર અને વીરને મહાવીરસ્વામીને એ સરોવરમાં રહેનાર રાજહંસ એમ કહ્યું છે.

શ્લો. ૨૮ માં કહ્યું છે કે મહાવીરસ્વામી એ ત્રિભુવનના મુકુટમણિ છે,

સ્ત્રો. ૩૨ માં વીતરાગ તીર્થ કરને અનેક ભવોમાં ઉપાર્જન કરેલ મહાપાપને ળાળનારા અગ્નિ તેમ જ સિદ્ધિને-મુક્તિને વધૂ-સ્ત્રી કહી એના હૃદયના આભૂષણરૂપ હાર કહ્યા છે. આ ઉપરાંત ૧૮ દોષોનેા હાથીઓના સમૂહ તરીકે અને એને એને ભેદનાર સિંહ તરીકે વીતરાગ તીર્થ કરનેા ઉલ્લેખ છે.

અન્તમાં આ ચૈત્યવન્દન અંગે એટલું જ કહીશ કે એ '૩૫ક'૨ અલંકરનેા ભંડાર છે. આ અર્થાલંકારમાં ઉપમાને ઉપમેય સાથે તદ્રૂપ-અલિપ્ત દર્શાવો વર્ણન કરાય છે. આ સ્તોત્રનાં ૧૬ પદો આ અલંકારનાં નિમ્નલિખિત ઉપમેયાદિનેા ઉદાહરણેા પૂરાં પાડે છે :-

પદાંક	ઉપમેય	ઉપમાન	પદાંક	ઉપમેય	ઉપમાન
૪	વિશ્વનાં પ્રાણીઓ કમળોનેા સમૂહ		૭	દેવોનાં મુગટો	સરાણુનેા અગ્ર ભાગ
	અભિતનાથ સૂર્ય		૯	ચતુર્વર્ણ સંઘ ગગનમંડલ	
	નિર્મળ કેવલજ્ઞાન દર્પણ			સુપાર્શ્વનાથ સૂર્ય	
૫	વિશ્વના ભવ્ય જનો આરામ		૧૨	પ્રાણીઓનેા ઉત્કૃષ્ટ કન્ઠ	
૬	અનેકાન્તમત સાગર			આનન્દ	
	અભિનન્દનનાથ ચન્દ્ર			શીતલનાથ	મેષ

૧. ઉપમાન અને ઉપમેયને અલિપ્ત-તદ્રૂપ બતાવી વર્ણન કરનાર-એક પદાર્થને બીજે પદાર્થ ન વર્ણવતાં તેમાં બીજા પદાર્થનેા આરોપ કર્યો હોય-તે બીજે જ પદાર્થ છે એમ કહેનાર અર્થાલંકાર તે '૩૫ક' છે.

૨. આ તેમાંજ ઉપમા એ બને અલંકારોમાં ઉપમેય અને ઉપમાન હોય છે.

૩-૪. જેને ઉપમા આપી હોય તે-જે વણ્ય પદાર્થ ઉપમાન સાથે સરખાવાયો હોય તે 'ઉપમેય' કહેવાય છે. જેની સાથે વર્ણન પદાર્થને સરખાવાય તેને 'ઉપમાન' કહેવાય છે.

પદ્યાંક	ઉપમેય	ઉપમાન
	સ્વાહાદ	અમૃત
૧૩	ભય	રોગ
	શ્રેયાંસનાથ	વૈદ્યનું દર્શન
	મુક્તિ	સ્ત્રી
	શ્રેયાંસનાથ	પતિ
૧૫	ત્રિભવનનું ચિત્ત	જળ
૧૬	કરુણા રસ	„
૧૮	વાણી	જ્યોત્સ્ના
	શાન્તિનાથ	ચન્દ્ર
૨૦	ચતુર્થ આરો	આકાશ
	અરનાથ	સૂર્ય
	મોક્ષ	લક્ષ્મી
૨૧	સુરાદિના સ્વામીઓ મયૂરો	
	મલ્લિનાથ	નૂતન મેઘ

પદ્યાંક	ઉપમેય	ઉપમાન
	કર્મ	વૃક્ષ
	મલ્લિનાથ	શ્રેષ્ઠ હાથી
૨૨	વિશ્વનો મહામેહ	નિદ્રા
૨૪	યદુનો વંશ	સમુદ્ર
	અરિષ્ટનેમિ	ચન્દ્ર
	કર્મ	વન
	અરિષ્ટનેમિ	અગ્નિ
૨૬	પરમાનન્દ	સરોવર
	વીર પ્રભુ	રાજહંસ
	મહાવીર ત્રિભુવનના	મુકુટમણિ
૩૨	મુક્તિ	સ્ત્રી
	૧૮ દોષો	હાથીઓનો સમૂહ
	વીતરાગ તીર્થંકર	સિંહ

પ્રસંગોપાત આ સ્તોત્રનાં ૬ પદ્યો ઉપમાઓથી અલંકૃત છે એ બાબત હું નીચે મુજબ દર્શાવું છું :—

પદ્યાંક	ઉપમેય	ઉપમાન
૫	વાણી	કુલ્યા-નીક
૧૫	„	કતકનું ચૂર્ણ
૧૭	ધર્મનાથ	કદવપ્રક્ષ
૧૮	વાણી	અમૃત

પદ્યાંક	ઉપમેય	ઉપમાન
૨૨	દેશના પ્રાતઃકાળનો	સમય
૩૨	વીતરાગ તીર્થંકર મુક્તિરૂપી	સ્ત્રીના વિશાળ હૃદયનો
		હાર

(૧૩) અજિય-સંતિ-થય—આ સ્તવ ૧૮ અલંકારો અને અનુપ્રાસના ચાર પ્રકારો ગણતાં ૨૧ અલંકારો પૂરા પાડે છે. એના નામે આ સ્તવના પદ્યાંક સહિત હું નીચે પ્રમાણે દર્શાવું છું :—

૧. ઉપમેય અને ઉપમાનનો ભેદ કાયમ રાખી તેનો સમાન ધર્મ અનાવનાર અર્થાલંકાર તે ‘ઉપમા’ છે.

પદ્યાંક	અલંકાર	પદ્યાંક	અલંકાર
૧૧, ૨૨, ૩૫, ૪૬, ૫છેકાનુ- પ્રાસ		૧૨૮ અને ૧૩૧૭	લાટાનુપ્રાસ
૯, ૧૦, ૧૧, ૧૫, ૨૧-૨૩, ૨૫-૩૨ અને ૩૫-૩૭		૩,૧૨,૧૬, ૨૦,૨૧,૩૨,૩૫ અને ૩૭	૧૪ યમક
૬૪, ૭૭, ૮૯, ૧૪, ૧૯, ૨૧, ૨૬ અને ૩૪ વૃત્યનુપ્રાસ		૩,૪,૧૬,૧૭, ૨૧ અને ૩૪	૧૫ચિત્ર
૯૯, ૧૦૨૪ અને ૧૧૩૧ શ્રુત્યનુપ્રાસ		૫ ૧૪, ૧૯, ૪૦	૧૧ પુનરુક્ત- વદાભાસ

૧-૪. પદ્ય ૧ માં **ય, સ** અને **ળ**ની આવૃત્તિ પદ્ય ૨ માં **ય**ની અને પદ્ય ૫ માં **ક, ણ** અને **ય**ની આવૃત્તિ થઈ છે. એ પ્રમાણે પદ્ય ૬ ઠંત્યાદિ માટે સમજી લેવું.

૫ અનુપ્રાસના છેક, વૃત્તિ શ્રુતિ અને લાટ શબ્દના અંતે 'અનુપ્રાસ' શબ્દ જોડતાં જે છેકાનુપ્રાસ ઠંત્યાદિ અને છે તે અનુપ્રાસના ચાર પ્રકારોનાં નામો છે કેટલાક અન્યનાનુપ્રાસનો પણ ઉલ્લેખ કરે છે એ અલંકારમાં અન્તમાં સમાન વર્ણ હોય છે.

૬-૮. આમાં અનુક્રમે **ળ** અને **ત**ની **ર** અને **ય**ની તેમજ ..., **ઘ** અને **મ**ની આવૃત્તિ થઈ છે.

૯-૧૧, પદ્ય ૩ માં **જ, ય** અને **સ**ની, ૨૪ માં **જ, ણ,** **પ, ઙ,** અને **મ**ની અને ૨૬ માં **મ, ણ** અને **ય**ની આવૃત્તિ થઈ છે.

૧૨-૧૩ પદ્ય ૮ માં **ઉત્તમ** અને **સંતિ** શબ્દોની, ૧૭ માં **ગુણેર્હિ** **પાવહ ન તં** અને **નવ સરય**ની આવૃત્તિ થઈ છે.

૧૪. આ સમાન શબ્દોની ભિન્નાર્થતાને આભારી છે.

૧૫. આનાં નામો માટે જુઓ પ્ર. ટી. (લા. ૩, પૃ. ૫૩૫)

૧૬. આની સમજૂતી ઠંત્યાદિ માટે જુઓ. પ્ર. ટી. (લા. ૩, પૃ. ૫૩૫-૫૩૬)

પદ્યાંક	અલંકાર	પદ્યાંક	અલંકાર
૯ ૧૩, ૧૪	૧ ઉપમા	૧૧	ઉદાત્ત
અને ૨૫		૨૧૯	કારક-દીપક
૭, ૧૮, ૧૯, ૨૬	૩૫ક	૨૧	રતનાવલી
અને ૩૬		૫, ૧૯ અને ૩૫	હેતુ
૧૫ અને ૧૯	વ્યતિરેક	૩૪	પરિણામ
૧ અને ૧૦	કાવ્યલિંગ	૨૨ અને ૩૩	સ્વભાવોક્તિ
૨૫ અને ૨૯	વિશેષોક્તિ	૨, ૮ અને ૧૯	ક્રમ
૬ અને ૮	પરિકર		મુદ્રા

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે ચાર પદ્યો ઉપમા અલંકારથી અને પાંચ ૩૫ક અલંકારથી વિભૂષિત છે. એ બંને અલંકારો અંગેના ઉપમેયો અને ઉપમાનો પદ્યકર્તા હું નીચે પ્રમાણે દર્શાવું છું :—

ઉપમા

પદ્યાંક	ઉપમેય	ઉપમાન	પદ્યાંક	ઉપમેય	ઉપમાન
૯	સંસ્થાન	કુંભસ્થલ	૧ ૪	દાંતની પાંકિત	રૂપાનીપાટ
૧૩	મુખ	ચન્દ્ર	૨૫	ચાર પક	હંસ

૧. ઉપમાનાં પાંચ ઉદાહરણો છે.
૨. આમાં કારક-દીપકનાં બે ઉદાહરણો છે.
૩. આમાં 'પરિણામ' અલંકારનાં બે ઉદાહરણો છે.

૩૫ક

પદ્યાંક	ઉપમેય	ઉપમાન	પદ્યાંક	ઉપમેય	ઉપમાન
૭	અજ્ઞાન	અન્ધકાર	૨૬	માત્ર	લતા
૧૮	મોહ	રજ	૩૬	(અંધાતુ) કર્મ	રજ
૧૯	આંગણ			અધ:યેલું	મલ
૨૫	ગતિ	હંસલી			

અહીં મેં અલંકારોને લગતી વિગતો પ્ર. ટી (ભા. ૩, પૃ. ૫૩૩-૫૪૨ ના આધારે સાબર રજૂ કરી છે અલંકારોની વિશેષ સમજૂતી તેમજ ગુણ, રીતિ અને રસ માટે પ્ર ટી. (ભા. ૩, પૃ. ૫૪૨) જેવી એવી રીતે 'ચિત્ર' અલંકારગત બંધોનાં ચિત્રો માટે પ્ર ટી (ભા. ૩, પૃ. ૫૪૩-૫૪૬) જેવી પં. ભદ્રંકરવિજયગણિના પ્રશિષ્ય ધુરન્ધરવિજયજીએ પણ બંધોને અંગે ચિત્રો દોર્યાનું સાંભળ્યું છે. એ ચિત્રે મળ્યે વિશેષ કહી શકાય.

આધાર સ્થાનો

(૧) નવકારમંત્ર—અનું શાસ્ત્રદષ્ટિએ આધાર સ્થલ ભગવતી સૂત્ર તથા કલ્પસૂત્રનું મંગલાચરણ છે નવકારના પાંચ પદો ઉપર ચૌદ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીજીએ નિયુક્તિ રચી છે. મહાનિશિથ સૂત્રમાં પણ ચૂલિકા સાથે પાઠ આવે છે બાકી નવકાર એ શબ્દ અને અર્થથી શાશ્વત છે

(૨) પાંચિદિય સૂત્ર—શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ સંગ્રોધ પ્રકરણ રચ્યું છે. તેમાં ગુરુ-સ્થાપના હેતુની ગાથા તરીકે જે એ ગાથાઓ આપી છે તે આ પાંચિદિયની બને ગાથા સાથે લગભગ સર્વાંશે મળતી આવે છે

(૩) ખમાસમણ—આનો સંપૂર્ણ પાઠ ઓઠ નિજ્જ્યુતિ (ગા. ૨૦૩) ઉપરની દ્રોણસૂરિ કૃત વૃત્તિમાં છે. એ સૂરિ વિક્રમની ખારમી સદીમાં થઈ ગયા છે.

(૪) ઇન્ડિયાવહી—આ સૂત્ર આવસ્સયના પડિક્રમણ નામના ગ્રંથમાં અજ્ઞયણ (અધ્યયન) માં છે. આથી એ આવસ્સયના અધ્યયન

૧ આ સૂત્ર મણુધર કૃત હોવાની પ્રાચીન માન્યતા છે. જ્યારે પંડિત સુખલાલ સંઘવી એ મહાવીરસ્વામીના કોઈ અહુશ્રુત સ્થવિરે રચ્યાનું માને છે.

પૂરતું તો પ્રાચીન છે જ. 'આવસ્સય' આગમની રચના કોઈ ગણુધરે કરી છે કે મહાવીરસ્વામીના સમકાલીન કોઈ શ્રુતસ્થવિરે એ પ્રશ્ન વિચારવો જોઈએ.

(૫) તરસઉત્તરી—આ આવસ્સયના 'કાઉસ્સગ્ગ' નામના પાંચમાં અન્નઝયણમાં હોઈ એટલું તો પ્રાચીન ગણાય જ.

આવસ્સયનું સમીક્ષાત્મક સંપાદન થયું છે ખરું ?

(૬) અન્નતથ—આ ઉપયુક્ત 'કાઉસ્સગ્ગ' અન્નઝયણમાં 'તરસ ઉત્તરી કરણેણુ' થી શરૂ થતાં સૂત્રના એક ભાગ રૂપ છે. આમ એ એમાં અંતર્ગત છે.

(૭) લોગસ્સ—એ આવસ્સયના 'ચઉવીસત્થય' નામના દ્વિતીય અન્નઝયણમાં છે.

(૮) કરેમિભાંતે—આ સૂત્ર સાધુ-સાધ્વીના આ નામથી ઝોળ-ખાતા સૂત્ર ઉપરથી યોજાયું છે. તે આવસ્સયના સામાયિક નામના પ્રથમ અન્નઝયણ રૂપ છે. શ્રાવક-શ્રાવિકા મારેનું આ સૂત્રએ અન્નઝયણની ચૂષ્ણિમાં જોવાય છે. પ્ર ડી (ભા. ૧ પૃ. ૨૪૮) માં એ પ્રતિકમણ સૂત્ર ચૂષ્ણિમાં છે એવો ઉલ્લેખ છે તે શું સમુચિત છે ?

(૯) સામાઘયપારણ—જે કે પ્રસ્તુત લેખ પ્રાયઃ તપાગચ્છના શ્રાવક-શ્રાવિકાને લક્ષીને છે. તેમ છતાં એને અહીં હું વિશાળ દૃષ્ટિએ વિચાર કરું છું. સૌથી પ્રથમ તો એ નોંધીશ કે આ સૂત્ર શ્રાવક-શ્રાવિકા પૂરતું જ છે એને સાધુ સાધ્વી સાથે સંબંધ નથી કેમકે

૧. આ સૂત્રનો ઉપયોગ મહાવીરસ્વામીએ વારંવાર કર્યો હશે એમ લાગે છે. એમ જ હોય તો એ આવસ્સયના સામાઘય અન્નઝયણથી પણ પ્રાચીન ગણાય.

૨. એ સૂત્રો તપાગચ્છના સૂત્રોથી સર્વથા ભિન્ન છે.

તેમને સામાયિક પારવાનું નથી. એમણે તેા જીવનપર્યંત સામાયિક લીધું છે.

ખીજી વાત એ છે કે આ કંઈ મૂર્તિપૂજક સર્વ શ્રવેતાંબરોનું સૂત્ર નથી. અરતરગચ્છનું સૂત્ર નથી. અરતરગચ્છનું સૂત્ર પાંચ પદ્ય પદોમાં રચાયેલું છે. વિધિપક્ષનું સૂત્ર સર્વાંશે પાઠપમાં સાત^૧ પદ્ય રૂપે છે. એ પદ્યો પૈકી અંતિમ એ પદ્યો તપાગચ્છીયો સાથે સર્વાંશે મળે છે. 'પાર્શ્વચંદ્રીયા ગચ્છ'નું સૂત્ર જે પાઠ્ય ગાથા અને એક ગુજરાતી વાક્ય પૂરતું છે. અને એ 'તપા' ગચ્છનાં સૂત્ર સાથે સર્વથા મળે છે. અરું પરંતુ 'તપા' ગચ્છના પ્રચલિત સૂત્રમાં આ ઉપરાંત ખીજું જે એક ગુજરાતી સૂત્ર છે તે એમાં નથી આ ગુજરાતી લખાણ મૂળ પ્રણેતાનું જ હોય તો ગુજરાતી લાખાના ઉદ્ભવ પહેલાનું- 'કલિ.' હેમચંદ્રસૂરિના સમય પહેલાનું હોઈ શકે નહિ. જે એ પાછળથી ઉમેરાયું હોય તો તે ક્યારે કોણે ઉમેર્યું. તેનો વિચાર કરવાનો રહે છે

તપાગચ્છીય પ્રસ્તુત સૂત્રની એક પણ પાઠ્ય ગાથા કોઈ આગ-મમાં તો જણાતી નથી. એની ખીજી ગાથા આવસ્થયની નિજજીવિતિની ૮૦૧ મી ગાથા સાથે સર્વથા મળે છે જ્યારે પહેલી ગાથા અરતર વર્ધમાનસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૬૮ માં રચેલા આચાર-દિનકરમાં જોવાય છે. વિધિપક્ષના જયકેસરિના શિષ્ય ઉપા. મહિમાસાગરે વિ. સં. ૧૪૯૮ માં રચેલા ષડાવશ્યક વિવરણમાં પણ છે. આ પહેલી ગાથા આ હિસાબે વિ. સં. ૧૪૬૮ જેટલી તો પ્રાચીન ગણાય જ. આ પૂર્વેની કોઈ કૃતિમાં એ હોય તો તે જાણમાં નથી.

હવે ગુજરાતી વિભાગ વિચારીયું. ઉપર જણાવ્યા મુજબ એમાં એ ગુજરાતી વાક્યો છે. એક વિધિને લગતું છે તા ખીજું દોષો પર છે. પહેલું વાક્ય નીચે મુજબ આચાર દિનકરમાં હોવાનો ઉલ્લેખ પ્ર. ટી. (ભા ૧ પૂ. ૨૭૧) માં છે

૧. પહેલાં પાંચ પદ્યની પ્રાચીનતા જાણવામાં નથી.

“સામાયિક વિધિ લાઘવ, વિધિ પારિયલ વિધિમાંહિ જિ કાંઠ અવિધિ આસાતના કી તરસ મિચ્છા મિ દુક્કડ”

આમ અહીં ‘આસાતના’ શબ્દ વધારે છે. તે પ્રસ્તુત પાઠમાં ‘તેહ સવિહં મન વચનિ કયાએ કરી’ વધારે છે લગભગ સર્વાશે મળતો પાઠ પ્ર. ટી. ભા ૧. પૃષ્ઠ ૩૫ માં નીચે મુજબ નોંધેલી પોથીમાં છે:—

“આ. જૈ. સં. ૧૬૦૪૨, પત્ર ૧૮” આવી એક હાથ પોથી વિ. સં. ૧૮૨૬ માં લખાયેલી છે.

ખીજું વાક્ય ક્યારનું છે તેની તપાસ કરવાની બાકી રહે છે કેમકે એ વિષે કોઈએ કશું કહ્યું જણાવું નથી કદાચ એ તદ્દન આધુનિક સમયમાં કોઈએ ઉમેર્યું હશે.

(૧૦) જગચિંતામણિ—આ અપ્રભંશ કૃતિમાં પાંચ ગાથા છે. એ પૈકી ખીજી ગાથાનું પ્રતીક ‘કમ્મભૂમિર્હિંપટમસંઘચણિ’ તરુણપ્રભસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૧૧ માં રચેલા ‘પડાવશ્યક-બાલાવબોધ’માં અપાયું છે. એના પછી ‘ધત્યાદિ નમસ્કાર’ એવો એમાં ઉલ્લેખ છે ‘ધત્યાદિ’થી શું સમજવું તે જાણવું બાકી રહે છે. આથી ખીજી ગાથા વિ. સં. ૧૪૧૧ જેટલી પ્રાચીન છે એટલું જ કહી શકાય. વિ. સં. ૧૬૭૮ માં લખાયેલી પ્રતિમાં ‘પ્રતિકમણ’ સૂત્ર નામની કૃતિને સ્થાન અપાયું છે. એમાં જે ૭ ગાથાઓ છે એ પૈકી પહેલી પાંચ પ્રસ્તુત જણાય છે અને છઠ્ઠી જાંકિચિને અંગેની છે. એ હિસાબે આ કૃતિ વિ. સં. ૧૬૭૮ જેટલી તે પ્રાચીન ગણાયજી જ.

જિનવિજયે વિ. સં. ૧૭૫૧ માં રચેલા ‘પડાવશ્યક-બાલાવબોધ’માં સિદ્ધથુમ્ની ચતારિથી શરૂ થતી ગાથાના વિવરણમાં કહ્યું

૧ આથી સંસ્કૃત સમજવાનું છે.

૨. શું આ રચનાવર્ષ છે ?

છે કે ગૌતમસ્વામી અષ્ટાપદે ગયા ત્યારે તેમણે જગચિંતામણિની પહેલી એ ગાથાઓ વડે ચૈત્યવંદન કર્યું હતું. ગૌતમસ્વામીને અંગે આવો ઉલ્લેખ આની પહેલાંની કોઈ કૃતિમાં હોય એમ જાણવામાં નથી. જે ન જ હોય તો આ વાત પ્રાચીનતા માટે ઉપયોગી શી રીતે બને.

(૧૧) જંકિંચિ—આ કૃતિ ઉપયુક્ત વિ. સં. ૧૬૭૮ માં લખાયેલી પ્રતિમાં છે. વિશેષ જાણવા ન મળે ત્યાં સુધી એ વિ. સં. ૧૬૭૮ જેટલી જ પ્રાચીન ગણાય.

(૧૨) નમુત્યુષ્—આ કૃતિ ઓવવાઇયના ૨૦ માં સૂત્રમાં રાય-પ્પસેણુષ્ઠજ્જના ૧૩ માં સૂત્રમાં અને પબ્બજેસવણા કરપના ૧૫ માં સૂત્રમાં જોવાય છે. અહીં એ ઉમેરીએ કે પબ્બજેસવણુકપ્પમાં તેમજ સમવાયમાં સરણુદયાણું પછી જીવદયાણું પાઠ છે તેમાં નથી. ‘ચક્કવટ્ટીણું’ પછી ‘દીવો તાણું સરણું ગર્ષ પદક્ટા’ જે પાઠ છે તે આમાં નથી.

વિશેષમાં પ્રસ્તુત કૃતિમાં જે ‘જે અ અહ્યા’ થી શરૂ થતી ગાથા છે તેનો કોઈ આગમમાં તેમજ લલિત વિસ્તરામાં નથી. રાય. માં ‘છ ઉમાણું’ પછી કશે પાઠ નથી. ઉપયુક્ત ગાથાઓ કલિ. હેમચન્દ્રસૂરિ કૃત ચેગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૩)^૧ પત્ર ૨૨૩ ના સ્વોપદ વિવરણમાં નિર્દેશ છે એટલે એ ગાથા એટલી તો પ્રાચીન છે જ. તરણુપ્રભસૂરિએ ઉપયુક્ત બાલાવબેધામાં આ ગાથા ઉમાસ્વાતિએ રચેલી કહી છે. શું એ ઉમાસ્વાતિ તે તરવાર્થસૂત્રના કર્તા છે કે ખીજા કોઈ !

૧. એ વિ. સં. ૧૧૬૨ માં સૂરિ બન્યા અને વિ. સં. ૧૨૨૯ માં કાળધર્મ પામ્યા.

પ્રકરણ ૪

ચૈત્યવંદનો

‘ચૈત્યવંદન’ માં બે શબ્દો છે (૧) ચૈત્ય અને (૨) વંદન, ‘ચૈત્ય’ એ જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ છે, સામાન્ય રીતે એનો અર્થ જિનની-તીર્થ^૧ કરની પ્રતિમા-મૂર્તિ કરાય છે. એને કરાયેલો પ્રણામ-નમસ્કારને રજૂ કરતી કૃતિને ‘ચૈત્યવંદન’ કહે છે. ચૈત્યનો અર્થ જિનાલય પણ કરાય છે પણ તે પ્રસ્તુત નથી.

ચૈત્યવંદન સંસ્કૃત, પાષ્ટ્યમાં તેમજ આપણા દેશની કેટલીક પ્રાદેશિક ભાષામાં દા ત ગુજરાતી અને હિન્દીમાં રચાયાં છે. ‘સકલાહત’ ને ‘બૃહત્ ચૈત્યવંદન’ પણ કહે છે એ સંસ્કૃતમાં છે. તપાગચ્છીયો એનો ઉપયોગ પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણો^૨ કરતી વેળા કરે છે, જ્યારે જગચિન્તામણિ એ પાષ્ટ્યમાં રચાયેલ ચૈત્યવંદનનો ઉપયોગ શ્રાવક શ્રાવિકા રાત્રિક પ્રતિક્રમણમાં કરે છે.

ગુજરાતી ચૈત્યવંદનો

અત્યાર સુધીમાં અનેક ચૈત્યવંદનો રચાયાં છે. બધાં ઉપલબ્ધ નથી. જે મળે છે તે બધાનો પરિચય તો આ પુસ્તકમાં આપી શકાય તેમ નથી. કેમકે આ પુસ્તક કેવળ મોટા ભાગે ચૈત્યવંદનોને રજૂ કરનાર^૩ પુસ્તક નથી.^૧

‘સજ્જન^૨ સન્મિત્ર’ યાને એકાદશ મહાનિધિમાં ૩૦૪ પૃ ૨૬૮ માં ૪૫ ચૈત્યવંદનો અપાયાં છે. કેટલાક સંસ્કૃતમાં છે. અહીં થોડાંક

૧. આ દળદાર પુસ્તક પોપટલાલ કેશવજી દોશીએ મુંબઈથી વિ. સં. ૨૦૨૧ માં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

૨. આનો પ્રારંભ ‘વિમલ-કેવળ-જ્ઞાન-કમલા’ થી કરાયો છે.

ગુજરાતી ચૈત્યવન્દનો વિષે આવશ્યક માહિતી હું આપું છું તે પૂર્વે એ નોંધીશ કે ખિમાવિજયના શિષ્ય પદ્મવિજયે અને યુદ્ધિ-સાગરસૂરિએ એક ચૈત્યવન્દન ચોવીસી ગુજરાતીમાં અને ઉપાધ્યાય ક્ષમાકલ્યાણે વિવિધ છન્દોમાં સંસ્કૃતમાં ચૈત્યવન્દન-ચતુર્વિંશતિકા રચી છે.

ઉપા૦ વિનયવિજય ગણિએ સીમન્ધરસ્વામીનું ચૈત્યવન્દન ત્રણ કડી પૂરતું રચ્યું છે. વળી એમણે ૧૨ કડીમાં જિનેશ્વરદેવના દર્શનનાં ફળનું ચૈત્યવન્દન પણ રચ્યું છે. (પૃ ૨૮૧-૨૮૨) એમને પરિચય તેમજ કૃતિકલાપ વિષે વિનયસૌરભમાં માહિતી આપી છે.

ભાવવિજયે જિનમન્દિરનું ચૈત્યવન્દન સંસ્કૃતમાં પાંચ કડીમાં રચ્યું છે.

નામ	કર્તા	કડીની સંખ્યા
૧ સીમન્ધર જિન ચૈત્યવન્દન	જીવ(વિજય)	૬
૨ સીમન્ધર જિન ચૈત્યવન્દન	જયવિજયના શિષ્ય	૯
૩ સિદ્ધાયલનું ચૈત્યવન્દન	પદ્મવિજય	૭
૪ " "	શામળી	૭
૫ " "	વીર વિજય	૭
૬ સિદ્ધાયલનું ચૈત્યવન્દન	પદ્મરત્ન	૬
૭ આદિનાથનું ચૈત્યવન્દન	ઋષભ ^૧ (દાસ)	૩
૮ " "	જ્ઞાનવિમલસૂરિ	૮
૯ મહિનાથનું ચૈત્યવન્દન	રૂપવિજય	૫
૧૦ નમિનાથનું ચૈત્યવન્દન	"	"

૧. એ વિક્રમના ૧૮ માં શતકના કવિએ શત્રુંજય, ગિરનાર, તારંગા, આણુ, અષ્ટાપદ, સમેતશિખર, વૈભારગિરિ અને માંડવગઢને લક્ષીને પણ એક પાંચ કડીનું ચૈત્યવન્દન રચ્યું છે. એની શરૂઆત 'આદિદેવ અરિહંત નમુ' થી કરાઈ છે. જુઓ પૃ. ૨૮૧.

નામ	કર્તા	કડીની સંખ્યા
૧૧ અન્તરિક્ષપાર્શ્વનાથનું ચૈત્ય.	આનન્દવર્ધન	૯
૧૨ શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથનું „	રુપવિજય	૯
૧૩ મહાવીરવામીનું „	જ્ઞાનવિમલસૂરિ	૧૫
૧૪ ગૌતમસ્વામી વગેરે -	જ્ઞાનવિમલસૂરિ ત્રણ ત્રણ કડીના	
૧૫ ૧૧ ગણધરોના ચૈત્યવંદનો	—	
૧૬ પંચતીર્થનું ^૧ ચૈત્યવન્દન	રૂપવિજય	૩
૧૭ પંચપરમેષ્ઠીના ગુણોનું „	નયવિમલ	૩
૧૮ ચૌવીસ જિનના ભવનું „	જ્ઞાનવિમલ	૩
૧૯ પરમાત્માનું „	ચિદાનન્દ	૩
૨૦ એકસો સિત્તેર જિનનું „		૫
૨૧ ચૌવીસ જિનના લાંછનોનું „	જ્ઞાનવિમલ	૯
૨૨ સિદ્ધ પરમાત્માનું „	ચિદાનન્દ	૬
૨૩ ખીજનું „	પદ્મવિજય	૭
૨૪ જ્ઞાન પંચમીનું „	રંગવિજય	૯
૨૫ અષ્ટમીનું „	પદ્મવિજય	૭
૨૬ મૌન એકાદશીનું „	ખિમ વિજય	૯
૨૭ „ „	ઉત્તમવિજય	૧
૨૮ નવપદ્મનું „		૧૧
૨૯ „ „	રામવિજય	૬
૩૦ દીપોત્સવીનું „	ઉપા મેરૂશેખર	૯
૩૧ પયુપણનું „	વીરવિજય	૯
૩૨ „ „	પદ્મવિજય	૬

૧ અષ્ટાપદ, અંપાપુરી, ગિરનાર, સમેતશિખર અને અંપાંપા-પુરિ એ પાંચ તીર્થોના અહીં ઉદ્દેશ્ય છે. આની શરૂઆત (બાર ગુણ્યઅરિહંત દેવ) થી કરાઈ છે આનો પ્રારંભ 'સે.જે જિનવર સામલા'થી કરાયો છે.

નામ	કર્તા	કડીની સંખ્યા
૩૩ વીસ સ્થાનકતપનું	ચૈત્ય.	૫
૩૪ વર્ધમાન તપનું	„ ધર્મરતન	૩
૩૫ રોહિણી તપનું	„ માનવિજય	૬
૩૬ છન્નુ જિન ચૈત્યવન્દન-આ ચાર ઢાળમાં અનુક્રમે ૪, ૨, ૪ અને ૪ કડીમાં વાચક મૂલાએ રચ્યું છે. પહેલી ઢાળમાં અતીત ચોવીસી, બીજી ઢાળમાં વર્તમાન ચોવીસી, ત્રીજી ઢાળમાં અનાગત ચોવીસી અને ચોથીમાં ૨૦ વિહરમાન જિનેશ્વરો અને ૪ શાશ્વત નામધારી જિનેશ્વરોનાં નામો છે. આમ ચાર ચોવીસી મળી છન્નુ (૯૬) થાય છે.		

સિત્તેર સો જિન સ્તવન—આ. વિજયપ્રતાપસૂરિના શિષ્ય દેવ-વિજયે બાવન (૫૨) કડીમાં રચ્યું છે.

ચૈત્યવન્દન

(વિ. સં. ૧૬૭૦ થી વિ. સં. ૧૭૧૮ નો ગાળો)

આ ચૈત્યવન્દન આંચલિક કલ્યાણસાગરસૂરિના પ્રશિષ્ય અને ઉપાધ્યાય રતનસાગરના શિષ્ય નયસાગરે આઠ ઢાળમાં રચ્યું છે. એ દ્વારા એમણે શાશ્વત તથા અશાશ્વત ચૈત્યપ્રતિમાઓનો નિર્દેશ કર્યો છે. આમ આ કૃતિ ભક્તિરસની પોષક છે. અને એ લૌગિક, ઐતિહાસિક સામગ્રી રચ્નુ કરે છે. તેમ છતાં એ કૃતિ અઘાપિ અપ્રકાશિત જણાય છે. જી. ક. ગુ. (ભા. ૧, ૫૬૨-૫૬૩)માં કલસના શીર્ષકપૂર્વક પાંચ પંક્તિઓ છે એથી વિશેષ માહિતી હું પ્રત્યક્ષ વિના આપી શકતો નથી પ્રસ્તુત નયસાગરે ચોવીસી પણ રચી છે એ પણ છપાવાઈ લાગતી નથી.

૧. આને લખને એ તીર્થમાલાની ગરજ સારે તો નવાઈ નહિ.

સ્પષ્ટીકરણ:—

અત્રે નોંધેલાં ચૈત્યવન્દનો પૈકી કેટલાક અંગે અપૂરતું સ્પષ્ટીકરણ હું કરું છું.

ચૈત્યવન્દન ૧ માં ૨૦ જિનોનાં નામો અપાયાં છે. તેમ જ મહાવિદેહના કયા કયા વિજયોમાં છે તે પણ કહ્યું છે.

પાંચપરમેષ્ઠીના ચૈત્યવન્દનમાં અરિહંત (તીર્થંકર) સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પાંચ પરમેષ્ઠીઓના અનુક્રમે ૧૨, ૮, ૩૬, ૨૫ અને ૨૭ ગુણોનો આંધે પારે ઉલ્લેખ છે. બધા મળીને ૧૦૮ ગુણો છે. ૧૭૦ એ તીર્થંકરોની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા છે. અજિતનાથના સમયમાં એટલા તીર્થંકરો વિચરતા હતા. એ પૈકી ૧૬ તીર્થંકરો રંગે શામળા, ૩૦ રાતા, ૩૮ *લીલા, ૩૬ પીળા અને ૫૦ શ્વેત છે.

અહિં ૧૭૦ તીર્થંકરોના નામો નથી. એ તો જિનપ્રલસૂરિના શિષ્ય દેવવિજયે બાવન કડીમાં વિ. સં. ૧૭૦૬ માં રચેલા સિત્તરસો (૧૭૦) જિનનામ સ્તવનમાં હશે એમ શીર્ષક વિચારતાં

*પ્રાચીન અર્વાચીન કાળમાં નીલ શબ્દ સર્વત્ર યોજાયો છે. નીલનો અર્થ ભૂરા (પ્લૂક કે ઇન્ડીગો) થાય છે. એ જોતાં ૩૮ ભૂરા રંગના કહેવા જોઈએ. પણ પાછળથી નીલનો અર્થ લીલો કરીને સ્વીકારી લેવામાં આવ્યો, પરિણામે ભૂરા અર્થનું મરણ થયું અને લીલા અર્થનો જન્મ થયો. જે હરિત કે લીલો આ શબ્દ બધે વપરાયો હોત તો તર્કને સ્થાન જ ન મળત. પણ એમ બન્યું નથી. આ મારો તર્ક છે. કોઈ વિરલ શંશોધક આની પાછળ પડી આખરી સત્ય શું છે તે નિર્ણય લાવે તેવો અનુરોધ છે.

—યશોદેવસૂરિ

(ભૂતપૂર્વ-મુનિ યશોવિજય)

જણાય છે. અત્ર સિત્તરસો એટલે ૭૦x૧૦૦ નહિ પરંતુ ૭૦+૧૦૦ એટલે કે ૧૭૦ સમજવાના છે. આવું એક ઉદાહરણ તે આગમમાં કરાએલો 'અકુસહરસ' પ્રયોગ છે. એનો અર્થ ૮x૧૦૦ નહિ પરંતુ ૮+૧૦૦૦ અર્થાત્ ૧૦૦૮ છે એ તીર્થ'કરનાં લક્ષણોની સંખ્યા છે.

જિનેશ્વર ફલ વિષેના ચૈત્યવન્દનમાં કહ્યું છે કે દહેરે જવાનું મન કરે તેને ચોથ (ચતુર્થ-એક ઉપવાસ)નું, જિન જુહારવા ઉઠનારને છઠ્ઠ (૨ ઉપવાસ) નું, જિનવરના દર્શનાર્થે ચાલતાં દ્વાદશ (૫ ઉપવાસ) નું, અડધો માર્ગ કપાતાં ૧૫ ઉપવાસનું, જિનાલય જોનારને એક મહિનાના ઉપવાસનું, જિનવરની પાસે આવતાં ૬ મહિનાના ઉપવાસનું જિનાલયના દ્વારે આવતાં ૧ વર્ષાંતપ જેટલું, પ્રદક્ષિણા દેતાં ૧૦૦ વર્ષના ઉપવાસો જેટલું અને નજરે જોતાં ૧૦૦૦ વર્ષના ઉપવાસો જેટલું ફળ મળે છે. ફળાદિ પૂજા તથા ગીતગાન કરતાં તે અગણિત ફળ મળે છે.

આજ લાવાર્થનું અને કોષ્ટએ રચેલું એક સંસ્કૃત પદ નીચે મુજબ છે.

યસ્યામ્યાયતનં જિનસ્ય લભતે ધ્યાયંશ્ચતુર્થં ફલં,
 ષષ્ઠં ચોત્થિત ઉચ્ચતોષ્ટમમથો ગન્તું પ્રવૃત્તો ધ્વનિઃ ।
 શ્રદ્ધાલુર્દશમં વહિર્જિનગૃહાત્ પ્રાપ્તસ્તતો દ્વાદશં,
 મધ્યે પાક્ષિકમીક્ષિતે જિનપતૌ માસોપવાસં ફલમ્ ॥

તિથિઓ પૈટ્રા-ખીજ-પાંચમ (જ્ઞાનપંચમી) અષ્ટમી અને મૌનએકાદશી અંગે પણ ચૈત્યવન્દન છે.

૧. જ્ઞાનપંચમી અને મૌનએકાદશી એ જૈન પર્વો છે. ખીજ

૧૩. આ સ્તવનના પહેલાં બે દુહા તેમજ અંતમાની ત્રણ પંક્તિ જૈ. ગ. ક. લા. ૨ પૃ. ૧૫૮ માં અપાયેલ છે

૧. આને અંગેના કેટલાક જૈન મંતવ્યો મેં 'આહર્ત જીવન

પર્વો તે દીપોત્સવી અને પર્યુષણ છે. અક્ષયતૃતીયા, પોષદશમી, મેઝત્રયોદશી અને રોહિણી એ પણ જૈન પર્વો છે. ઋષભદેવાદિ ૨૪ તીર્થંકરોના કલ્યાણકર્તા દિવસો એ પણ જૈન પર્વો ગણાય છે.

તપશ્ચર્યાઓ પૈકી ૨૦ સ્થાનક, વર્ધમાન અને રોહિણીનો ઉલ્લેખ છે.

વાચકમૂલા એ વિધિપક્ષના ધર્મમૂર્તિચરિતા સન્તાનીય છે અને

જ્યોતિ' (કિરણાવલી, કિરણ ૨૦)માં દર્શાવ્યા છે જેમકે એ આઠમ, એ ચૌદશ, પૂનમ અને અમાસ.

જ્ઞાનપચમી અને એ અંગેનું સાહિત્ય, દીપોત્સવીના પર્વનું રહસ્ય, પર્યુષણ-પર્યાલોચના આવશ્યક અંગો, પર્યુષણ પર્વારાધના ચિંતન, પર્યુષણ-પર્વાધિરાજનું પર્યાલોચન, પર્યુષણ પર્વાધિરાજ પરત્વે પદામર્શ પર્વાધિરાજનું સ્વાગત (પર્યુષણ સંબંધી પાંચ લેખો)

એ આઠમ, એ ચૌદસ, પૂનમ અને અમાસ એ છ ચારિત્ર તિથિઓ છે. એ ખીજ, એ પાંચમ અને એ અગ્યારસ એ છ જ્ઞાન-તિથિ કહેવાય છે. ખાકીની બધી અદારે તિથિઓ 'દર્શન તિથિ' કહેવાય છે. દર્શનની-સમ્યક્ત્વની આરાધના કરવા માટે દર્શન તિથિઓ, જ્ઞાનની આરાધનાર્થે જ્ઞાન-તિથિઓ અને ચારિત્ર યથાર્થ આચરણ માટે ચારિત્ર તિથિઓ અનુકૂળ ગણાય છે.

સુદ પાંચમ, એ આઠમ અને એ ચૌદસ એ પાંચ તિથિઓ જોટલા જૈનો પાળે છે તેટલા, એ પાંચ ઉપરાંતની એ ખીજ, વદ પાંચમ, એ અગ્યારસ, પૂનમ અને અમાસ આમ એકંદરે બાર તિથિઓ પાળે છે ઉપર્યુક્ત પાંચ તિથિએ કેટલાક ઉપવાસ કરે છે તો કેટલાક એકાસણું કરે છે. બ્યારે છૂટે મોઢે ખાનારા એ પાંચ તિથિઓએ લીલોતરી ખાતા નથી. જે બાર તિથિઓ પાળે છે તે પૈકી કેટલાક તો એ બારે તિથિઓએ ઉપવાસ કરે છે.

સ્તનપ્રભના શિષ્ય થાય છે. એમણે વિ. સં. ૧૬૨૪ માં ગજસુકુમાલ સન્ધિ રચી છે. છન્તુ જિન ચૈત્યવંદન વિ. સં. ૧૬૭૦ પહેલાં રચ્યું છે, અન્તમાં કળશરૂપ કડી 'વસ્તુ' છન્દમાં છે.^૨

કવિઓ—જીવ, શામલ, આનન્દવર્ધન, ચિદાનન્દ, ધર્મસ્તન એમણે વિષે એમણે રચેલા ચૈત્યવંદન વિશેષ કશે ઉલ્લેખ નથી. પદ્મવિજય એ ઉત્તમવિજયના શિષ્ય છે, તે વીરવિજય એ શુભ-વિજયના, ઉદ્યરતનના ગુરુનું નામ વિજયપ્રભસૂરિ છે. જ્ઞાનવિમલ-સૂરિનું 'સૂરિ' થયા પહેલાનું નામ 'નયવિમલ' છે, અને એઓ ધીરવિમલના શિષ્ય થાય છે. રૂપવિજય એ પદ્મવિજયના (૩) શિષ્ય થાય છે તે ખિમાવિજય જિનવિજયના (?) શામવિજય સુમતિ-વિજયના અને ઉપા. મેરૂશેખરવિજય નયવિમલના

આનન્દવર્ધન તે જ ખરતરગચ્છના આનન્દવર્ધન જ હોય તે તેઓ મહિમાસાગરના શિષ્ય થાય છે અને ૨૪ ગીત રૂપે વિ. સં. ૧૭૧૨ માં ચોવીશી રચનાર છે પ્રથમ તીર્થ કરને અંગે તેમજ મહાવીર સ્વામીને અંગેના ગીત અનુક્રમે ઋષુપલદેવ જિન ગીત અને વીરજિન ગીત તરીકે જૈ. ગૂ. ક. લા. ૨, પૃ. ૧૪૯ માં નિર્દેશાયાં છે. એ પૃષ્ઠમાં સં. ૧૭૫૯ માં સુરતમાં 'આશુન્દવિજય લેખિત' છે તે શું એ કર્તાએ જાતે લખેલી હાથપોથી છે? અન્તમાં જૈ. એ. ઇ. પાસેની તીર્થમાલામાં ઉલ્લેખ છે. એનો અર્થ એમ હોવાનું લાગે છે કે આ હાથપોથી જૈ. એ. ઇ. માં છે અને પ્રસ્તુત કૃતિ તીર્થમાલામાં છે.

અન્તમાં અહીં નિર્દેશના કવિઓ પૈકી કેટલાકને વિષે વિશેષ માહિતી મેં આગળ ઉપર આપી છે.

૨. જીવો જૈન ગુ. ક. (લા. ૧ પૃ. ૪૬૮)

टाइटल-लरत प्रिन्टरी, द्वाणुपीठ पाछण पावीताणु।.